BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

I. DEEL.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

EERSTE DEEL,

DERDE DRUK.

Te BATAVIA,
TER LANDS DRUKKERIJ,
1825.

PRIVILEGIE.

De STAATEN van HOLLAND ende WEST-VRIESLAND, doen te weeten, Alzo ons te kennen is gegeven by Reinier Arrenberg, Boekverkooper te Rotterdam, en Johannes Allart, Boekverkooper te Amfterdam, dat Zy, door het Genootfchap van Konsten en Weetenfchappen, in den Jaare 1778. te Batavia opgerigt, onder de Zinfpreuk: *Ten nutte van het Gemeen*, zynde aangefteld tot derzelver Correspondenten, met vryheid om de Verhandelingen, door 't Genootfchap te Batavia uitgegeeven, hier te Lande te herdrukken en te verkoopen, tevens met authorifatie, uitwyzens de aan den Requeste geannexeerde Procuratie, om daar toe by Ons, uit naam van het meergemelde Genootfchap, te verzoeken Privilegie; zoo namen zy de vryheid zich te keeren tot Ons, met ootmoedig verzoek, dat het Ons behaagen mogte, uit Onze Souveraine magt, en authoriteit, aan hun Supplianten gunftig te verleenen de Privilegie, om, voor zulk een getal van Jaaren, en op zodanig eene boete als Wy zouden geraaden vinden daar op te ftellen, de voorfchreeve Verhandelingen van het te Batavia opgerigte Genootfchap, geheel, of ten deelen, met uitfluiting van alle anderen, binnen deeze Landen, te mogen drukken, uitgeeven, en verkoopen.

Zoo is 't dat Wy de Zaake ende het voorfchreeve verzoek overgemerkt hebbende ende genegen weezende ter bede van de Supplianten uit onze regte weetenfchap, Souveraine magt, ende authoriteit dezelven Supplianten geconfenteerd, geaccordeert en geoctroyeert hebben, confenteeren, accordeeren en octroyeeren hen by deezen dat Zy geduurende den tyd van vyftien eerft agtereenvolgende Jaaren de voorfchreeve Verhandelingen, indiervoegen als zulks by de Supplianten is verzogt, en hier vooren uitgedrukt ftaat, binnen den voorfchreeve onzen Lande, alleen zullen mogen drukken, doen drukken, uitgeeven ende verkoopen, verbiedende daaromme alle ende een iegelyken, dezelve Verhandelingen in 't geheel ofte ten deelen te drukken

* naar

naar drukken, te doen naardrukken, te verhandelen, of te verkoopen ofte elders naar gedrukt binnen denzelven Onzen Lande te brengen, uittegeeven ofte te verhandelen en verkoopen op verbeurte van alle de naargedrukte ingebragte, verhandelde ofte verkogte Exemplaaren, ende een boete van drie duizend Guldens daar en boven te verbeuren, te appliceeren een derde part voor den Officier, die de Calange doen zal, een derde part voor den Armen der plaatze, daar het casus voorvallen zal, ende het resteerende derde part voor de Supplianten, ende dit telkens zoo meenigmaal als dezelven zullen werden agterhaald, alles in dien verstande, dat Wy de Supplianten met deezen Onzen Octroye alleen willende gratificeeren tot verhoeding van hunne schaade door het nadrukken van de voorschreeve Verhandelingen, daar door in geenigen deele verstaan den innehoude van dien te authoriseeren ofte te advoueeren, ende veel min dezelve onder onze protectie ende bescherminge, eenig meerder Credit, aanzien, ofte reputatie te geeven, ne maar de Supplianten in cas daar inne iets onbehoorlyks zoude influeeren, alle hetzelve, tot hunnen lasten, zullen gehouden weezen te verantwoorden, tot dien einde wel expresselyk begeerende dat by aldien zy deezen onzen Octroye voor dezelve Verhandelingen zullen willen stellen, daar van geene geabrevieerde ofte gecontraheerde mentie zullen mogen maaken, ne maar gehouden weezen, hetzelve Octroy in 't geheel, en zonder eenige omissie daar voor te drukken, of te doen drukken, ende dat zy gehouden zullen zyn een Exemplaar van de voorschreeve Verhandelingen, op groot papier gebonden en wel geconditioneert te brengen in de Bibliotheecq van Onze Universiteit te Leyden, binnen den tyd van zes Weeken na dat zy Supplianten dezelve Verhandelingen zullen hebben beginnen uittegeeven, op een boete van zes honderd Guldens, na expiratie der voorschreeve zes Weeken by de Supplianten te verbeuren ten behoeve van de Nederduitsche Armen van de plaats alwaar de Supplianten woonen, en voorts op poene van met 'er daad versteeken te zyn, van het effect van deezen Octroye, dat ook de Supplianten,

ten, ſchoon by het ingaan van dit Octroy een Exemplaar geleverd hebbende, aan de voorſchreeve onze Bibliotheecq by zo verre zy geduurende de tyd van dit Octroy dezelve Verhandelingen zouden willen herdrukken met eenige obſervatien, noten, vermeerderingen, veranderingen, correctien, of anders hoe genaamt, of ook in een ander formaat, gehouden zullen zyn, wederom een ander Exemplaar van dezelve Verhandelingen geconditioneert als vooren, te brengen in de voorſchreeve Bibliotheecq, binnen denzelve tyd en op de boeten en pœnaliteit als voorſchreeve: Ende ten einde de Supplianten deezen Onzen conſente ende Octroye mogen genieten als naar behooren; Laſten Wy allen ende eenen iegelyken dien het aangaan mag, dat zy de Supplianten den inhouden van dezen doen, laaten en gedogen, rustelyk, vredelyk ende volkomentlyk genieten ende gebruiken, cesſeerende alle belet ter contrarie.

Gegeeven in den Haage onder Onzen grooten Zegele, hier aan doen hangen, op den vier en twintigſten November in 't Jaar Onſes Heeren ende Zaligmakers duizend zeven honderd en tachtig.

P. VAN BLEISWYK.

Ter Ordonnantie van de Staaten.

C. CLOTTERBOOKE.

Aan de Supplianten zyn nevens dit Octroy ter handen geſteld by extract authenticq, Haar Ed. Groot Mog. Reſolutien van den 28 Juny 1715, en 30 April 1728. ten einde om zich daar naar te reguleeren.

DE PLAATEN TE PLAATSEN:

NABERICHT.

NABERICHT.

Sedert het vroegtydig afdrukken van ons Voorbericht; 't geen, als een *Programma*, by de beste gelegenheid, hoe eerder hoe liever, naar de Buitenkantooren moest worden verzonden; is dit Eerste Deel verder voortgedrukt, en er zyn eenige verschikkingen in gemaakt, welke het Genootschap meende te moeten verantwoorden. Daarenboven zyn er ettelyke Antwoorden, op de voorgestelde Vragen, in het eerste Programma, opgegeeven, by ons ingekoomen: ook de eene en andere, op de naderhand uitgeschreevene Vraagstukken, welke laatste van het grootste belang, voor de Stad Batavia en deze Volkplantinge, moeten gerekend worden.

Zie Voorbericht bl. 9-19.

Wy hebben noodig geacht, van die merkwaardigheden eenig bericht te moeten geeven, om den staat van het Bataviasch Genootschap dies te beter, te doen kennen, vooral in het Vaderland; en, daar door uit den weg te ruimen zulke vooroordeelen, welke deze Gewesten onder den blaam brengen; als of er, met geene mogelykheid, de Kun-

ften en Wetenfchappen zouden kunnen bloeien.

Alzoo de tyd te kort is, voor den Drukker, om, tegen het vertrek der Schepen, alles behoorlyk af te hebben, 't geen, in het Eerfte Deel, zou moeten koomen: heeft men de Waarneemingen van Weer en Wind, tot het volgende Deel, befpaard. En nu achter aan gevoegd een *Nabericht van het Genootfchap*, bevattende de verdere Hiftorie van het zelve, en eenige voorloopende Onderrichtingen, nopens het verbeteren der Suiker-molens, en nopens het verzamelen en overzenden van *Naturalia.*

Nopens de Antwoorden op de Prysvragen, komen vooral in aanmerkinge die, welke bekroond zyn geworden: zullende andere, welke, by het *Committé*, nog in *Commiffie* gefteld zyn; en die, welke by de algemeene Vergaderinge van den 8. Maart 1780, zullen moeten beoordeeld worden, flegts met een woord worden vermeld; ter aanvullinge van het geen aan de Hiftorie van het Genootfchap anders eenigzins ontbreeken zou: om dat wy van gevoelen zyn, dat men, door een getrouw gefchiedverhaal van den aanhoudenden arbeid

arbeid der Liefhebbers en Leden, beter, dan door de uitgegeevene Verhandelingen, vonnis zal kunnen vellen, over de vorderingen der Kunſten en Wetenſchappen, in deze Ooſterſche Colonie. Welke vorderingen wy ook, nopens de Letteroeffeningen, buiten het Genootſchap, hopen te doen vermelden; in de Vaderlandſche en andere voornaame Europiſche Nieuwspapieren.

In de maand Julii was er geene gelegenheid geweeſt, om het Committé te doen vergaderen: en de eerſte Zittinge viel eerſt voor, op den 9. Auguſtus; wanneer de Edele Heer JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, Gouverneur en Directeur van Javas Noord-Ooſtkuſt, als onlangs aangeſteld tot Raad van Indië, tot Directeur van het Bataviaſch Genootſchap, verzocht en verkoozen werd. Reeds op den 10. Mey, had de Heer Preſident ter tafel gebragt, onder anderen, eene Beantwoordinge van den 7. Artikel, over den Landbouw, in het Programma vermeld, onder de Zinſpreuk: *Ceſſante Cauſa ceſſat Effectus.* De Vergaderinge gaf die toen, ter overweginge, over aan de

Heeren HOOYMAN en BARTLO, alzoo er in gehandeld werd, over het eerste Lid van de 7de Prysvrage, over het *spoedig en duurzaam verhelpen van het Houtgebrek, op de Suikermolens;* en die Heeren daar de beste kennisse van hadden. Sedert zagen eenige Leden de Proeve van die Beantwoordinge, voor een gedeelte genoomen, op eene Suikermolen van den Heer BARTLO, ten bewyze, dat dezelve waarlyk doel getroffen had, en, op de eenvoudigste wyze, omtrend een derde der Brandstoffe bezuinigde. Dierhalven vonden de Heer Voorzittende Directeur en Dirigerende Leden, op den 15. Augustus, goed, die Verhandelinge met de Gouden Medailje, of eene Premie van honderd Ryksdaalders, ter keuze van den Schryver, te bekroonen: na dat zy het Bericht van de Heeren HOOYMAN en BARTLO hadden hooren voorleezen: en zulks vooral ter aanmoediginge van anderen. Men zag het Biljet, en vond het zelve ongeschonden; het werd geopend, en men vond den Schryver te zyn, den Heer CHRISTIAAN JACOBI, Provisioneel Onderkoopman, dienst doende ten kantoore

van

van Zyne Hoogedelheid; aan wien dus de Eereprys werd toegeweezen: zullende het Genootſchap zich, te Amſterdam en te Rotterdam, verder laaten onderrichten, over de nuttige veranderingen, welke er, te Suriname, betrekkelyk tot de Suikermolens, tot hier toe, zyn gemaakt geworden: om dan dezelve met de Franſche Schikkingen van Pater Labat, op Martinique, en de verdere verbeteringen van andere Natien, naderhand gemaakt, te vergelyken, en, op de Suikermolens dezer Colonie, nader toe te pasſen.

Ondertusſchen wil het Bataviaſch Genootſchap, by voorraad, deze drie byzonderheden, ter verbeteringe der Suikermolens, in overweginge geeven, aan de Eigenaars:

1. Dat het Kookhuis rondom moet open zyn, op dat de vrye lucht er door ſpeele, om de Kookinge te ſterker te maaken, en een derde van het Brandhout te bezuinigen; gelyk, volgens het bekroond Antwoord, by de ondervinding geſtaafd en beveſtigd is.
2. Dat de openinge der Fornuizen, die beneden, buiten het Stookhuis, vry

vry groot zyn, door ee nbekwaam middel, verkleind worden, om, gelyk in de Duitſche Kagchels, en in de Engelſche en Luikſche Schoorſteenen, den Blaasbalg van de lucht geweldiger kracht by te zetten, en, met mindere brandſtoffe, hevigere hitte te verwekken.

3. Dat de yzeren Pannen, waar in de Suiker gekookt wordt, en uitdampt, niet meer zo diep, maar veel vlakker en breeder moeten zyn; om door dat middel, de uitdampinge te vermeerderen.

Nog werd, in dezelfde Zittinge, vonnis geſtreeken, over de Verhandelinge, getiteld *Fluxus Ventris*, of de Buikloop; na dat men de Aanmerkingen van den Heer VAN DER STEEGE daaromtrend had overwoogen. Men begreep, dat het eerſte gedeelte der Vrage Art. 42. vry wel beantwoord was: hoewel men de hoeveelheid van *Opium*, in dat Antwoord voorgeſchreeven, niet gaarne voor eige rekeninge zou willen overneemen. Ook vond men, dat de Schryver niet voldaan had aan den gewoonen eiſch, om eene Zinſpreuk te gebruiken, en zynen naam, in een verzegeld

zegeld Briefje, te melden. Evenwel des niet tegenstaande, vond de Vergaderinge niet ongevoegelyk, om, ter aanmoediginge van anderen, aan den Schryver, eene zilveren Medailje, toe te zeggen: indien hy kan goed vinden, om zynen naam, aan het Genootschap, bekend te maaken: wordende hy teffens aangespoord, om het geen er nog aan dat Antwoord ontbreekt, aan te vullen, en dus naar den Gouden Eerprys te blyven dingen: terwyl al verder verstaan werd, de beide gekroonde Verhandelingen, eerst in het tweede Deel, eene behoorlyke plaatze te geeven.

Reeds op den 7. Junii 1779. had de Vergaderinge gelegenheid gehad, om uitspraak te doen, over twee Verhandelingen: zynde de eerste ingericht, ter voldoeninge aan Art. 24. of de Eerste Vrage, nopens de Visscheryen: betrekkelyk, tot de versche Vis op den Bazaar, gedurende de West-Mousson, onder de Zinspreuk: *Nunquam discedit utile a decoro*: de andere, ter beantwoordinge van Art. 35. nopens het gemakkelyker afbrengen, en het veminderen in prys, van het Brandhout, voor Batavia; onder de Zinspreuk: *Multa,* Voorber. bl., 13. Voorber. bl. 15, 16.

 ex

ex quo fuerint commoda, eorum incommoda æquum eſt ferre. Aanſtonds erkende het Genootſchap, met vreugde, dat beide de lofwaaadige Schryvers eenige aanleidinge gegeeven hadden, tot denkbeelden, welke, wat meer ontwikkeld, een nuttig vooruitzicht voor het vervolg zouden verſchaffen: om, *Ten nutte van het Gemeen*, ten dien opzichte, iets voordeeligs te kunnen uitvinden. Het Genootſchap bedankt derhalven de Schryvers zeer, en wenſcht van harten, dat die Heeren en andere verder zullen willen voortgaan, in het helpen bereiken van deze oogmerken, welke, by het zelve, altoos heilig en onwrikbaar zullen blyven: te weeten, om aan den evenmenſch aanmerkelyke voordeelen toe te brengen.

Het beſlisſen van de waarde der inkomende vertogen, over de *Inëntinge der Kinderpokjes*, en het *Verlichten der Stad Batavia*, werd als nog uitgeſteld: hopende de Vergaderinge, dat er intusſchen iets meer voldoende zal worden ingebragt. De teekeninge van eene Verbeterde Moddermachine, onder de Zinſpreuk, *Omne Initium grave*: als mede, van het uitmodderen der Stads-grach-

grachten, onder de Zegswyze, *Natura potentior arte*, behelzende beide ettelyke aanmerkenswaardige en nuttige byzonderheden, kwamen vervolgens in aanmerkinge; en het Genootſchap kan zich niet hertelyk genoeg uitlaaten, over het vermaak, 't geen de Dirigerende Leden ſcheppen, in het ontvangen van zulke ſtukken, in welke de opmerkzaamheid, vlyt en loffelyke eerzucht zulke eene groote rol ſpeelen; gelyk in deze beide Geſchriften.

De Vergaderinge is ook, by voorraad, zeer in haren ſchik, met twee opſtellen, en de, daar toe behoorende, teekeningen en nette houtene Modellen. Het eerſte, wiens Schryver zich ſchuil houdt achter dit Latynſch gezegde: *Aqua alimentum terræ*, beſchreef en vertoonde eene Hefpomp, die voldoen zou moeten aan het gevorderde, in de 34. Vrage van het *Programma*; om, met een bekwaam werktuig, eene Waterkolom van 8. duimen diameters, of meer, loodrecht uit de Rivier, ten minſten 8. voeten hoog, op te haalen. Het tweede, 't geen tot Zinſpreuk voert, *Induſtria juvat*, geeft een Werktuig op, om zwaar timmerhout, op eene gemakkelyke

Voorber. bl. 15.

ke wyze, te brengen, daar men het hebben wil; ter voldoeninge aan het
Voorber. bl. 16. oogmerk van de 35. Vrage. Het Genootſchap zal die twee Vertogen, met ernſt, in overweginge neemen: en het is gantſch niet onwaarſchynlyk, dat zy de algemeene toejuichinge, eenigzins ten minſten, verdienen zullen.

Met meer ernſt evenwel ſloeg de Vergaderinge het oog op twee Verhandelingen, die de tweede en vyfde algemeene Prysvrage van het Bataviaſch
Voorber. bl. 25. en 27. Genootſchap zochten op te loſſen. In de eene, die geen teeken draagt, en by welke ook geen verzegeld Briefje gevoegd is, vindt men eene Beſchryvinge van draagbaare Sluizen, om, met dezelve, genoegzaam water aan de Grachten der Stad Batavia te geeven, en dezelve teffens van Modder te zuiveren. De tweede, welke onderzoek doet, naar de oorzaken der meeſte, vooral *Epidemique*, of gewone ziekten van Batavia, was benoemd met dit Opſchrift: *Eerſt wel bedacht: Daarna volbragt.* Edoch de beoordeelinge dier beide Antwoorden moeſt uitgeſteld worden, tot eene nadere gelegenheid: zullende ſoortgelyke ook, vervolgens, tn- ter-

roe

onderzoekinge, aan eenige Leden van 't Genootſchap, buiten het *Committé*, worden ter hand geſteld, om te dienen van ſchriftelyk bericht over de bevondene waarde derzelven. Zoo zullen Preſident en Dirigerende Leden worden in ſtaat geſteld, om, by tyds, zoodanige voorbeſchikkingen te maaken; als ten uitterſten noodig zyn, om de Algemeene Vergaderinge van den 8. Maart eerſtkomende, zonder ingewikkeld geloof en blinde toeſtemminge, vryelyk te laaten oordeelen en ſtemmen, ter bekrooninge, of ter zyden ſtellinge dier Antwoorden, welke naar den Prys dingen. Men zou echter gaarne zien, dat er voortaan altyd verzegelde Biljetten aangelaſcht wierden, met eene Zinſpreuk er op; die ook onder de Verhandelinge, by wyze van onderteekeninge, geſchreeven ſtond: al ware het, dat de Schryver volſtrekt onbekend wilde blyven. Want hy kan immers onbekend blyven, als hy, binnen het Biljet, niets ſchryft, 't geen hem kenbaar zou kunnen maaken: en het zal hem vermaak doen, wanneer zyne Zinſpreuk, met toejuichinge, op de lippen der Bataviaſche Gemeente zweeft. Aan den an-

anderen kant verzoeken President en Dirigerende Leden zeer vriendelyk, dat de Schryvers zich, in hunne Verhandelingen, niet al te zeer doen kennen; door zulke trekken en betuigingen, die, onbetwistbaar doen zien, wie er de penne in voerde. Men heeft altyd wel den eenen of anderen vriend, die dat kenbare, by de veranderinge van den styl, of uitlatinge van eenige Historische Byzonderheden, zal doen verdwynen In der waarheid de meeste beoordeelaars, hoe onpartydig ook, vallen, telkens, op het personele, en begunstigen of verachten, min of meer, het Geschrift, naar mate zy den Schryver een gunstig of ongunstig hert toedraagen. En het Genootschap zou gaarne hebben, dat men die zwarigheid uit den weg ruimde; om dat het den President en Leden niet te doen is, om den Schryver, maar alleen om zyn werk, en wel bepaaldelyk dat byzonder werk, 't geen, ter bevorderinge der Kunsten en Wetenschappen, eenige byzondere oplettenheid verdient, te kunnen beoordeelen.

Het Genootschap heeft ook reeds eenige aanmerkelyke voordeelen genooten, uit de Correspondentie met de

de Buiten-kantooren; hebbende het zelve, van Sumatras West-kust, Benjoin, Kamferbladen, en Kamferbloemen enz, en van de Kaap de Goede Hoop, omtrend 150 gedroogde Planten, door de gunstige zorge van de Heeren Johannes Siberg en Mr. Willem Cornelis Boers, Leden van deze Maatschappy, ontvangen. Even het zelve wordt ook van andere Buiten-kantoren beloofd. En het zal ook, aan den Heer voorzittenden Directeur en Dirigerende Leden, tot eene byzondere eere verstrekken, wanneer zy, in deze Oostersche Gewesten, aan de geleerde Maatschappyen van Europa, en inzonderheid ter uitbreidinge van het Ryk der Waarheden, eenige gewichtige diensten zullen kunnen doen: het zy, met het onderzoeken van Natuurlyke Zeldsaamheden, die nog niet zyn overgezonden, of niet wel naar behooren kunnen worden overgemaakt; of door het beantwoorden van eenige geleerde Vragen, die in Europa misschien met geene mogelykheid, en hier in het Oosten, zeer gemakkelyk, kunnen worden beantwoord.

Jammer is het maar, dat het Bata-

taviasch Genootschap gebrek heeft aan goede en bekwaame Teekenaars, ter opheldering inzonderheid van de Natuurlyke Historie, en ter verbeteringe der gedrukte plaaten, by WEINMAN, en anderen, te vinden; welke de Planten en Dieren, en Mineralen, met levendige verwen, hebben willen vertoonen. Ook heeft men die noodig, ter aanvullinge van eenige uitlatingen, by RUMPHIUS en anderen Natuurbeschryvers, aangetroffen. Men hoopt ondertusschen, dat er zich, met den tyd, wel een of meer goede Teekenaars zullen opdoen, die ook verzekerd kunnen zyn, dat zy er hunne rekeninge wel by zullen vinden, wanneer zy, met hun Creon en Penseel, het Genootschap zullen dienen en helpen.

Nopens het verzamelen van *Naturalia*, inzonderheid op de Buitenposten van de Kantoren onzer Oostindische Compagnie, zal men eenige Lessen en raadgevingen, voor minervarenen, moeten bekendmaaken. En ook kan men het niet kwalyk duiden, als het Genootschap er iets byvoegt, betrekkelyk tot het veilig overzenden derzelve, van de Hoofd-kantooren, Residentien en Gouvernementen, herwaards

waards naar Batavia: zullende het Genootſchap alle zyne poogingen inſpannen, om voorraad van Natuurlyke, voor al van Bataviaſche, Exemplaren te hebben, ten einde daar mede, by gifte of ruilinge, de Kabinetten van het Vaderland, inzonderheid die der Hooge Scholen, en van Zyne Doorluchtige Hoogheid, onzen Erf-Stadhouder en Opper Bewindhebber, te voorzien: mits dat de Heeren Profesſoren en Directeurs der Kabinetten bepaaldelyk opgeeven, wat zy, ter aanvullinge of ververſchinge, mogten van nooden hebben: zynde dit Genootſchap zelfs bereid, de Koſten der inpakking, en overzendinge, gereedelyk te betaalen, betrekkelyk tot de Europiſche, Amerikaanſche, Afrikaanſche, en Levantſche zeldzaamheden, welke, voor hun Kabinet, naar Batavia, by ruilinge, of anderszins, zullen worden afgevaardigd.

Tot het verzamelen en overzenden van Dieren, Planten en Mineraalen, behooren, naar het gevoelen van het Genootſchap, voornamentlyk de volgende kunſtgreepen en zorgvuldigheden: zynde deze raadgevingen overeenſtemmende met de zetregelen van

 den

den Heer DU HAMEL en andere Geleerden, daaromtrend opgegeeven, en met de ſchriftelyke voorſchriften van den beroemden Hoogleeraar DAVID VAN ROYEN, tot gebruik voor 's Lands Akademietuyn, te Leiden, op het papier gebragt.

Nopens de Delfſtoffen, Steenen, Aarde, Mergel, Ertzen, als mede nopens de Hoorns en Schulpen, valt weinig te onderrichten; om dat men die, zuiver en onbeſchadigd, in handen krygende, ook gemakkelyk, met heet water, van hare vis ontdoen, zuiveren en droogen, en dus gemakkelyk zuiver en droog bewaaren en overzenden kan.

Meer oplettenheid echter zal het vereiſſchen, als men, tot nadere opſpeuringe der Natuurlyke Hiſtorie, de byzondere huishoudinge dier Hoorn- en Schulpdieren zal willen naargaan: eveneens, gelyk de Heeren JOB BASTER en LEENDERT BOMME, in Zeeland, betrekkelyk tot het Zeegedierte, hebben beginnen te doen. Mogelyk zal het beſt zyn, die, ſpringlevende, om zoo te ſpreeken, en volmaakt fris, in Arak, Moutwyn of andere ſterke dranke, te verſtikken: indien men hen, in het

het Zeewater of Rivierwater zelf, waar in zy leven, ter plaatze van hun verblyf, niet behoorlyk kan waarneemen: en, eenige dagen achter een, op hun beſtaan en bewegingen acht geeven. Zoo levendig verſtikt, zullen zy meeſt alle de ledematen, buiten de Hoorns, Schulpen en Koralen, uitſteeken, die zy er, levendig zynde, uitſtaaken. En wanneer zy dus, in den Arak, of Kilduvil, eenigen tyd, gelegen hebben en beſtorven zyn; ſpoelt men ze daar in af, en legt ze over in verſchen drank, en in zulke fleſſen, of potten, die geſchikter zyn, om dezelve ruim te omvatten, en veilig overgezonden te worden. Maar zoo men die, in haar natuurlyk element, levendig beſchouwen kan, verzoekt het Genootſchap, dat, van de byzondere ſchikkinge en 't eigenaartig gebruik der ledematen, zoo veel doenlyk is, eene nette beſchryvinge worde vervaardigd, en overgezonden; liefſt met uitvoerige teekeningen van de natuurlyke groote, of ook wel, ten opzichte van de kleinſte deelen, van die grootte, welke hun het beſte Mikroscoop, 't geen voor handen is, opleeveren zal. Iets, 't geen in 't algemeen moet in 't

oog gehouden worden, by het inmaaken van andere Visschen, van Vogelen en van allerhande Vee.

Het opzetten en vangen van Insecten, vooral van Kaapsche, het bewaaren en verzenden derzelve is al te bekend, dan dat wy daar iet van zouden melden. Alleenlyk zy een ieder gewaarschouwd, dat, al wat droog bewaard moet blyven, nergens beneden in een Schip vaaren mag; maar, zoo veel mogelyk, boven in de kisten en kasten; en wel in zulke, die bloot onder het half dek, of nog hooger, als by voorbeeld in de hutten, of in de Capiteins kamer, geplaatst worden. De kasjes of laaden, waar in dezelve, met spelden, zyn vast gemaakt, moeten, inwendig, met terpentyn-olie bestreeken zyn; en de naden, van buiten, met pik of harst, zorgvuldig worden toegestopt: zoo tegen de kakkerlakken, mieren en ongedierte; als ter bewaringe van de terpentyn-en kampher-reuk, welke in het kasje, of de lade, beslooten is

Groote Slangenvellen droogen zeer wel, zonder merkelyke beschadiginge van de schubben; 't geen ook van de vellen van Aal, en misschien ook van eeni-

eenige Visſchen gezegd kan worden. Men kan ook de Vogelvellen, ſommige ten minſten, zoo afhaalen, dat er kop en ſtaart, pooten en vlerken aan vaſt blyven; en díe dus, met terpentyn of anderen balzem, beſtreeken, gedroogd, en met kampher bepoeyerd, bewaaren en verzenden.

Edoch, wat de Vogelen aanbelangt, zal men beter doen, dezelve uit te haalen, op te zetten, en, dus gedroogd zynde, voorzichtelyk in te pakken. De uithalinge geſchiedt aldus. Men ſnydt dezelve lieft langs de rug, van den hals naar de ſtaart, open, zonder de veeren te kwetzen: neemt den ganſchen romp en hals, en ook de bouten, er uit: vult dat vel op met werk: naait het toe: geeft het, door middel van yzerdraad, onder door de pooten, in te brengen, zoo veel mogelyk, deszelfs natuurlyke geſtalte en grootſte levendigheid, en droogt vervolgens het geheel geſtel. Wat het klein Gevogelte betreft, men kan daaromtrend volſtaan, met er de ingewanden uit te neemen, de holligheid van den buik inwendig, met terpentyn-olie, te beſmeeren, en dan, met drooge tabak, op te vullen. Maar

 wie

wie kan altyd die moeite aan de Reizigers en Coloniſten van Ooſt-en Weſt-Indie vergen? Van Suriname en Curacao koomt thans veel Gevogelte op *Liquor*, in Arak of Rum, zoo toegemaakt, als wy te vooren, van de hoorn- en ſchulpdieren, hebben opgegeeven. Maar wy mogen er wel byvoegen, dat de Leden van het Genootſchap, op de Buitenkantoren woonende, eenen aangenamen dienſt aan de Natuurkenners zullen doen, wanneer zy zelve de huishoudinge der onderſcheidene Vogelen, in eene Vogelvlugt, waarneemen, en, by den Inlander, zoeken kenniſſe te krygen van hare bedryven, en andere merkwaardige byzonderheden. En indien men vreemde Vogelen, in kouwen, levendig weet over te zenden, zal het Genootſchap zich trachten te benaarſtigen, om derzelver huishoudinge en byzondere kunſtdriften, gelyk de Heer REIMARUS die noemt, onderſcheidentlyk op te ſpeuren. Want juiſt dit is het, 't geen, aan de gewone Beſchryvingen der Natuurlyke Hiſtorie, ontbreekt.

'T geen wy van de Vogelen zeiden, kan ook toegepaſt worden op de vier- en meervoetige Dieren, zoo ten opzichte

te van het inmaaken en overzenden in Arak, als ten opzichte van het opzetten. Evenwel zou het Genootſchap liefſt ook, zoo veel doenlyk, levendige voorwerpen over krygen; om dezelve, zoo lang maar mogelyk is, te laaten waarneemen; en dan die waarneemingen, met de Berichten der Buitenkantoren, te vergelyken, om, in de Natuurlyke Hiſtorie der Ooſterſche, en nog eenigzins onbekende, Dieren, eenen ſtap verder te doen; dan men tot hier toe, in Europa, heeft kunnen doen.

Nopens de Planten, Heeſters en Boomen, en alle de byzonderheden der *Botanica*, ſtaat, in 't gemeen, aan te merken, dat, hoe meer men die voortbrengzels der ſchoone Natuur, in hun geheel, met Wortels, Bladeren en Bloemen, kan overkrygen, hoe beter men er gebruik van zal kunnen maaken, om er het Naturalien Kabinet mede op te ſchikken. Dus wordt elk liefhebber en begunſtiger verzocht, om, zoo veel mogelyk, de Heesters en Planten, in hunnen groei, te zenden, ten einde die te kunnen in den grond overzetten, om allengskens ee-

nen kleinen *Hortus Botanicus* te vervaardigen, vooral van Indiaansche gewassen, die hier, zoo wel als elders, zullen voorkoomen. Of anders zendt men de Zaden, goed en droog, over: en dit geschiedt gevoegelykst aldus.

De verschillende *Katjangs* of Peulvruchten en andere Zaden plukt men volkomen ryp af: laat ze droogen in de hawkens of bolsters: en, na dat zy dus gedroogd zyn, worden zy uitgedaan, en nogmaals gedroogd: hoewel men er ook teffens eenigen in de bolsters laaten moet; om de proeven van beide Zaden, by het zaayen en opkomen derzelve, te neemen. Vervolgens doet men die in zakjes, en laat dezelve dan nog, ten overvloede, in een droog vertrek uitwaassemen, gedurende den tyd van drie tot vier weeken. Als dan stort men die Zaden over, in schoone schryfpapieren peperhuisjes of zakjes, en schryft er de namen op. Eindelyk pakt men die peperhuisjes in Chineesche Theebosjes, van elkanderen gescheiden, met drooge gierst of Mostaardzaad. Maar zoo dit alles niet voor handen is, zou men goed en droog zand, gefiltreerd en gezuiverd

van

van alle ziltigheid, daartoe, kunnen gebruiken; en er daarenboven eenige korrels kampher tusschen inmengen. Eindelyk moeten de Bosschen, strykvol gevuld zynde, volmaakt worden toe gesoldeerd, en met Papier omplakt, en nog eens overgevernist. Mogelyk zullen de gewoone Kelderflessen daar toe ruim zoo goed zyn; indien zy voor het breeken wel bezorgd, met eene blaas, of een stuk leer, om den hals gebonden, en eindelyk behoorlyk geharpuysd worden. Trouwens die Flessen, of Bossen moeten wederom, in Kistjes of Doozen, wel verzorgd, aan boord, op de droogste plaatzen gezet, en, zoo weinig mogelyk, aan de lucht worden bloot gesteld.

Zy, die, vooral op de Buitenkantoren, den *Herbarius*, dat is het Kruidboek van ons Bataviasch Genootschap willen verryken, worden vriendelyk verzocht, deze maatregelen in acht te neemen.

1. Vooreerst, zoo veel doenlyk, geheele planten met Wortelen en Vezelen, vooraf in den grond voorzichtig losgemaakt, uit te plukken; of ten minsten takken, zoo

 groot,

groot, als zy gevoegelyk tusschen Mediaan papier kunnen gelegd worden, met de volkomene bloessems eenige, met de volwassene bladeren en vruchten eenige, aftesnyden. Maar, zoo de Vruchten te groot en te dik en te sappig zyn, moeten die afzonderlyk gezonden worden.

2. Dezelve tusschen Papier in te leggen, zoo dat zy, door geene andere Takjes, Bloemen, Wortels of Vezelen, gedrukt worden.

3. De Bladen met tusschen in gepakte Kruiden, vermenigvuldigd hebbende, tot dertig of meer, boven op elkanderen, glad en vlak te leggen; maar ook tusschen elk vel met Planten, 5 of 6 schoone vellen: en dan die verzamelinge te gelyk onder eene ligttoegedraaide pers, of eene gelyk drukkende zwaarte te plaatzen: en na dat zy dus een half etmaal gelegen hebben, wederom van elkanderen afteneemen, en, op eene Tafel of drooge vloer, te laaten uitluchten: wanneer men ook wel nog eenige verschikkingen, in de ligginge, zal kunnen maaken.

4. Als

4. Als de baſten zouden gaan kronkelen, door de droogte, wordt het raadzaam, dezelve, als voren, wederom toe te ſluiten, en, op een geſtapeld, onder de Pers te brengen, en de Pers toe te draayen: vervolgens dat werk zoo dikwyls te herhaalen, tot dat men de Planten, zonder eenige kronkelingen, volkomen gedroogd heeft. By die gelegenheid kan men ook gevoegelyk warme ſtrykyzers gebruiken. Beter is het echter, de Planten, ten minſten nu en dan, in verſch gedroogd en gewarmd papier, over te leggen; 't geen niet ſlegts de zuivere droogınge zeer bevorderd; maar ook teffens de koleuren der gedroogde gewaſſen reiner en levendiger bewaart.

5. Eindelyk ten vyfden zal men dienen toe te zien, dat men zulken voorraad voor eenen *Herbarius* eenigen tyd bewaard hebbende, alvorens men dien verzendt, nogmaals naarziet, of er zich geen vocht, ſchimmel, of eenig ſchadelyk inſect in opdoet: 't geen dan, voor de verzendinge, moet weggenoomen worden.

By

By het verzenden, naayt men alles, op ſterk papier, vaſt: of de Planten worden, met ſtrookjes papier over de zelve, aan twee einden vaſtgeplakt, of wel in een boek geſchikt, om niet te verſchuiven, 't geen, met recht, voor zeer nadeelig gehouden wordt. Alles vaſt gezet zynde, ſpreekt het van zelf, dat men er de Inlandſche gebruikelyke namen zal moeten byſchryven; en zoo de verzamelaar des kundig is, ook de benamingen van LINNEUS, RUMPHIUS of andere *Botanici*; hoewel dit anders niet opzettelyk gevorderd wordt. Wyders wenſcht het Genootſchap iets nieuws te mogen verneemen, wegens het inlandsch gebruik, en de woonplaats, als, by voorbeeld, of iets op bergen, in dalen, aan het water, in het water, in de boſſen, hoven, of op de klippen groeit?

Dit alles nu zoo verzorgd, moet, in een Kiſtje, dicht toegepakt worden; en alles moet, zoo veel mogelyk, paſſen. Men kan, tuſſchen de vellen, hier en daar, ook wel een ſchutplankje laaten maaken, op dat, indien er iets vochtig wierd, die vochtigheid niet tot alles door zou trekken. Ook mag men wel, hier en daar, tuſſchen de pa-

papieren, wat geſtooten Kampher in ſtrooyen.

De Kiſtjes mogen ook, van onderen, wel ſtevig beſlaagen zyn, om niet ſamen gedrukt, en met hengzels voorzien, om zachtjes verplaatſt te kunnen worden. En dit heeft vooral plaats, wanneer men de Planten, levendig uitgetrokken, zonder te droogen, in zand en aarde, wil overzenden: 't geen, op de volgende wyze, wordt verricht. Men legt de Planten op zes duimen zuiver zand, met het bovenſte der Wortels, op ſtukjes lood, gebonden, die genommerd zyn: overdekt dezelve vervolgens met die ſoort van aarde, waar in zy gegroeid zyn; waar op men dan ook het zaad derzelve ſtrooyen kan. En, over de Kas, zyn yzeren hoepels geſpykerd, die men, op zee, met zeildoek overdekt, op dat de Planten, niet beſchadigd worden; wanneer men die, aan de opene lucht bloot ſtelt, noch van de brandinge der Zon, noch van de ſterke winden.

Eer dit Blad was afgedrukt, heeft de Vergaderinge nog bekroond, met eene goudene Medailje, eene uitvoe-

rige

rige Verhandelinge over de voornaamſte oorzaken der tegenwoordige ongezondheid van Batavia, en de middelen tot herſtel, onder de Zinſpreuk. *Eerſt wel bedacht : daar na volbragt.* In het Biljet vond men den naam van den Schryver niet: maar naderhand heeft men bevonden den Autheur te zyn, den Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, Oud *Majoor titulair van de Infantery*, en *Heemraad* der Bataviaſche Ommelanden.

BATAVIA,
15. September,
1779.

BLAD-

BLADWYZER,

Be-

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

Het Bataviaasch Genootschap, 't geen thans het Eerste Deel zyner Verhandelingen in het licht geeft, en aan het oordeel van ons geletterd Europa onderwerpt, is, om zoo te spreeken, eene Dochter van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. Onze Directeur en Voorzitter Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, en eenige andere Liefhebbers, hadden, reeds lange, een ontwerp willen smeeden, om een aanzienelyk Gezelschap by een te krygen, 't geen, met saamgevoegde krachten, alle zyne pogingen mogte inspannen, om de fraye Letteren en kundigheden, te Batavia, en in de overige Oostersche Volkplantingen, op den troon te vestigen.

Men begreep (en dus begrypen het ook vele uitmuntende Mannen in het Vaderland) dat, indien er, in deze Oostersche Gewesten, immer eenige voortplantinge van het Evangelium plaats kan hebben, de smaak voor

Kunſten en Wetenſchappen daar toe aanleidinge moet geeven; gelyk, over twee eeuwen, de hervorminge der Letteren die van den Godsdienſt vooraf ging; even gelyk de blozende dageraad het opkomen van de zon.

Maar hoe noodzakelyk, hoe nuttig zich dit ook voordeed; die nieuwigheid, dat ongehoord ontwerp vond tegenſtand: men zag het aan, voor onuitvoerlyk: gelyk men ook nog, by de meeſten, de voortplantinge van het Evangelium onder de Ooſterſche Volken voor onuitvoerelyk, aanziet.

Maar wat gebeurt er? Onze Voorzittende Directeur, die ook tot Directeur der Haarlemſche Maatſchappy, benevens den Hoogedelen Heer Gouverneur Generaal van Nederlands Indië REYNIER DE KLERK, Hoogſt Deszelfs Schoonvader, onlangs verkooren was, ontfing het berucht Programma 't geen men, te Haarlem, in de vyfentwintigſte algemeene Zittinge, den 21. Mey 1777. had goedgekeurd: behelzende een Ontwerp, ter oprichtinge van eenen Oeconomiſchen Tak, ook in deze Ooſterſche Geweſten. De verre afſtand van Europa, en de uitgebreidheid der Bezittingen, Komtooren en Reſidentien der Ooſtindiſche Compagnie, op de vaſte Kuſten van Aſie, en op de Eilanden, vorderden, dat men die Inſtellinge van den Oeconomiſchen Tak, in een afzonderlyk Genootſchap, veranderde; om er, in de Oeconomie van

van ons Nederlandſch Indië, de beſte en aangenaamſte vruchten van te plukken: en teffens, als 't ware, geheel Nederlandſch Indië, tot de belangens der Hollandſche Maatſchappy, op de geſchiktſte wyze, over te haalen.

En dus hebben wy, hier te lande, zeer veel verpligtinge aan den Heer Mr. HENDRIK VAN DEN HEUVEL, Griffier van het Hof van Juſtitie te Utrecht, die de eerſte aanleidinge tot het Haarlemſche Programma gaf: maar vooral aan de Aanbiddelyke Voorzienigheid, die het geletterd en letterminnend Ooſt-Indië, langs die wegen, tot een aanzienelyk Lichaam vergaderde; en thans eene blyde hope geeft, op de vorderingen in Kunſten en wetenſchappen, waar toe het zelve zyne pogingen aan zal ſpannen, onder het oog der aanzienelykſte Genootſchappen van het Vaderland, en van geheel Europa.

Zoodanige eene inſtellinge, *tot nut van het Gemeen*, weten wy niet, dat nog, door eenige handeldryvende Natie, in de Ooſterſche Geweſten, uitgedacht, of tot beſtaan gebragt is geworden.

Op den 24. April 1778, kreeg het Genootſchap, eenigzins, zyn volkomen beſlag, door de inteekeninge vau den Hoog-Edelen Heer Gouverneur Generaal, en van alle de Leden der, Hooge Regeringe, te Batavia aanwezig, als Directeuren; en van eene menigte der aanzienelykſte Heeren en Beampten dezer

 Hoofd-

Hoofdſtad, als Leden. En uit die Leden werd een *Committé* verkooren, 't geen, maandelyks, op voorkomende dingen zou kunnen acht ſlaan, en vervolgens, uit naam van het Genootſchap, en onder de Directie van den Heer RADERMACHER, zulke dingen verrichten, die geen uitſtel konnen lyden, en waar van, in de Algemeene Vergaderingen, zal worden verſlag gedaan. Dat *Committé* beſtaat, thans, uit de volgende Leden: den.

VOORZITTENDEN DIRECTEUR,

Den Heer Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, Raad extraordinair van Nederlands Indië, aan wien alle berichten dienen geadreſſeerd te worden: en de

DIRIGERENDE LEDEN,

de Heeren

Joſua van Iperen; A L M. Philoſ. Doctor en Predikant,
Johannes Hooyman, Predikant,
Tirardus Bartlo, Schepen,
Mr. *Willem van Hogendorp*, Koopman,
Hendrik Nicolaas Laclé Koopman,
Jacobus van der Steege, Med. Doctor en Binnen Regent van 't Buiten Hoſpitaal,
Mr. *Egbert Blomhert*, Landdroſt der Bataviaſche Ommelanden,
Mr. *Paulus Gevers*, Onderkoopman, en
Fredrik Baron *van Wurmb*; Onderkoopman.

De

De Voorwaarden, op welke dit Genootſchap zich, onderling, ter bevorderinge van Kunſten en Wetenſchappen verbonden heeft, zyn, in het Programma, opgegeeven; 't geen, ten voorleden jaare, alomme, en ook naar het Vaderland, verzonden is.

'T zal echter noodig zyn, dezelve hier nogmaals te melden; om dat er de ſtaat, de oogmerken, de algemeene Prysvragen en uitbiedingen van eerbelooningen in worden voorgeſteld, welke nogmaals hare kracht blyven behouden.

§. I.

Dit Genootſchap zal beſtaan, uit zyn Hoog-Edelheid, den regeerenden Gouverneur Generaal, als *Opperdirecteur*; uit *Directeuren*, waartoe niemand benoemd zal mogen worden, dan de Heeren Leden der Hooge Indiaſche Regeering; en uit *Leden*, gekooren uit de aanzienelykſte, kundigſte en welgezindſte Ingezetenen, niet alleen dezer Hoofdplaatze, maar uit alle Bezittingen der Edele Compagnie, in deze Geweſten.

§. II.

Deeze bovengemelde Leden, zullen, voor zooverre zy hier aanweezig zyn, jaarlyks eenmaal vergaderen, om uitſpraake te doen, over de ingekomen Antwoorden op de voorgeſtelde Prys-vraagen, nieuwe Vraagen op te

geeven: en verder, door eene nauwkeurige vergelykinge tusschen het oogmerk deezer instellinge en de byzondere gelegenheid deezer Landen, zoodanige bepaalingen vast te stellen, als zy noodzaakelyk zullen oordeelen.

§. III

Deeze algemeene Vergadering zal gehouden worden, op den 8. Maart. Maar om alles, aldaar, zoo veel mogelyk, in de beste orde te verrichten, zullen, met algemeene toestemminge, uit de Heeren Directeuren, één tot Voorzitter, en uit de Leden acht, tot Dirigeerende Leden, worden verkooren; welke, benevens één Secretaris, iederen eersten maandag in de Maand, des avonds ten ses uuren, zullen te zamenkomen, om de waarde der ontvangene berichten te beöordeelen, gedaane proeven te onderzoeken, en verder alles in een goede orde, voor de algemeene Vergaderinge, te bereiden; waar in de voorzittende Directeur, en, in zyne afwezendheid, het oudste Dirigeerend Lid van alles verslag zal doen.

§. IV.

De algemeene Vergaderinge zal, door gunstige toestemminge van Zyn Hoog-Edelheid, den Regeerenden Gouverneur Generaal, gehouden worden, binnen de groote Zaale van het Gouvernement, in het Kasteel Batavia; maar de Maandelyksche Byéénkomsten der

Diri-

Dirigeerende Leden, ten huize van den voorzittenden Directeur.

§. V.

Het Genootſchap ſluit geheel en al, buiten den kring zyner onderzoekingen, alle berichten, die de Ooſtindiſche Compagnie eenigzins zouden mogen aangaan; maar zal daar tegen alle Kunſten en Wetenſchappen pogen te bevorderen; en al wat de natuurlyke Hiſtorie, Oudheden, Zeden en Gewoonten der Volken aangaat, zal het zelve gretig ontvangen. Echter is zyn voornaam doelwit, tot voorwerpen van zyn onderzoek te laaten dienen, zulke zaaken die, ten nutte van Landbouw, Koophandel en byzondere Welvaart deezer Volkplantingen, kunnen ſtrekken, en, in alle opzichten, als uitvoerlyk beöordeeld worden.

§. VI.

Het zelve ſtelt, ten dien einde, hier onder, eenige Vragen voor, zonder de minſte voorkeur of bepaalinge van tyd omtrent derzelver beäntwoording: vermits zulks met de gelegenheid deezer Landen niet overëenkoomt.

LANDBOUW.

1. Voor den geenen, die een beter ſoort van ploegen, dan die tot heden, door de

Javaanen, gebruikt worden, uitvindt en in gebruik brengt.

2. Voor, hem die een ſtuk lands, zoodanig beploegd, met *Pady-Tipar* (†) bouwt.

3. Voor die een *Pady-ſawa* (††) of *Tipar*, met den ſikkel, laat ſnyden.

4. Voor die aantoont, welke de beſte en ſpoedigſt-voortkomende Wortelen zyn, om het behoeftig Gemeen, by misgewas van graan, te ſpyzigen.

5. Voor die voldoende aantoont, waarin de ſchadelyke eigenſchap beſtaa van verſcheiden boomen; als, *Rangas*, *Camang* en meer anderen, die de Javaanen niet durven omhouwen; om dat zy, gelyk de Ondervinding leert, als dan, door eene ſmertelyke en gevaarlyke huidziekte, worden aangetaſt.

6. Voor die een onbebouwd Veld, met deugdzaame Jati-pitten, zal bezaaien, of het zelve beplanten; naa verloop van twee jaaren.

7. Voor die aantoont, hoedanig het toe-

nee-

(†) *Pady-Tipar* is het Ryſt-gewas, op de hooge Landen, in de Weſtmouſſon.

(††) *Pady Sawa* is het Ryſt gewas, op de laage Landen, in de Ooſt-mouſſon.

neemend Hout-gebrek, voor de Suikermolens in de Bovenlanden, ſpoedig en duurzaam, kan verholpen worden; en, door welke middelen de afvoer en verkoop, tegens een civilen prys, ter deezer Hoofd plaatze kunnen worden gemakkelyk gemaakt.

8. Voor die een getal van vyftig Moerbeziënboomen, het zy digt by de Stad, of wel in de Bovenlanden, aanplant; naa twee Jaaren.

9. Voor die een diergelyk getal, ſes Jaaren lang, in eenen goeden ſtaat, het beſt onderhouden heeft.

10. Voor die een Cattie Zyde, het eerſt, alhier heeft aangewonnen.

11. Voor die een vierde Picol Zyde, zoo goed als de Chinaſche, of Bengaalſche, of dezelve byna evenaarende, het eerſt alhier heeft aagewonnen.

NB. Dees zal, behalven de premie, in de eerſte onkoſten, aanzienlyk worden te gemoet gekomen.

12. Voor die eenige Kiermanſche Schaapen, ten minſten vier in getal, uit Perſië herwaards brengt.

13. Voor die, van deeze Schaapen, naeen be-

behoorlyk onderhoud van twee Jaaren, Lammeren wint.

14. Voor die een Cattie Wol, zoo goed, of bynaa zoo goed, als de Kiermansche alhier heeft aangewonnen, en vertoond.

15. Voor die aantoont, waarom de Schaapen hier zoo spoedig ontäarten; waarom hunne vachten hairig worden; en hoe dit zou kunnen voorgekomen worden.

16. Voor die een onbebouwd stuk lands met de meeste Peperranken, bezet; naa twee Jaaren.

17. Voor die de grootste hoeveelheid Peper, ten minsten even zoo deugdzaam, als de Bantamsche, in één jaar, alhier, zal hebben ingezaameld.

11. Voor die de middelen aantoont, om de voortplantinge der Cacaö, in deugd, die van de Kust *Caraques* evenaarende, te bevorderen.

19. Voor die, op een woest stuk lands, de meeste Cacaö-boomen, ten minsten vyftig, aanplant; naa twee Jaaren.

20. Voor die een half Picol goede vette Cacaö, het zy naby de Stad, of in de Bovenlanden, aanteelt.

21. Voor

21. Voor die, op een woeſt ſtuk lands een vierde Picol Indigo teelt, in deugd, gelyk aan die van Japara.

NB. Die hier omtrent onderrichtinge begeert, kan zich, by den Voorzittenden Directeur, of eenen der dirigeerende Leden aanmelden.

22. Voor die, op een woeſt ſtuk lands, een Picol Capas teelt, in deugd en fynheid, gelyk aan de Javaſche.

23. Voor die het beſte Bericht, ter verbeteringe van den Landbouw, alhier, indient.

VISSCHERYEN.

24. Voor die aantoont, hoedanig eene meerdere hoeveelheid van verſche Viſch, ten behoeve van den gemeenen Man, op de Bezaar, te koop gebragt kan worden, naa de maand Auguſtus; wanneer de Viſſcheryën ſterk afneemen, en zoo, geduurende den geheelen Weſt-mouſſon, tot de maand Mei toe.

25. Voor die, geduurende dien tyd, de meeſte Viſch, verſche of gedroogde, een maand lang, op de Bezaar, zal hebben te koop gebragt.

FA-

FABRYKEN.

26. Voor die grof Porcelein, ten dienste van den gemeenen Man, in deugd en prys gelyk, aan 't geen door de Chineezen wordt aangevoerd, alhier fabriceert.

NB. Voor den eersten toestel, zal noch, boven de premie, eene byzondere belooninge gegeeven worden.

27. Voor die grof Aardenwerk, in deugd en prys, gelyk aan het Bantamsche, alhier toestelt.

28. Voor die betere Vloersteenen, dan tot heden hier gebakken zyn, uitvindt.

29. Voor die, op zyn Landgoed, het Spinnen onder de Meisjes laat anleeren, en Catoenen gaaren van L: *A.* en *B.*, ten minsten tien pond, van de hier gegroeide Capas, vertoont.

30. Voor die Kleedjes, in deugd en fynheid gelyk aan de Makassaarsche middelsoort, van Inlandsch gewonnen en gesponnen Capas, op zyn Landgoed, ten minsten tot een half Korsje, heeft laaten weeven.

31. Voor

31. Voor die Linnen, in deugd en foort, gelyk aan het Kantonfche, of zoogenoemd Chinafche Linnen, alhier, laat weeven: zullende, buiten de premie, het geheel Product dier Fabryk, de twee eerfte jaaren, tien percent hooger, dan de markt van het ingevoerde Chinafche, door het Genootfchap, worden aangenoomen.

32. Voor de Schoolmeefters, die het Spinnen en Kouffen-breien, in hunnen fchoolen, den kinderen, aanleeren.

33. Voor die, in het ligtft-uit-tevoeren ontwerp, toont, hoedanig de Kinderen der gemeene Lieden, thans nutteloos langs de ftraaten zwervende, ten meeften dienfte van het algemeen, kunnen worden aangekweekt.

WERKTUIGKUNDE.

34. Voor die het bekwaamfte Werktuig, eene foort van een Hefpomp, of iets diergelyks, uitvindt, om een water-colom, van 8. duimen diameters, of meer, loodrecht uit de rivier, ten minften acht voeten, hoog, optehalen: en teffens aanwyft, dat het, met fes man, of één buffel, kan worden aan den gang gehouden, ten dienfte van den Landbouw; mits dat het één-

voudig van ſamenſtel zy, en niet te hoog in prys loope.

NB. Behalven de premie, zullen de onkoſten van het maakloon nog vergoed worden.

35. Voor die aantoont, hoedanig, door een Werktuig, het groot timmerhout, over ongelyke gronden, met meerder gemak en mindere onkoſten, ſpoediger, dan nu geſchiedt, uit de binnenlanden naar het ſtrand, of de rivieren vervoerd kan worden, en ligter voort te trekken zy.

36. Voor die een beter Voertuig, dan de Buffels-karren der Javaanen, uitvindt, 't geen minder log, doch even ſterk zynde, meerdere zwaarte kan vervoeren.

37. Voor die zoodanige verbeterde Buffelskarren laat maaken, en, by zyn landvolk, ten minſten vier daar van, in gebruik brengt.

38. Voor die aantoont, op welke wyze, men, met hope van eenen gewenſchten uitſlag, zoude kunnen onderneemen, de Zand-bank voor de Bataviaſche Rivier te verlaagen, door te ſnyden, of geheel weg te ruimen.

39. Voor die aantoont, hoedanig de bekwaamſte middelen, ter uitdelvinge der zandbedden in de Rivieren, in Europa uitgevonden, alhier, met vrucht, zouden kunnen worden in het werk geſteld.

40. Voor die een nuttig Bericht over de Werktuigkunde, met byzondere toepasſinge op den ſtaat deezer Volkplantinge, aan het Genootſchap overlevert.

41. Voor die de beſte en bekwaamſte Vaartuigen, en verdere Gereedſchappen, opgeeft, om de Stads-grachten uit te diepen.

GENEESKUNDE

42. Voor die het beſte Tractaatje, of kort Opſtel levert, wegens de, hier in Indië, zoo algemeene kwaal, den Buikloop; en in het zelve, op Theoretiſche en Practiſche gronden, in het licht ſtelt de bovengenoemde Ziekte, derzelver Aart, Verſcheidenheid, Oorzaaken, Teekenen dier Oorzaaken, Geneezings-Aanwyzingen, en meeſt-dienſtige Hulpmiddelen.

Insgelyks: het aanmerkelykſte verſchil van den Indiſchen pynelyken Buik- of Bloedloop, met dien geenen, welke, in Europa, plaats heeft: eindelyk ook de Geneezingswyze der Inlanders, hunne

meeſtgebruikelyke Medicamenten, en derzelver Bereidingen.

43. Voor die, in een ander beknopt Opſtel, zal aantoonen, waarom de Verſtoppingen der Ingewanden (gemeenelyk *de Koek* gezegd) hier, almede, zoo algemeen zyn; welke geneezings Inzichten, zoo wel tot *Verhoeding*, als tot *Geneezing*, daar tegen, zyn in acht te neemen, en, waar door die het beſt worden uitgevoerd; eerſt, by onze Europeäanen: daarna, by den Inlander; aan wien veelen, daar in, eene byzondere bedreevenheid toeſchryven.

44. Voor die de meeſte geneeskundige Planten, Vruchten en Wortels, alhier by den Inlander in gebruik, zal hebben aangetoond; maar (NB.) het aangetoonde ook, met goede bewyzen, beveſtigd; ten einde alle onzekerheden en ſchaadelyke gevolgen voortekoomen.

LETTERKUNDE.

45. Voor één of meerder Perſoonen, die, op goede gronden, geöordeeld zullen worden, den meeſten luſt en de grootſte bekwaamheid te hebben, om de Hoog Maleidſche, Javaanſche, Chineeſche, of andere hier nuttige Ooſterſche Taalen, zich ei-

eigen te maaken, *in een meerdere volmaaktheid, dan gemeenlyk geſchiedt, en wel zoodanig, dat zy daar door in ſtaat geſteld zullen worden om gewichtige zaaken, ten voordeele van Land en Kerk, te kunnen verrichten.*

46. Voor die het beſte Nederduitſche Vaers maakt; en daar in aantoont *den Invloed der Wetenſchappen op de Zeden.*

NB. Men zoude gaerne zien, dat het niet onder de hondert, noch boven de driehondert Vaerſen, of Dichtregelen beſloeg: edoch zal de uitſpraak, voornaamlyk, vallen op het *zaakelyke.*

§. VII.

De Antwoorden op de bovengemelde Vraagen moeten, aan den Voorzittenden Directeur, worden toegezonden, die zoo wel, als de Dirigeerende Leden, altoos zal gereed zyn, een iegelyk zulks begeerende, nadere onderrichtinge mede te deelen.

§. VIII.

En dewyl, zoo wel in het onderzoek der bovengemelde Vraagen, als ter bevorderinge onzer kenniſſe, omtrent den waaren toeſtand deezer Geweſten noodig is, het gevoelen van den kunſtigen Land-zaat in te neemen; ver-

zoekt het Genootſchap, een iegelyk, de gedachten der Inlanders, op zulke zaaken, die binnen den kring hunner kenniſſe ſtaan, altoos aftevraagen; en deeze Lieden, door alle vriendelyke behandelingen, tot eene vrymoedige verklaaring, aan te wakkeren.

§. IX.

Het Genootſchap betuigt, dat het, met een byzonder, genoegen, altoos, zal ontvangen alle Berichten over Volken, Taalen, Zeden, Oudheden en Geſchiedeniſſen dezer Geweſten; pryzende een iegelyk nadrukkelyk aan, de deswegen gedrukte, of noch uit te komene, Schriften met oordeel naa te gaan, en hunne aanmerkingen aan ons medetedeelen: terwyl elk, in dit opzicht, ook ſtaat mag maaken op de edelmoedigſte vergeldinge; ofſchoon zulks, onder de voorgeſtelde Prysvraagen, niet ware begreepen.

§. X.

Dewyl de bloei en luiſter der Edele Compagnie, nevens de welvaart deezer Geweſten, het Genootſchap boven alles ter harte gaan, zal het altoos den voorrang geeven, aan zoodanige Vraagen, die door de Hooge Regeeringe deezer Landen, of de Hoog-Edele Heeren Zeventienen, byzonderlyke worden aangepreezen.

XI.

§. XI.

Het Genootschap behoudt, geheel en al, aan zich de vryheid, om de vergeldinge der goedgekeurde Prys-vraagen te bepaalen, verzekerende ondertusschen, niet alleen, dat die nimmer beneden de honderd Ryksdaalders zal zyn; maar ook, dat, behalven eene aanzienlyke verhooginge deezer Somme, elk Lid in het byzonder, en het Genootschap in 't geheel, op de allergunstigste wyze, zal ontmoeten den geenen, die eenige nuttige ontdekkinge, aan het oogmerk deezer instellinge beäntwoordende, gedaan zal hebben; of, in eenig ander opzicht, door kundigheid en yver, byzondere aanmerkinge zal verdienen. Ook zal het, buiten deeze Algemeene Vraagen, ter jaarlyksche beäntwoordinge voorstellen twee Vragen; en ieder van dezelve beloonen, met eene goudene Medailje, op deszelfs stempel geslaagen, of met honderd gekartelde Dukatons, ter keuze van den Schryver. En zal het, daarenboven, ieder Lid vrystaan, behalven deeze Vragen; eene byzondere Vrage aan de Vergaderinge voor te slaan, en eene buitengewoone Premie, naar maate van het gewigt der zaake daar op te stellen.

Zoo twee Antwoorden, in deugd, byna gelyk komen te staan, zal, aan het naast-beste, een *Accessit* gegeeven worden, van eene kleinere Premie, min of meer aanzienelyk, naar deugd van het Antwoord, en de zaaken, daar

in begreepen: houdende het Genootſchap aan zich het recht, om zoodanige Antwoorden, die den prys behaald hebben te laaten drukken; zonder dat het den ſchryver zal geoorloofd zyn, dezelven, door den druk, afzonderlyk uit te geeven.

§. XII.

Op dat de toegezondene Antwoorden op de voorgeſtelde Prys-vraagen, onpartydig kunnen beöordeeld worden, dienen dezelve, niet met den naam van den Schryver, maar met eene Zinſpreuk, ondergeteekend te zyn welke Zinſpreuk, dan ook, op een nevens gezonden verzegeld briefje, moet ſtaan, en daar in de naam en woonplaats van den Autheur. En moeten alle Verhandelingen, in de Nederduitſche taale, met een duidelyken ſtyl en leesbaare letter, opgeſteld en afgeſchreeven zyn.

§. XIII.

Het Genootſchap zal de toegeweezene belooninge, *contant*, uitdeelen, of wel in eene goudene Medaille, geſlaagen op zynen ſtempel, zoo als men dit begeert; welke ſtempel zal beſtaan, in een Cocosboom op den voorgrond, waar aan het Bataviaſche Wapen hangt met het omſchrift: *ten Nutte van het Gemeen*, en, daar onder, *Bataviaaſch Genootſchap*, *opgericht den* 24ſten *April* 1778.

XIV.

§. XIV.

Het is een ieder, zonder onderſcheid, geöorloofd, naar den voorgeſtelden Prys te dingen, behalven den Voorzittenden Directeur en de Dirigeerende Leden; welker Berichten, omtrent de voorgeſtelde Vraagen, des begeerende, in de Verhandelingen, zullen gedrukt worden.

§. XV.

Elk Lid van het Genootſchap zal verpligt zyn, ter onderſteuninge van het zelve, jaarlyks te betaalen vier Ducaten, of elf Ryksdaalders; welk Fournisſement, telkens, voor den laatſten van Auguſtus, aan den Secretaris zal moeten bezorgd worden; laatende het Genootſchap aan een ieder, wiens yver of vermogen boven die van anderen gaat, de vryheid, om deeze gifte, naar goedvinden, te vergrooten.

§. XVI.

Het Genootſchap zal, uit zyne Leden, altoos eenen Secretaris verkiezen, die deszelfs verrichtingen, in behoorlyke orde, aanteekene, de behandeling der penningen voere, en daar van, in de algemeene Vergaderinge, nauwkeurige rekening en verantwoording doe.

Van dit fonds houdt het Genootſchap, voor zich zelven, de grootſte helft, ter uitdeelinge

der gestelde Premien alhier: en, van het andere gedeelte, zal het een derde aan ieder der drie Maatschappyën, in ons Vaderland opgericht, te Haarlem, Rotterdam en Vlissingen, overzenden; met verzoek, dat zy die penningen, of in Contanten, of wel in eene Medaille, op den stempel van dit Genootschap geslaagen, ter beantwoordinge van eene of meer nuttige Vraagen, willen besteeden.

§. XVII.

Het Genootschap zal het getal van deszelfs Leden, met eenige der kundigste Ingezetenen, zoo ter deezer Hoofdplaatze, als uit de verdere Etablissementen der Edele Compagnie in Oostindië, poogen te vergrooten: ten welken einde men zich aan den voorzittenden Heer Directeur zal kunnen adresseeren. En om deeze, zoowel als een iegelyk, zonder onderscheid, in staat te stellen, het hunne, tot nut deezer Stichtinge, toe te brengen zal het van zyn jaarlyks Programma, duizend exemplaaren laaten drukken, om alhier, aan de Heeren Directeuren en Leden, uit te deelen, en te verzenden naar de Buitencomptoren.

Dat Programma, en de daar achter aan gevoegde Lyst der Heeren Directeuren en Leden, werd, op den 1. Juny 1778, goedgekeurd, en orders beraamd, om, zoo dra het by hun Hoog-

Hoog-Edelheden, zoude zyn goedgekeurd, het zelve ter Drukperſſe te beſtellen, en gedrukt zynde, naar de Buitencomptooren, en naar Nederland, af te zenden. Ook werden deze twee Vragen voogreſteld, om voor den laatſten van Juny 1779 beantwoord te worden.

I.

Welke zyn de bekwaamſte plaats, de onkoſtbaarſte wyze, en de gevoegelykſte niddelen, om de Lyken, in plaats van in de Kerken en op de Kerkhoven dezer Stad, op eenen genoegzamen afſtand van Batavia, ter Aarde te beſtellen.

II.

Dewyl men meent, dat het herſtellen der Sluizen het eenig middel zou zyn, om de Stad Batavia van overvloedig Water te voorzien: Welk is daar toe het beſt en voordeeligſt ontwerp?

By de Antwoorden op deze twecde Vrage, vordert het Genootſchap de noodige Teekeningen, ter ophelderinge, als mede eene nette uitrekeninge der Onkoſten, welke de herſtellinge, of de aanleg beloopen zou?

Vervolgens werden tot Prysvragen beraamd, om voor den laatſten Juny des volgenden Jaars 1780, beantwoord te worden.

III.

Welke redenen zyn er, om te mogen vaſt-ſtellen, dat de Inëntinge der Kinderziekte, in de

Oosterſche Volkplantingen van onzen Staat, met even zoo goeden uitſlag, zoude kunnen worden aangewend, als in de Noordelyke Geweſten van Europa; alwaar deze Kunſt reeds zoo verre gevorderd is, dat men, op duizend ingeënte Perſoonen, naauwelyks eenen dooden tellen kan; daar, in tegendeel, volgens de gematigdſte uitrekeningen, de natuurlyke Kinderziekte van duizend Perſoonen, welke zy aantaſt, honderd en dertig ten grave ſleept? Dan (vermits de Schriften over de Inëntinge in deze Colonie, weinig voor handen zyn) welke zou, in deze heete Geweſten, de beſte en eenvoudigſte manier van Inëntinge wezen? Welke maatregelen moet de Geneesheer, gednurende den loop der ziekte, in acht neemen; en welke Diëet, of Levenswyze moet hy, den Ingeënten, voorſchryven?

Het Genootſchap belooft, nogmaals, van wegens, en met voorkenniſſe van den Heer *van Hogendorp*, eene Prysbelooninge van honderd gouden Ducaten, voor hem, die deze Vrage, het beſt, binnen den bepaalden tyd, zal hebben beantwoord.

Op den eerſten February dezes Jaars 1779, werden er nog drie Vragen van groot aanbelang vaſtgeſteld, om insgelyks, voor den 30 Juny 1780, daar op Antwoorden te ontvangen. De eerſte van den Hoog-Edelen Heer Gouverneur Generaal REYNIER DE KLERK, aan het Genootſchap voorgedraagen, met aanbieding van

van vyf honderd Ryksdaalders, voor de beste Verhandelinge daar over inkomende. En de twee volgende zyn van het Genootschap, beloovende het zelve eene Premië van honderd gekartelde Ducatons, voor de beste Beantwoordinge van elk dier twee Vraagstukken.

IV.

Welken zyn de oorzaaken der aanspoelinge van den Modder, aan de Zeestranden van Batavia, daar dezelve voormaals zuiver, zandrig en schoon waren? Zou de uitlegginge van het Zeehoofd daar ook eenige aanleiding toe geeven? Welke zyn de beste middelen, om dien Modder weg te krygen? Zou dit mogelyk kunnen worden te weeg gebragt, door het indyken der uitgezette Stranden; of door het maaken van doorsnydingen, in de uitsteekende hoeken van Crauwang en Ontong Java; of wel door openingen aan het Zeehoofd; of op eenige andere geschiktere wyze.

Het Genootschap zou zeer gaerne zien, dat de Antwoorden, op dit gewichtig Vraagstuk, door nette Teekeningen, waar in de aanwas van het Zeehoofd, en de uithoeken van Crauwang en Ontong Java zyn afgebeeld, opgehelderd wierden.

V.

Welke zyn de oorzaaken der meeste, vooral Epidemique, of gewoone Ziektens van Batavia, inzonderheid van de Rotkoorze? En welke zyn de

de geſchikſte middelen, die tot voorkominge en tot geneezinge derzelve, voortaan, moeten worden aangewend?

Het Genootſchap verlangt, dat de Schryvers, die, ten opzichte dezer Kunſtvragen, naar den Eerenprys dingen willen, vooral de verſchynzelen der *Epidemique* ziekten van deze Stad en derzelver Nabuurſchap levendig voorſtellen; en er de Scheepziekten der aankomende *Baren* mede vergelyken: zonder juist omſtandig te herhaalen, 't geen, ten dezen opzichte, by andere Geleerde Genootſchappen in het Vaderland, in die betrekkinge, reeds is opgegeeven.

VI.

Welke zyn de Spyswortelen, die de Inlanders onzer Ooſterſche Colonien, inzonderheid der Javaanen, tot hun gewoon voedzel gebruiken? En welke is de beſte wyze, om die voort te teelen, en tot Spyzen te bereiden?

Men zal het Genootſchap, by het antwoorden dezer Vrage, ongemeen playſier doen, met eenige Exemplaren van die Spyswortelen, zoo als die uitgegraaven worden, ter hand te ſtellen; en teffens op te geeven de manier, op welke de Javaanen en andère Inlanders die gewoon zyn te bereiden: alsmede, welken invloed het gebruik derzelve pleegt te hebben, op Gezondheid en Ongezondheid van het Volk?

Ein-

Eindelyk is, op den 12. April, door den Edelen Heer Voorzittenden Direćteur, met algemeene toejuichinge der Dirigeerende Leden in overweginge genoomen, en vervolgens bepaald, te worden beantwoord, voor den laatſten van Juny des Jaars 1782, de navolgende zeer gewichtige Vrage, die merkelyken invloed heeft, of hebben kan, op de vernuftige voortplantinge van het Evangelium onder de Heidenen.

VII.

Welke middelen van vernuft hebben Muhamed, de Imans, en de verdere Leeraars en Zendelingen der Muſelmannen, ook by lateren tyd, met voordeel gebruikt, om de Heidenen, alomme, vooral in de verſchillende Geweſten en Eilanden van Ooſt-Indië, by wyze van eene zedelyke overtuiginge, tot het Geloof van den Koran te bekeeren, en in dat Geloof te beveſtigen?

Het Genootſchap zal zeer gaerne de Antwoorden hier over ook ontvangen, uit de handen der Mooren en Muſelmannen; zonder, by het beoordeelen dezer Hiſtoriſche Vrage, eenig aanzien van Perſoonen te gebruiken: te meer daar de Muhamedanen en derzelver Godgeleerden, miſſchien, de beſte gelegenheid zullen hebben, om, daaromtrend, eenige Byzonderheden te berde te brengen, die, in Europa en hier, tot heden toe, onbekend zyn gebleeven.

De

De Heer RADERMACHER, onze Voorzittende Direćteur, zal aan hem, van welken Godsdienſt, of gezinte hy ook wezen mag, die dit geſchiedkundig Vraagſtuk onpartydigſt, oordeelkundigſt en uitvoerigſt, zal hebben opgeloſt, ten geſchenke, geeven eenen Eerenprys van honderd gouden Dukaten, of eene Medailje van die waarde, met den Stempel van het Genootſchap, naar verkiezinge van den Schryver, die de Premie zal hebben verdiend.

Het Genootſchap heeft ook zoo veel tyd gegeeven, tot de beoordeelinge van, en het voldoen aan deze Vrage, tot op den laaſten van Juny 1782; om dus, aan de Geleerden van Europa, gelegenheid te geeven; om, inzonderheid, naar dezen Eerenprys, te kunnen dingen, en hunnen Geſchriften over te maaken. In welken gevalle, het beſt was, Duplicaten van dezelve te laaten afſchryven, om dus de Antwoorden, naar gewoonte in den Koophandel gebruikelyk, op twee Scheepen af te zenden.

Daarenboven had men, reeds op den 1. Juny en 3. Auguſtus 1779, beſlooten, uit de Kaſſe van't Genootſchap, aan de drie Vaderlandſche Maatſchappyen, te Haarlem, te Rotterdam en te Vliſſingen, opgericht, aan ieder, honderd nieuwe Ducatons, by Wiſſel, over te maaken: om daar uit, tot nut van het Vaderland, van de Zeevaart en den Koophandel, en inzonderheid ook van deze Colonien, zulke Prysvragen uit-
te

teſchryven, en te beloonen, als aan die Maatſchappyen oorbaarſt voorkomen: het zy met overneminge der bovengemelde Prysvragen van't Bataviaſch Genootſchap, of op eenige andere gevoegelykſte wyze. Gelyk dan ook die Wiſſelbrieven aan de Heeren Secretariſſen *van der Aa*, *Bikker*, en *Tjeenk* zyn overgemaakt.

Op den 5. October beſloot het Genootſchap, uit Amſterdam, tot het doen van de noodige Waarneemingen, te ontbieden 4. beſte Thermometers, en even zoo veel Barometers, 2. Hygrometers, 2 Windmeters, naar de verbeteringe van *Poleni*, 2. Bakken met de noodige Glazen, om het gevallen Water te meeten: even zoo veel, om de uitdampingen naar te gaan, 2. Compaſſen met Viſieren, tot het waarneemen der Declinatie, 2. Naalden, tot het waarneemen der Inclinatie, 2. Artificieele Magneeten, en 12. ſtaalen aangezette Ringen, om Medicinale Proeven mede te doen. Daarenboven zou men, uit Haarlem, doen komen de noodige teekens des Sterreloopkunde, Algebra en Geneeskunde, om, voor de Drukperſſe, te dienen, by het zetten der Verhandelingen.

By den Heer *Holtzey*, te Amſterdam, zou dan ook beſteld worden de Stempel der Medailje, voor het Bataviaſch Genootſchap, verbeeldende, aan den eenen kant, een Kokus-Boom, aan welken het Wapen van Batavia hangt; en, in

't

't verschiet, een Landschap, met dit Omschrift: *Bataviaasch Genootschap, opgericht den 24. April* 1778. En, aan de andere zyde, Mercurius, met de Zee in het verschiet, en dit Omschrift: *Ten nutte van het Gemeen.*

Voor het overige, gaf de Heer Voorzitter RADERMACHER te verstaan, dat, by bekwame gelegenheid, een Huis aan het Genootschap vereeren wilde, waar in de Bibliotheek en de Kabinetten der natuurlyke Zeldsaamheden eene aanzienlyke plaats zouden beslaan: zullende zyne EDELE acht wel voorziene Kassen met Boeken, Manuschripten, Instrumenten en Naturalien, ten geschenke, verzorgen; met verzoek, dat alle de Heeren Directeuren en Leden, zoo veel in hun was, dat voorbeeld volgen zouden, en de beste Merkwaardigheden inzamelen, ter aanvullinge van het geen vooral aan het Kabinet der Naturalia, ontbreekt.

Die acht Kassen staan nog ten Huize van Zyn EDELE, en bestaan uit vier Boekekassen, waar in de *Dictionaire Encyclopedique*, Edition de Paris, XVII. Deelen in Folio, en XI. Deelen Platen; ettelyke Portugeesche, Maleidsche, Tamulsche en Singaleesche Boeken, den Christenlyken Godsdienst betreffende, en de Werken van den Heer *Voltaire*, in 68. Deelen, uitmunten De vyfde Kas is geschikt voor, en reeds voorzien, met eenige *Simplicia*, Wortels, Bas-

Basten, Bloemen, Vruchten, Gomm en, Dieren, Delfstoffen, *Præparata* en *Miscellanea*. In de zesde Kas zullen de opgezette Dieren en gedroogde Planten; van welke laatste een groote voorraad zal worden ingezameld (gelyk reeds begonnen is) worden bewaard. In de zevende Kas heeft men reeds een zeer merkwaardig aantal van Mineralen en Ertzen, en inzonderheid alle de Oost-Indische, zoo gouden, als zilveren Munten; onder welken twaalf stuks zoogezegde gouden *Zodiaks-Ropyen*, heerlyk, uitmunten: behalven nog ettelyke Europische Munten; welke verzamelinge wy hopen, dat, uit het Vaderland, zal kunnen worden aangevuld. In de achtste Kas moeten de *Physische* en *Mathematische Instrumenten*, welke men reeds heeft, en die men uit het Vaderland nog verwacht, geplaatst worden; en vervolgens ook de *Manuscripten*, de Oostersche, van welke er reeds eenige aan het Genootschap toebehooren, en andere Handschriften van aanbelang.

Onder de *Instrumenten*, welke het Genootschap reeds bezit, behooren alle de Javaansche Musyktuigen, welke de Heer Voorzitter, met groote kosten, heeft ingezameld, en aan den Heer Secretaris VAN WURMB, ter hand gesteld; die er eene Verhandelinge over denkt te vervaardigen, om de Javaansche Musyk duidelyker te leeren kennen.

Ook kwam er, op den 27. February dezes Jaars 1779. bericht in, dat de Wel-Edele Groot-Achtbare Heer Directeur Generaal, Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, aan het Genootſchap, geſchonken had een Manuſcript, inhoudende eene Perſiaanſche Grammatica; als mede een Geſchenk van honderd gouden Ducaten, ten behoeve van het Genootſchap, van eenen Ongenoemden, uit de Weſt van Indië, toegezonden. Daarenboven had de Hooge Regeringe, reeds op den 28. October 1778. eenen Circulairen Brief, naar de Buiten-Kantooren, laaten afgaan, aan de Heeren Gouverneurs en Gezaghebbers; om elk, ter onderſteuninge van het Genootſchap, aan te moedigen: en inzonderheid ter opzamelinge en overmakinge van alles, wat, ter opheldering der Natuurlyke Hiſtorie en der Oudheden, Geſchiedeniſſen en Gewoonten der verſchillende Indiaanſche Volken, zal kunnen verſtrekken.

Zyne Hoog-Edelheid, de Heer GOUVERNEUR GENERAAL, uit naam van het Genootſchap, daar over aangeſprooken, om eene algemeene Vergaderinge in het Kaſteel te mogen houden, gaf daar toe gunſtig verlof: en bepaalde, daartoe, den 8. Maart dezes Jaars: zynde de heuchelike Geboortedag van Zyne DOORLUCHTIGE HOOGHEID, WILLEM den Vyfden, PRINSE VAN ORANGE, Neêrlands Erf-Stadhouder, en onzen Opper-Bewindhebber.

Op

Op dien dag verzamelden de Heeren Dirigeerende Leden, ten huize van den Heer Voorzittenden Directeur, en reeden, in plechtigen trein, van voor dat Huis, aan de groote Rivier, naar het Kasteel Batavia: waar zy, wel haast, gelegenheid vonden, om de Edele Heeren Directeuren, en meest alle de Leden, te begroeten: begeevende zich het gansche Genootschap, in eene groote Galdery, alwaar een prachtig Ontbyt was in gereedheid gebragt. Op den uithoek van de groote winkelhoekige Tafel, stond het Eergestoelte van zyne Hoog-Edelheid, die, wegens onpasselykheid, afwezig was: en ter rechter hand van dat Eergestoelte, zat de Edele Groot Achtbare Heer Directeur Generaal, en vervolgens, naar rang, weérzyds de Edele Heeren Raaden van Indië. Over het Eergestoelte van den Heer Generaal, was de plaats van den Heer Voorzittenden Directeur RADERMACHER, die, aan zyne rechter en linker hand, de Heeren Dirigeerende, en wyders alle de overige Heeren Leden had, welke ook, naar hunnen rang hadden plaats genoomen. Niets ontbrak aan de ordre en aan de statigheid dezer doorluchtige Byeenkomste.

De Heer Voorzittende Directeur van het Genootschap opende dezelve, met deze Aanspraak.

AANSPRAAK

AAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP,

DOOR DEN VOORZITTENDEN DIRECTEUR

Mr. J. C. M. RADERMACHER:

in de eerſte algemeene Vergaderinge, gehouden den 8. Maart 1779.

Wel Edele Groot Achtbare en Geſtrenge Heeren Directeuren! en Waarde Mede Leden!

„ Indien de Menſchelyke Gezelligheid het „ grootſte deel van haar Geluk en Vergenoegen, aan den bloei der Wetenſchappen en Kunſten, ſchuldig is: indien ieder Lid der byzondere Samenleeving onder eene onverbreekelyke verplichting ligt, van de Welvaart en het „ Geluk zyner Medeburgeren voor te ſtaan, en „ uit te breiden: met welk genoegen, moeten „ wy dan dezen Dag niet vieren, waar op het „ ons, voor de eerſte maal, mag gebeuren, deze plegtige Vergadering uit te maaken, die, „ met ter zyde ſtelling aller byzondere inzichten en belangens, niets dan de Welvaart van „ 't Gemeen beoogt!

„ Zekerlyk heeft men, in den uitgeſtrekten „ tyd van meer dan 150. jaaren, waar in Bata-

„ via

„via de Hooftplaats onzer Oosterſche Gewes-
„ten was, vele lofwaardige onderneemingen
„aangevangen; maar geen van allen, met dat
„genoeglyk vooruitgezicht, en zulke eene al-
„gemeene onderſteuning, dan die, waar op
„deze Kunſt - en Volkbeminnende Vergade-
„ring roemen mag.

„Immers, ſedert den 24. April van het ver-
„loopen jaar, wanneer wy de eerſte grondbe-
„ginzelen tot onze ſtichting lagen, behaagde
„het UW. Hoog-Edelheden, niet alleen, aan
„onze ſpitze voor te gaan; maar ook, na dat
„onze inſtelling, door UW. als onze Over-
„heid, den 30 Juny daar op, in zeer welmee-
„nende uitdrukkingen, was beveſtigd, met
„het ſlot van het verſtreeken Jaar, in alle dee-
„len onzer Wingeweſten, te beveelen, dat een
„iegelyk, zonder onderſcheid, onze onder-
„neemingen mogte begunſtigen.

„Het betaamt my, UW HOOG-EDELHE-
„DEN, voor zoo veele weldaaden, eerbiedig
„te bedanken: en, daar de toeſtand dezer Lan-
„den ons verzekert, dat wy, zonder Uwe ver-
„mogende beſcherming, in niets zullen ſlaagen,
„den aanhoudenden voortgang Uwer goedhe-
„den, nedrig te verzoeken. Wy zullen aan de
„Zinſpreuk, die het kenmerk van ons Genoot-
„ſchap is, altoos, met yver, trachten te beant-
„woorden: en ongetwyffeld, nog dit jaar, too-
„nen, dat de Welvaart dezer Volkplantinge
„ons, waarlyk ter harte gaat.

„Wy zien de Beantwoording der uitgegee„ven Prys-Vraagen, binnen weinige Maanden „te gemoet: en zullen inmiddels, het Eerste „Deel onzer Verhandelingen, uit zulke Be„richten te zaamen stellen, die, zoo wel voor „onze Mede-Burgers, als voor de geenen, wel„ke, van dit Wingewest, een onvolkomen „denkbeeld hebben, ten minsten in eenig op„zicht, nuttig kunnen zyn.

„Eene algemeene Schets der Bezittingen van „ons Gemeenebest, de Landbouw, de Natuur„lyke Historie, andere Waarneemingen en „Proeven, vormen den Inhoud onzer eeste on„derneeming: en, ter achtervolging onzer „werkzaamheid, stellen Dirigeerende Leden „tot Prys-Vraagen, voor het toekomende jaar:

„1. Welke zyn de Oorzaaken der meeste „Ziektens in deze Hoofdplaatze? hoedanig „kunnen die worden voorgekomen? en welke „zyn de bekwaamste Middelen, ter Genee„zinge?

„2. Welke Wortelen kunnen, tot het alge„meenste en beste voedzel van den Inlander, „strekken? En hoe worden zy voortgeteeld „en toebereid?

„Doch, behalven deze Vraagen, die, ten ge„noegen van het Genootschap, voor den laat„sten Juny 1780. beantwoord zynde, met ee„ne Præmie van 100. Ducatons, of een Gedenk„penning van die waarde, zullen bekroond „worden; heeft Zyn Edelheid, de Heer Gou„verneur Generaal ons, in het byzon-

„der

„ der, nog gelaſt, eene Belooning van 500. „ Ryksdaalders aan te bieden, aan den geenen, „ die, voor den boven genoemden tyd, ten ge- „ noegen van dit Genootſchap, aantoont.

„ Wat de rede zy, van de ſlykachtige aanſpoe- „ ling der Bataviaſche Stranden, die, voor de- „ zen, zandig waren; benevens de beſte midde- „ len, om de ſchaadelyke uitdampingen, daar „ door veroorzaakt, weg te neemen? door indy- „ king der Stranden, dan wel door verminde- „ ring derzelven, het zy door openingen in het „ Zee-Hoofd, of ruime doorſnydingen, in de „ landtongen van Ontong-Java en Crauwangh?

„ Ter bevordering onzer Kundigheden, in de „ Natuurlyke Hiſtorie dezer Landen, zoo wel „ als om aan de Proeven, door ons te neemen, „ eene meerdere volmaaktheid mede te deelen, „ zyn de Dirigerende Leden van voorneemen, „ door eene goede ſpaarzamheid der inkomende „ penningen, zich in ſtaat te ſtellen, om een „ Tuin, naby deze Stad, te koopen, en aldaar „ alle Planten en Gewaſſen, ons, uit andere lan- „ den dezer Geweſten, toegezonden, voort te „ kweeken, en alles wat fraay en zeldzaam is, „ van de drie Ryken der Natuur in Indiën, by „ één te vergaderen; maar voor al, onze Waar- „ neemingen, over de hoedanigheid van ons „ Lucht-geſtel, onverhinderd en volkomen, te „ kunnen verrichten. Hun oogmerk is insge- „ lyks, zoodanige Lieden, die zy, tot den dienſt

„ van het Genootſchap, zullen noodig achten,
„ en voor hunne moeite beloonen, aldaar een
„ gezond en aangenaam verblyf te geeven.

„ En gelyk wy reeds, door een aanzienelyk
„ Geſchenk, uit eene onbekende hand, in eene
„ van de Weſterſche Bezittingen der Maatſcha-
„ py, onlangs ons mede gedeeld, ten klaarſten
„ zien, met welk een groot genoegen het ont-
„ werp onzer inrichtingen wordt aangenoo-
„ men; zoo twyffelen wy, geen oogenblik, of
„ alle de Leden dezer aanzienlyke Vergadering
„ zullen ook, met luſt en yver, het zelve onder-
„ ſteunen: terwyl wy, door Proeven jaarlyks,
„ voor Uwer aller oog verricht, zullen aanwy-
„ zen hoe zeer wy trachten, alle nuttige On-
„ dekkingen, op de algemeene Welvaart
„ dezer Hoofdplaats, toetepaſſen.

„ Met welk een groot genoegen, zullen wy
„ dezen Dag, tot de plegtige Verzaameling van
„ ons Genootſchap, vaſt in geſteld, een volgend
„ Jaar, niet vieren: vooral zoo het ons gebeuren
„ mag, onzen geliefden Vorst, het rechtmaa-
„ tig voorwerp onzer erkentelyke Eerbiedig-
„ heid; wiens heuchelyk Geboorte-Feeſt, by
„ elk weldenkend Vaderlander, nog eene lange
„ reeks van jaaren, in gezegende Gedagtenis
„ blyve, als onzen Beſchermer, aan ons Hoofd
„ te zien! en onze welmeenende Ontwerpen,
„ door den krachtigen invloed Uwer Hoog-
„ Edelheden, en derzelver gelukkige Re-
„ geering, te zien ſlaagen!

„ O!

„ O! dat het ons gebeuren mogte, aan de ver-
„ flaauwde krachten dezer Volkplantinge, een
„ nieuw vermogen by te zetten! en, door den
„ zegen eener Goddelyke Voorzienigheid,
„ nieuwe rykdommen, in den schoot dezer
„ uitgestrekte Wingewesten, op te spooren die
„ tot een onfeilbaar teeken strekten, dat wy,
„ naast den luister der Edele Maatschappye,
„ voor wiens belang wy moeten waaken, ook,
„ door eene opregte Zucht, *ten nutte van het*
„ *Gemeen*, gedreeven worden!

By afwezighed van den Heer GOUVERNEUR, en in Naam van Hoogstdenzelven, beantwoorde de Edele Heer Directeur Generaal ALTING die Aanspraak, met deze minzame bewoordingen:

„ Wel-Edele Gestrenge Heer en Heeren, Directeur, Dirigeerende, en verdere Heeren Leden van 't Bataviasch Genootschap.

„ Mits de absentie van Zyn EDELHEID,
„ den Heer GOUVERNEUR GENE-
„ RAAL, my de taak opgelegd zynde, om de
„ Aanspraak van den Heer Directeur van 't Ba-
„ taviasch Genoodschap te beantwoorden, vol-
„ doe ik, daar aan, met eene bereidvaardigheid,
„ die evenaart aan myn genoegen, en met eene
„ zedigheid, die niet gehengt, om in veele by-
„ zonderheden, waar toe gemelde Aanspraak
„ aanleiding zoude geeven, uit te weiden.

„ Ik verblyde my derhalven, op dezen plegti-
„ gen Dag, waar op wy het geluk hebben, de
„ heuchelyke Verjaaring van Zyne Doorluch-
„ tige Hoogheid, onzen Opperbewindhebber
„ en Opper-Gouverneur Generaal, te vieren,
„ teffens het Bataviasch Genootschap, in de
„ aanzienelyke tegenwoordigheid der Regen-
„ ten dezer Landen, alhier vergaderd te mogen
„ zien: om een openbaar bewys te geeven, van
„ den yver, die Hen bezielt, ter bevordering
„ van den Aanwasch en Bloey van dit zoo
„ jongst gestigte Genootschap.

„ Ik bedanke, uit Naam van Zyn Edelheid,
„ het Bataviasch Genootschap, voor de cierly-
„ ke en deftige Aanspraak, die de Heer Direc-
„ teur hunnentwegen, aan de Hooge Regee-
„ ring, heeft gelieven te doen, ten betooge der
„ gronden, waar op 't zelve tot stand is gebragt,
„ en der oogmerken, die door 't zelve bedoeld
„ worden: en dat (hoe zwaar, en moeielyk de
„ beginzelen, voornamentlyk in deze Gewes-
„ ten, ook mogen zyn) eene edele drift des niet-
„ temin, om nuttig te zyn voor't Gemeen, eene
„ standvastige volharding in 't voorgenomen
„ Plan, en eene prikkelende aanmoediging van
„ ieder Lid der burgerlyke Maatschappy tot
„ Eer en Deugd, de vaste dryfveren zullen
„ zyn, om zich te verheffen boven alle zwa-
„ righeden, en ongunstige omstandigheden:
„ om dus eindelyk een bekroond einde te
„ mogen bereiken.

„ Ik

„ Ik verheuge my, dat, ſchoon de edelaartige „ pogingen van het Genootſchap, als nog niet, „ zodanig zyn beveſtigd, om de Producten van „ Geeſt en Vernuft, ter bevordering van Kunſ- „ ten en Wetenſchappen, en uitbreiding van „ menſchlievende Inzigten, in 't dagligt te ſtel- „ len; de Yver en luſt nogthans, om die loffe- „ lyke Oogmerken te bereiken en vruchtbaar „ te maken, niet alleen meer en meer aanwak- „ kert; maar de hoop en 't vooruitzigt zich ook „ vleiende opdoet, om daar van, eerlang, de „ aangename vruchten te mogen verwachten.

„ Ik hebbe derhalven ook vrymoedigheid, „ om, uit Naam van de Regeering, een billyke „ reflexie op 't billyk verzoek van het Genoot- „ ſchap te verzekeren; en aan het Bataviaſch „ Genootſchap toe te zeggen, die verdere pro- „ tectie en onderſteuning, die het Genoot- „ ſchap, in 't algemeen, en, in 't bezonder, ie- „ der Lid, kan doen volharden en meer en meer „ aanzetten, om zyne Gaaven en Bekwaamhe- „ den uittebreiden, en werkzaam te doen zyn, „ ten Nutte en Dienſte van 't Gemeen.

„ Ik wenſche, met hartelykheid, ten dien ein- „ de, aan het Bataviaſch Genootſchap, toe, een „ milden invloed van 's Hemels Zegeningen, „ een vruchtbaar gevolg van deszelfs pryzely- „ ke Oogmerken, en eene toereikende vergel- „ ding, in het ſtreelend genot van Genoegen „ en Eer, als den waren Prys van deszelfs noe- „ ſtigen Arbeid en volſtandigen Yver.

En

En, ſtaande die Vergaderinge, werd, met eenparigheid van Stemmen, vaſtgeſteld, dat elk der Heeren Leden, die iets had voor te ſtellen, betrekkelyk tot het Bataviaſch Genootſchap, zich, ten allen tyde, zoude mogen vervoegen, by den Edelen Heer RADERMACHER, als Voorzittenden Directeur van het zelve.

Vervolgens ging het Genootſchap naar een der Vertrekken van het Kaſteel, daar de Heer Secretaris VAN WURMB, zeer fraaie Proeven deed, met de *Electrizeer-Machine*, en onder anderen, een duidelyk bewys vertoonde van het nut der *Conductors*, om de Schepen tegen het Blixemvuur te beveiligen. En, na dat dit alles, tot een algemeen genoegen, was afgeloopen; ſcheidde de Vergaderinge: en de Dirigerende Leden bragten den Heer Preſident naar huis, met hunne Rytuigen, in die orde, in welke zy naar het kaſteel gereeden waren.

In de Maandelykſche Vergaderinge werden er telkens, tot heden toe, aanmerkenswaardige Berichten en Verhandelingen voorgeleezen, en van tyd tot tyd, met ryp overleg, beſlooten, tot het uitgeeven der Stukken, welke in dit Eerſte Deel geplaatſt zyn.

LYST DER STUKKEN VAN HET EERSTE DEEL DER VERHANDELINGEN.

9. *Ver-*

9. *Verhandelinge over de Gebreken onzer Hollandſche Zeekaarten*, *door* JOSUA van IPEREN.
10. *Beſchryvinge van het Eiland Timor*, *door* Mr. W. van HOGENDORP.
11. *Verhandeling over de Javaanſche Muſyk-Inſtrumenten*, *door* J. van WURMB.
12. *Nader Bericht over den Staat der Inëntinge*, *door* J. van der STEEGE.
13. *Waarneemingen van Weer en Wind, te Batavia*, *door* J. van WURMB.
14. *Beſchryvinge van eenen witten Neger*, *of* Kakkerlak, *uit het Eiland Jali*, *door* JOSUA VAN IPEREN.

Daarenboven doet men Landtochten, verſamelt men Inlandſche Muſyk-Inſtrumenten, Planten, Dieren, en ontfangt men telkens aanzienlyke Geſchenken; betrekkelyk tot de Natuurlyke Hiſtorie van de Kaap, van Padang, en van andere Geweſten: en men leeft, in eene vasſte verwachtinge, van eenen ryken overvloed van ſoortgelyke Zeldſaamheden eerlang te zullen ontvangen: van welke het Genootſchap de noodige Berichten zal mede deelen. En, van wegens de aangroeiende gewigtige bezigheden, en wyduitgeſtrekte onderhandelingen met de Buiten-Kantooren, heeft het Genootſchap, benevens den Heer Baron VAN WURMB, die de Bibliotheek en het Naturalien-Kabinet beſtieren zal, tot Mede Secretaris aangeſteld, den Heer JOSUA

VAN

VAN IPEREN, om de Briefwisselingen, de Drukproeven, en andere dingen van dien aart, onder zyn opzicht te neemen.

Daarenboven werd, op den 10. Mey, verslag gedaan, dat ons Mede Dirigerend Lid, de Heer SIRARDUS BARTLO, aan het Genootschap, geschonken had een Tuyn, aan de Amanusgracht, breed 14. Roeden 6. Voeten, en lang 40. Roeden, op welke de Heer Secretaris VAN WURMB, nu zou beginnen, eenen kleinen Botanischen Hof aan te leggen.

Insgelyks werd er, door den Heer Voorzittenden Directeur, kennisse gegeeven, dat het XV. en XIX. Artikel der algemeene Prys-Vragen, *over den Landbouw,* met zoo veel vlyt en voorspoed, reeds waren ter uitvoer gebragt: dat, hoewel de twee Jaaren nog niet verstreeken waren, in het Programma bepaald, men echter, ook ter aamoediginge van anderen, de ernstige Behandelinge van die twee Artikels, wel met eenen Eerenprys zou kunnen beloonen. De Dirigerende Leden vonden derhalven goed, om, by voorraad, aan den Eerw. Heer JOHANNES ADRIANUS HASMUTH, Oud Predikant, wegens het *voordelig bezetten van een onbebouwd stuk Land met Peperranken,* op zyn Landgoed, liggende op de Grinding, en de Heer DAVID DU FAUDELA LONGUE, *wegens het aanplanten van Cacaoboomen, op eenen woesten Akker by zyne Zuikermolens, op Salapadjang, aan de rivier Tsidani,* eene zilveren

ren Medailje, met den Stempel van het Genootschap, toe te zeggen: zonder nochtans af te gaan van eene nadere Belooninge, ook aan anderen; indien, na twee jaaren, aan dien Artikel vollediger zal zyn voldaan geworden.

En alzo de Buffels, tot den Akkerbouw, in deze Landen, ten eenemaal onontbeerlyk zyn, en de prys dezer Dieren, sedert eenige jaaren, niet tegenstaande den sterken toevoer uit het Gebergte, byna de helft verdubbeld is; wordt, door het Dirigerend Lid, den Heer JAN HOOYMAN, met goedkeuringe van dit Genootschap, aangebooden eene Eerenprys van twee honderd zilveren Ducatons, aan den Landheer, die in drie jaaren, dat is voor den laatsten van Juny 1782., op zyn Goed, in de Ommelanden dezer Stad, het grootste aantal Buffels, niet minder dan tweehonderd stuks, zal hebben aangeteeld en opgekweekt, zoodanig, dat die overwinst, tot genoegen van dit Genootschap, duidelyk blyke.

Wegens de ingekomene Antwoorden en Berichten zou dit Genootschap, ter bestemder tyd, oordeelen; en aan het Algemeen, by de Uitgave van een Tweede Deel zyner Verhandelingen, daar van kennisse geeven.

Eindelyk, op dat men, in Europa, en alomme in de Oostersche Volkplantingen, den Tegenwoordigen Staat van het Bataviasch Genootschap beter kennen zou, volgt hier nu de Naamlyst der tegenwoordige Heeren Dierecteuren en Leden.

NAAM-

NAAMLYST DER HEEREN DIRECTEUREN, EN LEDEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN &c.

OPPER DIRECTEUR.

Zyn Edelheid, de Hoog-Edele Groot Achtbaare Heer

REYNIER DE KLERK,

GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDS INDIË.

DIRECTEUREN.

De Wel Edele Groot-Achtbaare Heer Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, *Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indië.*

De

De Wel Edele Gestrenge Heeren

HENDRIK BRETON, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, en President van 't Collegie van Heemraaden der Bataviasche Ommelanden.*

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Ceilon.*

JOHANNES VOS, *Raad Ordinair van Nederlands Indië.*

Mr. THOMAS SCHIPPERS, *Raad Ordinair van Nederlands Indië.*

JACOBUS JOHANNES CRAAN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Commissaris Politicus, Buiten Regent van de Hospitaalen, Directeur van de Amphioen-Societeit en Commissaris over de Bovenlanden.*

ADRIAAN MOENS, *Raad Extra-Ordinair Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Mallabaar.*

DAVID JOAN SMITH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, President van 't Collegie van Weesmeesteren, mitsgaders Commissaris van de Verstrekkingen der Soldyën.*

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, President van de Collegien van Heeren Schepenen, mitsgaders van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen, Colonel der Bataviasche Burgerye, en Commissaris over de Bovenlanden. (Voorzittend Directeur.)*

JA-

JACOB PELTERS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Banda.*

HENDRIK VAN STOCKUM, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening, mitsgaders Ontvanger Generaal van 's Compagnies Domeinen.*

JAN HENDRIK POOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, President van den Achtbaaren Raad van Justitie des Casteels Batavia, en Commissaris van 't klein Zegel.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, en Directeur van Souratte.*

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders afgaand Gouverneur en Directeur van Javas Noord-Oost-kust.*

Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, titulair, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Cabo de Goede Hoop.*

ORDINAIRE LEDEN.

De E: Heer DIRK GOETBLOED, *Eerste Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

De E: Heer ADRIAAN DE BOCK, *Tweede Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

De Achtb. Heer Mr. JOHANNES GABRIEL

VAN GEHREN, *Ordinair Lid in den Achtbaaren Raad van Justitie.*

De Achtb. Heer Mr. PIETER POELMAN, *Oud Ordinair Lid van Justitie en geweezen Water-Fiscaal.*

De Manh. Heer CHARLES LOUIS COLMOND, *Colonel titulair en Hoofd over Comp: Militie in Indië, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Lid van Heemraaden.*

De Heer Mr. PIETER RAS, *Prointerim Advocaat en Water-Fiscaal, mitsgaders Scholarch en Curator over Stads Schoolen en Censor der Drukkerye.*

De Heer DAVID JULIUS VAN AITSMA, *Bailjuw, Kerkmeester en Kassier van de Amphioen-Societeit.*

De Heer Mr. EGBERT BLOMHERT, *Drossaard der Bataviasche Ommelanden, Vice President van Heemraaden en Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen. (Dirigeerend Lid.)*

De Heer Mr. JAN HENDRIK TREVYN, *Oud Drossaard.*

De Heer GEORGE THEOHEEREN, *Eerste Opperkoopman des Casteels Batavia.*

De Heer GERRIT VAN GROL, *Tweede Opperkoopman des Casteels Batavia.*

De Manh. Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Commandeur en Opper Equipagiemeester, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Postmeester.*

De

De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder Generaal, mitsgaders President van het Collegie van Boedelmeesteren.*

De Manh. Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infantery, en Lid van Heemraaden.*

De Manh. Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillery, en Buiten-Regent van de Hospitaalen.*

De Manh. Heer FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeester van de Dragonder Lyfwacht van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Vice President van Schepenen.*

De Heer MELCHIOR BLOCKERT, *Majoor van de Bataviasche Burgeryë, en administreerend Hoofd-participant van de Amphioen-Societeit.*

De Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Opperhoofd van het Generaale Soldy Comptoir en Curator ad lites.*

De Eerw. Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen.*

De Eerw: Heer HERMANUS WACHTER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De Eerw: Heer ERICUS JOHANNES WIL-

TENAAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Maleidſche en Portugeeſche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Shoolen.*

De Eerw: Heer JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitſche Gemeente te Batavia en ten Eilande Onruſt.*

De Eerw: Heer JAN NUPOORT, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitſche Gemeente te Batavia.*

De Eerw: Heer JOSUA VAN IPEREN, A. L. M. Philoſ. Doct. *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitſche Gemeente te Batavia. (Dirigeerend Lid en Secretaris.)*

De Eerw: Heer JOHANNES HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Lutherſche Gemeente. (Dirigeerend Lid.)*

De Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander, Buiten-Regent van de Hoſpitaalen, en Heemraad.*

De Heer CAREL JAN BOERS, *Opperkoopman en afgaand Sabandhaar, mitsgaders Preſident van het Collegie van Huwelykſche en kleine Gerichts-Zaaken.*

De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman en geëligeert Sabandhaar.*

De

De Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE, *Oud Opperkoopman.*

De Manh. Heer WILLBOORT PEUSENS, *Onder-Equipagiemeester.*

De Heer FREDRIK JACOB ALBRECHT STEENWEG, *Opperkoopman en Geheimschryver van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd van de Chirurgie, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Weesmeester.*

De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS, *Opperkoopman, Eerste Practizyn in het Binnen-Hospitaal en Inspecteur der Leprozen.*

De Heer CORNELIS DE KEIZER, *Fabricq- en Keurmeester van kalk en steen, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Lid van Heemraaden.*

De Heer SIRARDUS BARTLO, *Schepen van Batavia, Curator en Scholarch over Stads Schoolen. (Dirigeerend Lid.)*

De Heer Mr. FLORIS VAN STYRUM, *Koopman en eerste Administrateur in de Suikerpakhuizen, en Schepen van Batavia.*

De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koopman en eerste Administrateur in 't Yzer Magazyn, mitsgaders Schepen van Batavia.*

De Heer GERARDUS MAAS, *M. D. Stads Doctor titulair.*

De Heer JOHANNES THEODORUS VISSCHER VAN GAASBEEK, *Koopman en eer-*

eerste Administrateur in 't nieuwe Kleeder-Pakhuis, mitsgaders Oud Schepen van Batavia.

De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *Oud Schepen van Batavia, Consuleerend Advocaat en Eerste Vendumeester.*

De Manh: CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Capitein der Grenadiers van 't eerste Batallion Infantery.*

De Manh: JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD, *Capitein in het eerste Batallion Infantery.*

De Manh: SWEN JOHAN WIMMERCRANCZ, *Capitein-Lieutenant-Ingenieur, eerste Landmeeter, Opziender over de Rivieren en de Slokkan, en Taxateur der vaste Goederen.*

De E: DANIEL DIEDERIK VAN HAAK, *Koopman en Eerste Gezworen Klerk ter Secretarye van Hunne Hoog-Edelheden.*

De E: FREDRIK HENDRIK BEYNON, *Koopman en Negotie-boekhouder.*

De E: WILLEM KRAANE, *Koopman en groot Winkelier.*

De E: STEVEN POELMAN, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzyde.*

De E: JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en eerste Administrateur in het Graan Magazyn.*

De

De E: Mr. WILLEM VAN HOOGENDORP, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen op Onrust. (Dirigeerend Lid.)*

De E: HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

De E: FRANS HENDRIK VROOM, *Koopman en eerste Administrateur in de Medicinale Winkel.*

De E: DANIEL ADRIAAN BEEKMAN, *Koopman en Secretaris van Schepenen.*

De E: HENDRIK AUGUST ROSSEL, *Koopman en Eerste Confrontist der Bataviasche Administratie-boeken.*

De E: PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Koopman en Boekhouder in het Ambagts Quartier.*

De E: JOSEPHUS GORDYN, *Koopman en Translateur in de Javaansche Taal, en Waagmeester.*

De E: LEENDERT GOOSEN, *Koopman en Translateur in de Maleidsche Taal en Waagmeester.*

De E: HENDRIK NICOLAAS LA CLÉ, *Koopman en Secretaris van Weesmeesteren. (Dirigeerend Lid.)*

De E: GEORGE JACOB MEYER, *Schipper.*

De E: ADRIAAN VAN ES, *Schipper.*

De E: PLEUN VAN DER KUIL, *Schipper.*

De E: JOSUA DE WOLF VAN IPEREN, *Schipper.*

De E: PIETER HAMMINK, *Schipper.*

De E: JAN SMITH, *Schipper.*

De E: EWALDUS RYNVAAN, *Weesmeester en Opziender van de Ryſtmarkt.*

De E: DAVID DUFAU DE LALONGUE, *Oud Weesmeeſter.*

De E: JAN VAN DE POLDER, *Regent van het Wees- en Armenhuis, Heemraad, en Administreerend Hoofd-participant van de Amphioen-Societeit.*

De E: THOMAS VAN SON, *tweede Vendumeeſter.*

De E: Mr. GYSBERT HEMMY, *Commiſſaris van de Bank Courant en Bank van Leening.*

De E: JACOBUS VAN DER STEEGE, *Med. Doctor, Binnen-Regent van het Buiten Hospitaal. (Dirigeerend Lid.)*

De E: DAVID BYLON, *Stads Chirurgyn.*

De E: JOHANNES PAULUS HOFMAN, *M. D. Stads Apothecar.*

De E: LEENDERT ROLFF, *Notaris.*

De E: JAN BAPTIST PILON, *Ordinair Lieutenant der Artillery en Ingenieur.*

De E: PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en Adjunct eerſte gezworen Klerk ter Secreta-*

tarye van Hunne Hoog-Edelheden, mitsgaders Collecteur van het klein Zegel.

De E: JACOB ANTHONY DE JONG, *Onderkoopman, Bibliotecaris en Archivaris.*

De E: GOSE THEODORE VERMEER, *Onderkoopman, Korte Notulist, Realist der Generale Resolutien en Besoignes, en Effensteller der Patriasche Positive Ordres.*

De E: GERARD JOAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*

De E: JAN DANIEL BEYNON, *Onderkoopman, op het Comptoir van den Heere Gouverneur Generaal.*

De E: JOHAN WICHERS WICHERSZOON, *Onderkoopman en eerste Suppoost, by den Heer Directeur Generaal.*

De E: GEORGE CLIFFORD, *Onderkoopman, en tweede Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzyde.*

De E: ARY HUYZERS, *Onderkoopman, en tweede Administrateur in het Graan Magazyn.*

De E: JOHAN FREDRIK BARON VAN RHEDE TOT DE PARKELER, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen bezyden de Waterpoort.*

De E: WILLEM ADRIAAN WILLEMS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het nieuwe Kleeder-Pakhuis en Secretaris van het Collegie van Curatoren en Scholarchen over Stads*

Schoo-

Schoolen , mitsgaders Buiten-Regent van het Wees- en Armenhuis.

De E: Mr. PAULUS GEVERS, *Onderkoopman en tweede Adminiſtrateur in de Suiker-Pakhuizen. (Dirigeerend Lid.)*

De E: CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Adminiſtrateur, item Boekhouder in de Medicinale Winkel.*

De E: MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van Heemraaden.*

De E: WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Onderkoopman en Boekhouder van de Artillery.*

De E: GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op 't Equipagie Comptoir , mitsgaders Regent van het Vrouwen-Tugthuis.*

De E: CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Kaſſier op 't Koſtgeld Comptoir.*

De E: FREDRIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en Boekhouder van 't Hospitaals Comptoir , mitsgaders Scriba van de Buiten Regenten der Hospitaalen. (Dirigeerend Lid en Secretaris.)*

De E: HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeeter.*

De E: ELBERT ELIAS, *Onderkoopman en Secre-*

cretaris van Commiſſariſſen van Huwelykſche en kleine Gerichts zaaken.

De E: Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeeſteren.*

De E: JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *Procureur en Adjunct gezworen Klerk van Schepenen.*

De E: WILLEM POPKENS, *Procureur.*

De E: JACOBUS HENDRIK PARINGAUW, *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Proviſie Magazyn.*

De E: EGBERT HULSEBOS, *Onderkoopman.*

De E: CHRISTIANUS HOLLENHAGEN, *Onderkoopman, Gezworen Klerk en Boekhouder van het Collegie van Weesmeeſteren.*

De E: FRANS HAKKER, *Gezworen Klerk van het Collegie van Heeren Schepenen.*

De E: BOGISLAUS FREDERICUS VON LIEBEHERR, *Gezworen Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden.*

De E: PIETER LEONARDUS VAN EYS, *Adjunct Gezworen Klerk van den Raad van Juſtitie.*

De Eerzaame PIETER JOHAN VAN RHEDE, *Opperſtuurman.*

* * *

NAAM.

NAAMLYST VAN DE HEEREN AAN WIE DIT PROGRAMMA VERZONDEN EN AANGEPREZEN WORDT.

In Ambon.

De E: Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer JOSIAS ALEXANDER DE VILNEUVE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

In Banda.

De Heer JOHAN LEBREGT SEIDELMAN, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

In Ternaten.

De E: Heer Mr. JACOB ROELAND THOMASZEN, *Gouverneur en Directeur.*

De

De Heer ALEXANDER CORNABE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

Op Macaſſer.

De E: Heer PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer BAREND REYKE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

Te Malacca.

De E: Heer PIETER GERARDUS DE BRUYN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ANTHONY ABRAHAM WERNDLEY, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

Op Cormandel.

De E: Heer REYNIER VAN VLISSINGEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DORMIEUX, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De E: PIETER DUVELAAR VAN CITTERS, *Koopman en Fiſcaal.*

Op Ceilon.

De Heer BARTHOLOMEUS JACOBUS RAKET, *Commandeur van Jaffenapatnam.*

De Heer JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Opperhoofd te Tutucoryn.*

De Heer Mr. JOHAN WILLEM SCHORER, *Opperhoofd te Trinconomale.*

De E: ADRIANUS JOHANNES FRANKEN, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*

Aan de Caab de Goede Hoop.

De Heer PIETER HACKER, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De Heer Mr. WILLEM CORNELIS BOERS, *Opperkoopman en Independent Fiscaal.*

Op Java's Noord-Ooſt-Kuſt.

De E. Heer JOHANNES SIBERG, *Geëligeert Gouverneur en Directeur, aankomend in* 1780.

De Heer JOHAN MICHIEL VAN PANHUYS, *Opperkoopman en Reſident te Japara.*

De Heer RUDOLPH FLORENTIUS VAN DER NIEPOORT, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Ooſthoek.*

De Heer JACOB VAN SANTEN, *Opperkoop-*

koopman en Hoofd-Administrateur te Samarang.

De Heer JAN MATTHYS VAN RHYN, *Opperkoopman in rang en Resident in de Mattarm.*

De Manh. FREDRIK LODEWYK VAN STRALENDORFF, *Capitein van de Cavallery, en Eerste Resident te Souracarta.*

De Manh. LEENDERT HENDRIK VERMEHR, *Capitein van de Infanterie en Commandant der Militie.*

De E. ISAAC CORNELIS DOMIS, *Koopman en Resident te Tagal.*

De E. Mr. NICOLAAS ALEXANDER LELYVELD, *Koopman, Pakhuismeester en Negotie Boekhouder te Samarang.*

De E. BEREND WILLEM FOCKENS, *Koopman en Resident te Grissée.*

De E. REYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fiscaal te Samarang.*

De E. ABRAHAM VAN HEMERT, *Koopman in rang, Tweede Resident, Scriba en Soldy-Boekhouder, te Souracarta.*

De E. JAN FREDRIK AUGUST BONNEKEN, *Opperchirurgyn te Samarang.*

De Manh. FREDRIK SOESTMAN, *Luitenant Ingenieur te Samarang.*

De E. WILLEM ADRIAAN PALM, *Onderkoopman en te Resident Rembang.*

De E. ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Samarang.*

De E. AMBROSIUS PIETER TULLEKE VAN HOGENHOEK, *Onderkoopman en Resident te Paccalongang.*

De E. CAREL PHILIP BOLTZE, *Onderkoopman titulair en gezworen Translateur.*

De Manh. CAREL FREDRIK VON BOOZE, *Cornet van de Cavallery te Samarang.*

De Manh. PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Salatiga.*

De E. GERARDUS ROGHE, *Boekhouder en eerste Klerk van Politie te Samarang.*

De E. WILLEM KERKMAN, *Boekhouder en Secretaris van Justitie te Samarang.*

In Bengale.

De Heer JOHANNES MATTHEUS ROSS, *Directeur.*

De Heer GREGORIUS HERKLOTS, *Opperkoopman en Secunde, mitsgaders Opperhoofd en Pakhuismeester te Cassimbazaar.*

De E. JAN PIETER HUMBERT, *Koopman en Eerste in de Kleederzaal te Hougly.*

De E. ANTHONY BOGAARD ANTHONYSZ, *Koopman en Negotie-boekhouder aldaar.*

De E. WILLEM BARON VAN DANKELMAN, *Koopman, Fiscaal en Dorpmeester te Hougly.*

De E. SAMUEL RADERMACHER, *Koopman en Opperhoofd te Pattena.*

De E. JACOB EILBRACHT, *Onderkoopman Secretaris van Politie en Kassier te Hougly.*

De

De E. GOSEWYN WILLEM HENDRIK DE VRIESE, *Onderkoopman en tweede te Pattena.*
De E. CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Boekhouder en Translateur in de Persiaansche en Moorsche Taalen.*

Te Souratte.

De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur.*
De E. WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Onderkoopman en Soldy-boekhouder.*

Op Sumatras Westkust.

De E. JACOB VAN HEEMSKERK, *Opper-koopman en Geëeligeert Gezaghebber.*
De E. JOSEPH CHALLIER, *Koopman en Eerste Admnistrateur te Padang.*
De E. JESAIAS EHRENTROUT, *Onderkoopman, Fiscaal, Kassier en Soldy-boekhouder aldaar.*
De E. THOMAS VAN KEMPEN JANSZ, *Onderkoopman en Opperhoofd te Poulo Chinco*
De E. JACOB SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Padang.*
De Manh: JAN MARTIN SCHEFFER, *Vaandrig en Commandant te Padang.*

De Manh. LUDEWICH KAYZEL, *Vaandrig en Commandant te Priamang.*

De E. ANTHONY JOHANNES LEUFTINK, *Boekhouder, Eerste Klerk van Politie en Secretaris van Justitie te Padang.*

De E. HENDRIK RAZOUX, *Boekhouder Negotie-Overdrager en Dispencier te Padang.*

De E. JOHAN FREDRIK ZUGEL, *Boekhouder, en Resident te Adjerhadja.*

Op Mallabaar.

De Heer REYNIER VAN HARN, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Te Bantam.

De Heer LIEVE NICOLAAS MEYBAUM *Opperkoopman en Gezaghebber.*

De E. NICOLAAS WENDELIN BEITS, *Koopman en Administrateur.*

Op Japan.

De Heer AREND WILLEM FEITH, *Opperkoopman en afgaand Opperhoofd.*

De Heer Mr. ISAAC TITSING, *Opperkoopman en aankomend Opperhoofd.*

De E. DIRK VINKEMULDER, *Koopman en Pakhuismeester.*

De

Te Cheribon.

De Heer Mr. WILLEM van BEEKE, *Opperkoopman en Resident*

Op Timor.

De E. WILLEM ADRIAAN van ESTE, *Onderkoopman en Opperhoofd.*

De E. DAVID TEEKENBORGH, *Boekhouder en tweede.*

Op Banjermassing.

De E. PIETER WALBEEK, *Onderkoopman en eerste Resident.*

Op Palembang.

De Heer JAN van VRIES, *Oud Scheepen van Batavia, Koopman en eerste Resident.*

De E. Mr. PHILIPPUS JOHANNES van der STENG, *Onderkoopman en tweede Resident.*

SAMENTREKKING.

1 Opperdirecteur.
15. Directeuren.

103 Leden te Batavia.
2. - - - in Amboina.
1. - - - - Banda.
2. - - - - Ternaten.
2. - - - op Maccasser.
2. - - - te Malacca.
3. - - - op Chormandel.
4. - - - - Ceilon.
2. - - - aan de Caab de Goede-Hoop.
22. - - - op Java's Noord Oost-Kust.
9. - - - in Bengale.
2. - - - te Souratte.
10. - - - op Sumatra's Westkust.
1. - - - - Mallabaar.
2. - - - te Bantam.
3. - - - op Japan.
1. - - - te Cheribon.
2. - - - op Timor.
1. - - - - Banjermassing.
2. - - - - Palembang.

176, Leden

192. te Samen.

KORTE SCHETS
VAN DE
BEZITTINGEN
DER
NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE
MAATSCHAPPYE,

Benevens eene Beschryving van het Koningryk JACCATRA en de Stad BATAVIA,

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER.

EN

MR. W. VAN HOGENDORP.

KORTE SCHETS
VAN DE
BEZITTINGEN
DER
NEDERLANDSCHE OOSTINDISCHE
MAATSCHAPPYE.

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER,

EN

MR. W. VAN HOGENDORP.

Het einde der vyftiende Eeuw is het tydstip der ontdekkingen van de *Oost*-en *West-Indiën* geweest: *Christoffel Colomb* zeilde den 3 Augustus 1492 uit *Spanje*, en ontwaarde den 11 October, daar aan volgende, de *West-Indiën*. *Vasco de Gama* zeilde, den 9 July 1497, uit *Portugal*, en kwam INLEIDING.

 den

komen bekend. Nu, in Augustus 1779, is er nog een, over deeze reede, naar China gestevend.

De *Nederlanders* hebben, in 1595, hunne eerste uitrusting naar *Indië* gedaan; doch het eerste Octrooi der jegenswoordige Maatschappy is van den 20 Maart 1602; en men kan, zonder ophef, zeggen, dat zy de eenigste is, die altoos voorwaards is gegaan, die haare rykdommen haalt uit de Producten der landen, welke zy heeft overwonnen, of met welker Vorsten zy uitsluitende verbindtenissen heeft aangegaan. Namentlyk de speceryen, de peper, de koffy, en oneindig veele andere waaren, zyn rykdommen, die 's jaarlyks worden vernieuwd, en onder de bestiering van eene rechtmatige en aanmoedigende regeering dagelyks vermeerderen:

* * *
* *
*

KORTE SCHETS

VAN DE

BEZITTINGEN

DER

Nederlandsche Oost-Indische

MAATSCHAPPYE.

Wanneer men eene goede kaart voor zich neemt, vindt men eerst het Eiland JAVA, dat men thans kan rekenen, geheel onder de Nederlandsche *Oost-Indische* Maatschappye te staan. Doch zommige landen van hetzelve behooren aan haar in eigendom; anderen worden geregeerd door Vorsten, die Bondgenooten of Leenmannen zyn.

Men kan het verdeelen in vier groote landstreeken: BANTAM, JACCATRA, CHERIBON en JAVA's OOST-KUST.

BANTAM maakt het westelyk gedeelte uit, en word door een Koning geregeert. Hetzelve is den 19 January 1596, reeds bevaaren, en, eerst in 1742, een leen geworden van de Maatschappye, die aldaar het fort *Speelwyk* waarin een Commandeur het gezag voert, heeft opgericht. Dit ryk is weinig bevolkt, en heeft niet meer dan 5000 *Tjatjars*, of huisgezinnen, die men op *Java* ieder op twee wapendraagende mannen, twee vrouwen, en twee kinderen rekent, en dus te zaamen 30000 zielen. De Koning bezit ook, op *Sumatra*, de kust van *Lampong*.

JACCATRA, dat hier aan grenst, en waar in Batavia legt, hehoort in vollen eigendom aan de Maatschappye, en word, met de *Peanger*-landen, berekend op 29000 *Tjatjars*, of 230388 zielen.

Op CHERIBON, ten oosten van *Jaccatra*, heeft de Maatschappy het fort, de *Bescherming*. Deze landstreek is verdeeld in negen *Provincien*, die 15000 *Tjatjars*, of 90000 zielen in zich bevatten.

JA-

JAVA's OOST-KUST beſtaat in veele Regentſchappen; waar van zommigen, die aan de ſtranden zyn, volſtrekt onder de Maatſchappy ſtaan, en anderen den Keizer of den Sulthan, als Leenmanſchappen, toebehooren. Onder *Java* word gerekent het Eiland *Madura*, wiens Vorſt ook Leenman van de Maatſchappye is.

De Regentſchappen, die onder de Maatſchappye ſtaan, worden berekend op 46200 *Tjatjars*, of 277200 zielen.

Die onder den Keizer, op 25200 *Tjatjars* of 151200 zielen.

Die onder den Sulthan, op 12800 *Tjatjars*, of 76800 zielen.

Het Eiland *Madura*, op 10000 *Tjatjars*, of 60000 zielen.

Dus word *Java* berekend op 94200 *Tjatjars*, of 565200 zielen.

Als men van *Java* ooſtwaards opgaat, vind men, op dezelve breedte van 8 à 10 graaden, de Eilanden *Baly*, *Lombock*, *Sumbauwa* en meer andere, wier inwoonders den Slavenhandel dryven met *Batavia*; van waar zy hunne benoodigdheeden wederom derwaards voeren.

TIMOR legt ten zuid-ooſten van deeze Eilanden : de Portugeezen bezitten hier de Noord Ooſt-kuſt , en hebben hun hoofd-Comptoir van *Liſao* naar *Dilil* overgebracht. De Maatſchappy heeft de Zuid-Weſt-kuſt , alwaar zy op den 20 April 1613 , het Fort *Concordia* , by het dorp *Coupang*, heeft verooverd. Het ligt op 8 gr: 45 min. Zuiderbreedte, en 143 gr. 20 min. Lengte; en is meeſt nuttig tot den tegengang der ſmokkelaryen in ſpeceryen, dewyl dit Eiland byna geen andere Producten, dan een weinig waſch geeft.

Van hier noord-ooſtwaards opgaande, vindt men eene menigte kleene Eilanden, welke allen behooren onder

BANDA, 't geen zeker *Lodewyk de Barthelema*, in 1506 , het eerſt ontdekt heeft; doch de Nederlanders zyn 'er niet aangeland, voor den 15 Maart 1599 , en hebben hetzelve verooverd, in 1621:

Het Gouvernement van *Banda* beſtaat uit verſcheiden Eilandjes , waar van

van het hoofd-Comptoir is, op het Eiland *Neyra*, gelegen op de Zuider-breedte van 4 gr. 35 min. en 147 gr. 20 min. Lengte, omtrent 25 mylen O.Z. O. van *Ambon*. Offchoon dit Eiland het ongezondfte van allen is, door de nabyheid van den *Goenong-api*, of vuurberg, die op het naaft by gelegen Eilandje ligt, is het egter te recht verkoozen, om zyne weêrgalooze Rheede. Van *Banda*, omtrent 22 mylen, W. N. W. opzeilende, vindt men

AMBON, een Gouvernement, dat, uit deszelfs koftelyke nagel-gewasfen, onnoemelyke fommen aan de Maatfchappye reeds heeft opgebragt en nog opbrengt.

Het Cafteel *Victoria*, daar het hoofd-Comptoir is, legt op de Zuider-Breedte van 3 gr. 30 min., en 145 gr. 55 min. Lengte, zynde, den 22 February 1605, op de *Portugeezen* verooverd. Van hier, beweften *Ceram*, noordwaards opfteekende, vindt men het Gouvernement

TERNATE, 't geen met deszelfs by gelegen Eilanden, de eigenlyke *Molukken* zyn.

Hetzelve beſtaat uit het Eiland *Ternate*, alwaar het hoofd-Caſteel *Orange* is, liggende op de Noorderbreedte van 0 gr. 45 min. en 144 gr. Lengte, en, op den 1 January 1681, verooverd; de voornaamſte inlandſche Mogendheden zyn de Koningen van *Ternate*, en van *Tidor*, die in 1680, Leenmannen van de Maatſchappye geworden zyn. Beweſten het Gouvernement van *Ternate* ligt

MACASSAR, een Gouvernement, dat men, met recht, als de ſleutel der Groote *Ooſt* mag aanmerken, en ook alleen, om die reden, in bezit gehouden wordt.

Het beſtaat, uit den zuidelyken hoek van het groote Eiland *Celebes* waar van de magtigſte Vorſten de Koning van *Goa*, of der *Macasſaaren*, en die van *Bony* zyn. Beiden zyn zy bondgenooten van de Maatſchappye, welkers hoofd-Caſteel, *Rotterdam*, gelegen op 5. gr. Zuider-breedte, en 136 gr. 50 min. lengte, den 15 July 1669, verooverd is. De Maatſchappye heeft hier ook poſten, op *Boele-Combe*, *Bontain*, *Bima*, *Saleyer* en *Tanette*.

weſt-

Weſtwaards op vindt men het Eiland *Bornéo*, dat wel 10 gr. of 150 mylen lang, en ten minſten even breed is; doch tot nog toe weinig bekend. De Maatſchappy bezit er de poſt

BANJERMASSING, gelegen aan den Zuidhoek van het Eiland, op 2 gr. 40 min. Zuider-breedte, en 13 gr. 40 min. Lengte; alwaar zy in het Fortje *Tatas*, zedert den 1 October 1709, alleenlyk gezeten is, ten inzaam van Peper: geevende het Land nog eenige weinige ruwe diamanten, *Caret* en andere kleenigheden.

In 1778 zyn de ryken van *Landak* en *Sucadana*, gelegen omtrent 200 mylen beweſten *Banjermaſſing*, door den Koning van *Bantam* afgeſtaan aan de Maatſchappye, die derhalven een *Loge* op *Pontiana* heeft doen oprichten.

Van hier weſtwaards vindt men

PALEMBANG, gelegen aan den ooſtkant van het Eiland *Sumatra*, welks Koning over een groot gedeelte van hetzelve heerſcht. Zyn gebied ſtrekt zich uit, ten zuiden, tot aen het *Lampon-*

ponſche : ook behoort het Eiland *Banca* onder hem. De *Loge* van de Maatſchappye is vlak over zyne reſidentie, en in 1685, geſticht. Dezelve ligt op de Zuiderbreedte van 2 gr. 40 min. en 120 gr. 3 min. Lengte. Men zaamelt hier de *Palembangſche* peper en het *Bancaeſche* tin in.

De Weſtkant van het Eiland *Sumatra* ſtrekt zich uit, van den hoek van ſtraat *Sunda*, op 6 gr. 10 min. Zuiderbreedte, tot den noordhoek van *Atchin*, op 6 gr. 10 min. Noorder-breedte; aan het zuidelykſte gedeelte hebben de Engelſchen *Bencolen*; en in het midden van de kuſt ligt het Comptoir van de Maatſchappye.

PADANG, op de Zuider-breedte van 0 gr. 45 min. en 116 gr. 5 min. Lengte, hetzelve is, den 16 February 1668, verooverd. De mindere poſten op deeze kuſt zyn *Priamang*, *Poelo-Chinco*, en *Adjerhadja*.

Wanneer men door de ſtraat van *Formoſa*, bezuiden China, vervolgens beooſten *Sumatra*, om den Noord ſtevend, komt men in het Keizerryk

JA-

JAPAN, alwaar de Maatſchappy, zedert den 11 Mey 1641, by uitzondering van alle andere Europeeſche Volken, de vryheid heeft, van den handel te dryven op het Eiland *Decima*, gelegen by de Stad *Nangaſaki*, aan de Zuid-weſt-zyde van de uitgeſtrekte *Japanſche* Eilanden, op de Noorder-breedte van 33 gr. en 148 gr. 50 min. Lengte.

Zuid-Weſt-waards opzeilende, tusſchen de *Chineeſche* kuſt en *Formoſa*, komt men aan de ſtad

CANTON in *China*, daar de Maatſchappy, nevens alle andere *Europeeſche* Volken, zedert 1603, ten handel wordt toegelaaten; liggende deeze ſtad op 23 gr. 15 min. Noorder-breedte, en 128 gr. 15 min. Lengte.

Ten Zuid-weſten van *China*, vindt men de Ryken van *Cochim-China Tunquin*, en *Cambodia*. Voorheen heeft de Maatſchappy aldaar den handel gedreeven, en nog laatſtelyk, in 1757, zoo wel als in het ryk van *Siam*, dat aan *Cambodia* grenſt, en waar zy nog onlangs, in de hoofdſtad *Juthia*, en in het Zuidelyke

lyke gedeelte, op *Ligoor*, Comptoiren heeft gehad. Doch deeze allen zyn om de zwaare onkosten en geringe voordeelen verlaaten.

Op de MALACCASCHE kust, ten zuiden van *Siam*, bezit zy in eigendom, de hoofdstad *Malacca*, dus genaamd naar de straat, die deeze kust van *Sumatra* scheidt, en gelegen op de noorder-breedte van 3 gr. en 10 min. en 118 gr. 45 min. lengte; zy is, den 14 January 1641, op de *Portugeezen* verooverd.

Langs de west-zyde van deeze kust, Noordwaards gaande, en het *Siamsche* voorby zynde, vindt men de Koningryken van *Pegu* en *Arakan*, die, ten Westen aan het *Mogolsche* ryk grenzen, waar in de *Provintie* van

BENGALE, daar de hoofdplaats van de Maatschappye, het fort *Gustavus* in het Dorp *Hougly* of *Oeggly*, is. Het ligt op 23 gr. 30 min. Noorder breedte, en 105 gr. 20 min. Lengte. Zy is 'er zedert 1655, gezeten, en heeft 'er posten, op *Cassembazaar* en *Patna*.

De-

Deeze kuſt zuidwaards vervolgende, vindt men de *Provintien* van *Orixa*, *Golconda*, *Carnatica*, *Tanjour* en *Madure*, welke drie laatſten den naam voeren van

KUST CORMANDEL; daar de Maatſchappy op verſcheiden plaatzen geveſtigd is, als op *Nagapatnam*, dat de hoofdplaats is, gelegen op 10. gr. 40 min. Noorder-breedte, en 95 gr. 40 min. Lengte, en verooverd in 1658; en benoorde *Nagapatnam*, op *Porto-novo*, *Paleacatta*, *Sadraspatnam*, en *Bimilipatnam*. Ten zuiden van deeze kuſt ligt het Eiland

CEILON, waar van zy de ſtranden in eigendom bezit, benevens de hoofdplaats *Colombo*, gelegen op 7 gr. Noorder-breedte, en 95 gr. 30 min. Lengte, en verooverd, den 12 Mey 1655. Langs deeze ſtranden rondom het Eiland, heeft zy Forten op *Galé*, *Jaffenapatnam*, *Trinconemale*, *Baticaloa* en *Maturé*; en, aan den overwal, in het ryk van *Maduré*, de poſt *Tutecoryn*.

Aan het Zuidelykſte gedeelte van het ryk van *Maduré*, ligt Caab *Commoryn*:

ryn:

ryn: van waar het land zich wederom Noordwaards ſtrekt, onder den naam van de kuſt

MALLABAAR; daar zy de hoofdplaats *Coetſiem* of *Cochim* bezit, gelegen op de Noorder-breedte van 9 gr. 50 min., en 92 gr. Lengte, en verooverd den 15 January 1662. Ook heeft zy poſten op *Cranganor*, *Porca* en *Coilan.*

Benoorden *Mallabaar* heeft men de ryken van *Canara*, *Viſapour*, en *Guſaratte*, in welk laatſte gelegen is de groote koopſtad

SOURATTA, op de Noorder-breedte van 21 gr. 10 min. en Lengte van 88 gr. daar de Maatſchappy, benevens meer andere Natien, 't zedert 1616, gezeten is. Ten noord-weſten van *Guſaratte*, is het *Perſiaanſche* ryk, daar zy voor eenige jaaren haaren handel dreef, op het Eiland *Kareek*, 't welk zy naderhand verlaaten heeft.

Aan de ooſt kuſt van *Africa* heeft zy geene bezittingen, en dryft zy ook gee-

geenen handel, tot dat men gekomen is aan deszelfs zuidhoek, bekend onder den naam van

CABO DE GOEDE HOOP; waar de Maatſchappy ſes Nederlandſche Volkplantingen heeft; vier derzelven liggen aan het Zuiden, en twee aan 't Noorden van het voorgebergte. De *Caabſche* is de voornaamſte, en beſlaat den zuidhoek van *Afrika*; zy is ten Westen en Zuiden door de zee omringd, ten Noorden door het zwarte-land, en ten Ooſten door het land van *Stellenboſch*, en *Drakenſtein*. De twee baaien, waarin de ſchepen veilig leggen, zyn de *Tafelbaai* en de *Baaifals*. In de eerſte is men gedekt voor de Zuid-ooſte winden, die van Auguſtus tot Mey waien: in de tweede voor de ſtormen uit den Noord-weſten, die van Mey tot Auguſtus woeden. De Maatſchappy heeft 'er zich, in den jaare 1651 neêrgezet, doch het Kaſteel, de *Goede Hoop*, is, in den jaare 1672, eerſt gebouwd, en ligt op 33 gr. 55 min. Zuider-breedte, en 34 gr. 36 min. Lengte, aan een open vlek, beſtaande uit meer dan vier honderd huizen, en eene menigte van tuinen in 't hangen van den berg. Veele

B Hol-

Hollandſche huisgezinnen, zoo dienaaren der Maatſchappye, als burgers, hebben zich daar neêrgezet. In de *Baaifals* heeft zy een poſt, alwaar haare pakhuizen, en een hospitaal zyn, die door goede batteryen gedekt worden.

BESCHRYVING

VAN HET

KONINGRYK

JACCATRA.

Het Koningryk *Jaccatra*, dat, voor deezen, onder zyne eigen Vorſten ſtond, wordt, aan den noord- en zuidkant, door de zee beſpoeld, heeft *Bantam* ten weſten, en *Cheribon* ten ooſten, en is, ooſt- en weſt-waards, niet meer dan 16, en, noord- en zuid-waards, 30 Duitſche mylen groot. Gelegenheid.

Het wordt verdeeld in verſcheiden landſtreeken, als Verdeeling.

Die van *Batavia*, welke zich van het noorder-ſtrand tot aan het hooge gebergte, uitſtrekt, wordende gerekend met de Stad, op 144026 inwooners.

De *Jaccatraſche* Bovenlanden, beſtaande in de landſtreeken van *Tjanjoer*,

 die

die zich uitſtrekt tot aan de zuid-zee, *Tangerang* en *Grinding*, die, te zamen, op 39575 inwooners geſchat worden.

De *Preanger*-landen, waar in de landſtreeken *Batolaya*, *Bandong*, *Pracamontjang*, *Sumadang*, *Pagadeen*, *Pamanoekan*, *Tjasſem* en *Krawang* zyn, welke men op 46787, en dus ganſch *Jaccatra*, op 230388 inwooners rekent.

Beſchryving van 't Land.

Aan den noorder-zeeſtrand is het land laag, doch, landwaards in, vindt men twee hooge bergen, den *Gedé* en den *Salak*, die de ſcheiding der rivieren maaken; zoodanig, dat de rivieren *Tjitaron*, *Tjilion* en *Sidani*, Noordwaards door de baai van *Batavia*, en de rivier T*jimanderie*, Zuid-waards door de baai der wynkoops-bergen, in zee vallen. Dit hooge gebergte is byna nooit helder, dan na de ſtorting van zwaare regens.

De berg *Gedé* loopt noorden en zuiden: de zuider-tak is het *Kendangſche* gebergte, en de noorder-tak de *Megmedon*. Dezelve moet onder de vuurbergen gerekend worden; en het gat, werwaards men opklimt, van *Tjipanas*, dat aan

aan het ooſten van den *Megmedon* ligt, is aan de weſt-zyde, en geeft meeſt altoos rook, en nu en dan asch op; gelyk in 1761, wanneer het, in ééne nacht, omtrent de hoogte van drie vingers, uitſtortte; hier aan zyn de aardbeevingen in deeze geweſten toeteſchryven. De zwaarſte, waar door de rivier *Tjilion*, die de ſtad beſpoelt, op zommige plaatzen, eenen ganſch anderen loop gekreegen heeft, is voorgevallen, op den 4 January 1699, en is dezelfde, die in alle gedeeltens van de waereld, gevoeld is geweeſt, en in *China*, zoo wel als in *Peru*, eene ontzaglyke verwoeſting gemaakt heeft. Men vindt 'er noch eene vroegere aangeteekend, van den 13 Feb. 1684, en 'er gaan weinige jaaren voorby, of men beſpeurt in het voorjaar eene lichte ſchudding. De laatſten, die eenige opmerking verdienen, zyn voorgeval len, op den 25 January 1769, op den 10 Mey 1772, en op den 4 January 1775, en nu onlangs op den 28 July 1779.

Door vergelyking van den Barometer, die op *Batavia*, gemeenlyk, op 29 dm. 9½. lyn. ſtaat, en, op den *Megmedon*, 25 dm. 5 lyn., blykt, dat dit voorgebergte omtrent 3906 voeten hooger, dan *Ba-* — Hoogte der Bergen.

Batavia ligt, en de kruin van den berg *Gedé* is, naar gisſing, ruim eens zoo hoog, of byna 8000 voeten boven het waterpas der zee, en by gevolge veel hooger, dan de *Tafelberg* van de *Caab*, die niet meer, dan 3470 voeten hoog is.

Zy geeven zwavel en ſalpeterig zout.

De inlander noemt een gat in dien berg *Kawa*, en haalt 'er twee zoorten van zwavel uit, dien zy *Tiollok* noemen; de eene is geel, en byna eene zuivere zwavel, de andere is wit, en wel twee-derde ſalpeterig zout, met zwavel-aarde gemengd.

Warme baden.

Aan den voet van den berg *Gedé* legt een warm bad, *Tjipanas* genaamd, daar de Maatſchappy, voor dezen, een hospitaal heeft gehad. De warme ſpruit, die geen tien voeten van de koude afligt, loopt over een grond van Oker-aarde. Men heeft, door de ſcheiding, in een bottel, vyftig greinen gevonden van een Vitriool-zout, dat meeſt met het *Sal-Epſon* overeenkomt. Op *Gadok*, by *Pondok-Gedé*, is mede eene warme ſpruit, die in hitte en ſmaak veel met het *Akenſche* water overeenkomt; en nog eene derde op *Tjitrap*, die een weinig yzer in heeft, doch zy zyn

zyn allen, om der zelver ongelegenheid, in onbruik geraakt.

In het *Bandongſche* ligt de *Boenong-Goentoer*, die in 1777 nog gerookt heeft. Deszelfs zuidelyke rug, *Goenong-Pandaia* genaamd, ſtrekt zich uit tot in het *Cheribonſche*, en is in 1774 ingeſtort.

Men heeft, tot nog toe, weinig *Mineraalen* ontdekt. Aan de zuid-zyde van het gebergte vindt men een zoort van kriſtal en ſlegt agaat, en, in den jaare 1723, heeft men in den berg *Parrang*, in het *Crawanſche* gelegen, goud en zilver gevonden, doch de onkoſten uit de waarde niet goed te maaken zynde, is men uitgeſcheiden met graaven. Mineraalen.

In 1744 is 'er, op den *Megmedon*, eene Myn geöpend, en tot 120 voeten diep gegraaven, alwaar men een goud-ader heeft ontdekt, doch ook niet ryk genoeg, om voordeel te behaalen. Yzerſteen is 'er zeer veel, zoo wel in de beneden- als boven-landen, maar nimmer heeft iemand ondernomen, daar uit iets te haalen. De inlander noemt den zelven *Bato-Wadas*, en gebruikt hem, tot

de grondleggingen van zyn huis; men vindt in het gebergte ook kalkſteenen, die zomtyds tot kalk gebrand worden.

De aarde is, in het algemeen, zeer vrugtbaar, de beſte beſtaat uit eene vette zwarte klei: doch men heeft 'er meeſt roode klei, die zo goed niet is; en een zoort van geele mergel, waar in niets wil groeien; men vindt ook, zoo wel boven als beneden, ſteen- en pottebakkers-aarde.

Het land brengt ook alle kruiden en boomen voort, die aen heete luchtſtreeken eigen zyn.

Boomen. De *Cocos* of *Klapperboom*, die echter beſt aan de ſtranden voortteelt, is een der nuttigſten voor den inlander. Als men den boom tyffert, geeft hy een drank, die, verſch gedronken, zeer aangenaam is, en *Surie* genaamd wordt; doch eenige dagen geſtaan hebbende, wordt dezelve zuur, en goede azyn, bekend onder den naam van *Toeak*. De bladen van deezen boom dienen, om huizen te dekken; de boom zelfs, om die te bouwen; de baſt van de vrucht,

vrucht, om touw te ſlaan; de vrucht, jong zynde, heeft een lekker water in; wat ouder geworden, is het binnenſte hard, en ſmaakt naar amandelen; geheel oud zynde, wordt het binnenſte geraſpt, tot oly gekookt; en de baſt der vrucht tot brandhout gebruikt.

Men heeft 'er het *Raſſamala*, *Turen*, *Api*, en ander zwaar hout, dat echter meeſt tot brandhout gebruikt wordt, om dat men, tot timmerhout, het ſchoone *Jati* van *Java* heeft. Voeg hier nog by dat koſtbaar riet, den *Bamboes* genaamd, dat tot het maaken van huizen, en allerlei huisraad, dient.

In de luſthoven gebruikt men den *Canary*-boom, die weelig opſchiet, doch, oud geworden zynde, eene leelyke ſtam geeft; de *Kauki*, of *Tanjong*, en de *Sulatri* zyn de beſte boomen, voor die geduld heeft, om tien jaaren te wachten; de *Gatip* groeit ſpoediger in allerlei gronden, geeft eene aangenaame lommer, en zou de beſte van allen zyn, indien zyn ſtam fraaier was.

De beſte vruchten van *Indien* teelen 'er voort, als de *Mangostang*, de *Mangos*, Boom-vruchten.

gos, de *Pompelmoes*, de zoete en zuure *Limoenen* van veelerlei zoort, de *Dourion*, de *Suurſak*, de *Soukon* of broodboom, de *Piſang*, en meer andere.

Men heeft, op *Tjipanàs*, ook zommige *Europeeſche* vruchten, als appels en perſikken, voortgekweekt; doch zy verbaſteren allen van ſmaak, en zyn van weinig waerde.

Veld-vruchten. Onder de veld-vruchten en groentens, heeft men alle de *Europeeſche*, van *Caaps*-zaad geteeld, behalven de bloemkool. Die aan het land eigen zyn, zyn de *Ananas*, de *Trong*, alle zoorten van *Cadjang*, en eetbaare wortelen, (welke men *oblie* noemt) eindelyk de *Sirie*, zynde een klimöp, dat een bitter kruidachtig blad geeft, en met den *Pinang*-noot, die aan een hoogen Palm-boom groeit, benevens wat kalk, geduurende den ganſchen dag, door den inlander gekaauwd wordt.

De inlandſche eetwaaren zyn 'er menigvuldig en goed koop; want, om niet te ſpreeken van het Turkſche koorn, hier *Jagon*, in de *Weſt-Indiën*, *Mais* en door LINNÆUS *Zéa* genaamd; noch

noch van eene zoort van zorg-zaad, *Juary* of *Nelly* om den *West* van *Indiën*, en by LINNÆUS *Holcus*, zoo wordt 'er de ryst, in grooten overvloed, aangekweekt.

Schoon 'er menigvuldige zoorten van ryst zyn, kan men echter dezelven onder drie hoofd-zoorten brengen; de *Pady Sawa*, *Gaga* en *Tipar*. Ryst

De *Pady Sawa* wordt, in laage landen, die men onder water kan zetten, in Maart gezaaid, in April verplant, en in Augustus geöogst.

De *Pady Tipar* wordt in November gezaaid, op hooge beploegde landen, en, in Maart ingeöogst. Zy wordt *Pady Gaga* genaamd, wanneer zy, in afgekapte bosschen, of klooven van het gebergte, gezaaid wordt.

Alle drie deeze zoorten worden, nog in den bolster zynde, in blokken, meest door vrouwen gestampt, of door molens gemaalen, naderhand ter markt gebragt, en, by de Ganting, van 13⅓ pond verkogt.

De

De Producten, die tot den uitvoer en handel dienen, zyn 'er ook in groote menigte.

Coffy De *Coffy*-boom, die, in de bovenlanden, onder de schaduw van een bladryken boom, met naame *Dabdab*, geplant wordt, begint, op zyn vyfde jaar, vrucht te geeven, en blyft in staat, tot zyn twintigste jaar; men plukt de vrucht, als zy rood wordt, en stampt ze, tot dat de bast 'er afvalt.

Peper. De *Peper*-Boom is een Klim-op, die langs een hoog-opgaanden boom, *Kellor* genaamd, geplant wordt: dezelve geeft reeds vrucht met het derde jaar, en is in zyn grootste kracht, van het zevende tot het vyftiende.

De lange en staart-peper worden hier minder, dan op *Java*, voortgeteeld.

Capok. De *Capock* is een hooge boom, voorzien van armen, als die van kandelaaren, waar aan een vrucht groeit, die, opengaande, een grof catoen uitlevert, dat niet gesponnen kan worden, maar in bedden en kussens gebruikt wordt.

De

De *Capas*, of rechte catoen-boom, is een heefter, die fes maanden, na dat dezelve gezaaid is, eene vrucht voortbrengt, die het fyn catoen geeft waar van men, door gantfch *Indiën*, Lywaaten maakt. Capas.

De *Nila Tom* of *Indigo*, is eene plant, wier bladen drie à vier maanden, na dat zy gezaaid is, tot eene blauwe verwftof bereid worden. Indigo.

De *Cardamom* of *Popol*, is een kruid, dat twee à drie voeten hoog groeit, en welks vrucht, in de Geneeskunde, gebruikt wordt. Cardamom.

Het *Zuikerriet* is, in zoo eene groote menigte, in de beneden-landen, dat het festig zuiker-molens gaande houdt, welken door de fieroop, die 'er van afvalt, wederom twintig araks-branderyen doen beftaan. Zuiker.

De inlander maakt ook zuiker, van het verdikte zap van den Areen-palmboom, en van de *Ketan* of zwarte ryft, waar mede een fterke drank, met naame *Brom*, wordt toebereid.

Be-

Catjang. Behalven de Oly, die uit de klappers geperſt wordt, is 'er een zoort van *Catjang*, wiens vrucht onder den grond groeit, en tot oly geſlagen wordt, geevende 250 gantings, 110 kannen oly.

Zout. Aan de zuid-zyde maakt de inlander een zoort van zout, met aſch van boomen, dien zy in een zak doen, eenigen tyd met zeewaater beſproeijen, en naderhand droogen. Dit zout wordt veel in de boven-landen gebruikt, en is redelyk goed; doch heeft eenigzins den ſmaak van pot-aſch.

Viervoetige Dieren. Onder de viervoetige dieren zyn 'er geenen, het land byzonder eigen: men vindt 'er Tygers, Rhenocers, Buffels, Paerden, Koebeeſten, Harten, wilde Varkens, Rheebokken, Sivet-katten, Aapen, Inkhorens, Hagedisſen, en meer anderen.

Het nuttigſte voor den landman is de Buffel, die weinig anders, dan tot den landbouw, gebruikt wordt.

De menigte van Koebeeſten wordt op ruim 30000 ſtuks begroot: drie duizend

zend geeven, daags, door elkanderen, niet meer, dan 80 kannen melk, waar van 13 ℔ boter kan gekaerend worden.

Een der inwooners heeft, zedert eenigen tyd, zich, toegelegd, om zoete melksche en gecommynde kaazen te maaken. Zy zyn redelyk goed, doch niet te vergelyken by de *Europeeschen*. Het vleesch der beesten is ongezond te eeten, en ook slegt, ten zy het langen tyd gemest zy. Het wild is zeldzaam goed, en ontbeert dien wild-smaak, dien het in *Europa* heeft.

Kaaimans of Crocodillen van allerlei grootte zyn 'er in menigte aan de monden der rivieren, en zelfs boven in 't land; men heeft 'er ook eene groote menigte van goede zeevisch, als *Cacap*, die het naast aan kabeljauw komt; Gallioen-visch of Tafelbord, die veel naar Tarboth gelykt; *Pampus*, zynde ook een platte visch; Stompneus of *Koeroe*, die veel naar Schelvisch zweemt; voorts Tongen, Rog, Both, Spiering, Steenbraassem, Zee-snoek, en, onder de kleene zoort, de Melkvisch, en de *Combong*, die zeer naby aan onze Voorn komt. De ri-

Kaaimans.

Visschen.

riviervisch bestaat uit Karper, *Goerami*, en Paling; zynde de *Bagger*, *Betoek*, en andere zoorten, byna oneetbaar.

In de boven-landen wordt de visch in de rivieren gevangen, op een *bamboezen* rooster, daar het water overheen moet loopen, en dus ook de visch, die 'er droog op blyft leggen: dit wordt een *Sapan* genaamd.

In het gebergte worden, in de laagtens, in kleene spruitjes, afschutzels gemaakt, die zy *Bandongs* noemen, om de visch te bewaaren, en, op andere plaatzen, op staande wateren, vindt men *Setoes*, waar in de *Cabos*, in menigte, wordt voortgeteeld.

Gevogelte. 'Er zyn weinig zeldzaame vogels. Hoenders, Eenden, Ganzen, en Kalkhoenders zyn 'er in overvloed; verscheidenene zoorten van Kemphaanen, Spechten, Haagaaksters, Vliegenvangers, Dominikussen, Kraaien, Kwikstaarten, Keepen, Renocer-vogels, kleine en groote Vledermuizen, welke laatsten, door den inlander, gegeeten worden, ook in de boven landen eenige Patryzen, Bosch-hoenders, Pauwen,

wen, en de Vogel, die de bekende vogelneftjes maakt. Dezelve is een zoort van Zwaluw, *Walet* genaamd, die, in de hollen der klippen, huishoudt. De twee plaatzen, daar die klippen zyn, zyn *Clappa-nongal*, en *Sampia*; de 125 ℔ dier neftjes worden, tot 1000 Ryksdaalders opgekocht, en naar *China* vervoerd.

Men vindt 'er weinig venynige Infecten, in vergelyking van andere heete landen. 'Er zyn Slangen, Duizendbeenen, groote Spinnen, en Scorpioenen, die pynlyk, doch niet doodlyk kwetzen. Men ziet 'er ook vele Torren-kevers, Muggen en Mieren, waar onder eene zoort is, die men witte Mieren of Houtluizen noemt, en die alles vernielen. Infecten.

De *Javaanen*, die de natuurlyke inwooners van dit eiland zyn, zyn welgemaakt, koper-kleurig, lui en onverfchillig van aart, niet onvernuftig, zachtzinnig, doch te gelyk zeer nayverig, en weinig werks maakende, om iemand het leeven te beneemen, wanneer het om eene vrouw, die hun aanftaat, te doen is. Aart der Inwooners.

Hunne luiheid, en onverfchilligheid zyn de oorzaaken, dat zy altoos armoedig Armoede.

 zyn;

zyn; en maar even zoo veel *pady* zaajen, als zy noodig hebben, tot het onderhoud van hun leeven, en den inkoop van hunne kleeding.

Zy laaten hunne kinderen volkomen aan de natuur over, en, op handen en voeten kruipen, tot dat zy van zelfs leeren loopen: dus ziet men zeldzaam verminkten. Edoch, door het geduurig kruislings zitten, zyn hunne ſcheenbeenen meeſt buitenwaards geboogen.

Kleeding. De kleeding der mannen beſtaat in een kleedje om het lyf; op groote of feeſt-dagen trekken zy eene zoort van *Cabaai* over het bovenlyf, en binden hunne hairen in een neusdoek.

Die der vrouwen is eveneens, bebehalven dat zy het hair op het hoofd knoopen, en met een houten, koperen, of gouden penne, naar maate van haare vermogens, doorſteeken, 't welk een *Condé* genaamd wordt.

Leevenswys. Hunne leevenswys is zeer maatig: de ryſt, over den waaſſem van heet water gekookt, dat zy *Koekoezen* noemen, of eenvoudig in een groenen *Bamboes* gedaan,

daan, die op het vuur geworpen wordt, tot dat dezelve knapt, is hun voornaamſte voedzel; een risje (Spaanſche peper) en een weinig zout, of de bladen van een plant, die een ziltigen ſmaak heeft, en *Tjombran* genaamd wordt, daar by gedaan, is voldoende; en die 'er wat drooge viſch, buffelsvleeſch, of gekookte groente by heeft, is reeds een lekkerbek.

Het meeſte werk, in de ryſt-velden, of tuinen, geſchiedt des morgens voor negen uuren: het overige van den dag wordt met ſlaapen, of het eeten van een *Pinang* doorgebragt; doch, by nacht, zyn zy groote liefhebbers van hunne ſpeelen, die wy ſtraks nader zullen beſchryven.

De gemeene *Javaanen* hebben zeldzaam meer dan eene vrouw, of byzit; en ſchoon het hun geoorloofd is, 'er meer te neemen, de armoede belet het hun.

Zy zyn, gelyk alle onkundigen, zeer bygeloovig. Zy verbeelden zich, dat de vrouwen, die in het kraambed ſterven dwaalende ſpooken worden, tot welker weering zy voor hunne ka- **Bygeloovigheid.**

 mers

mers en huizen een visch-net hangen, of ook wel een papier, waar op eenige afbeeldzels, met roode verwe, getekend zyn.

De Hoofden.

De Regenten in de boven-landen, waar onder de *Depatty* van *Tjanjoer*, en die van *Crawang*, de voornaamsten zyn, hebben groote paleizen van bamboezen, of planken, die men *Dalems* noemt. Zy draagen fluweelen en met goud geboorde kleeden en hoeden, houdende gemeenlyk veele by-wyven, behalven hunne echte vrouwen; doch zy eeten weinig beter dan het gemeen.

Landziektens.

Onder de landziektens is de afgang de gevaarlykste; de meesten sterven aan denzelven, en, by oude lieden, is 'er weinig hulpe voor.

Zy zyn onderhevig aan veelerhande zoorten van huidziektens, waar van zommigen aansteekende zyn, en anderen niet; doch die allen zeer veel overeenkomst hebben met de ziekte, die wy het Schurft noemen.

Slangebeeten.

De beeten der Slangen, gelyk wy reeds gezegd hebben, zyn niet gevaar-

lyk:

lyk: ten minſten is het ons zelden voorgekomen, dat iemand van dezelven geſtorven zy.

De ſteeken van Scorpioenen en Duizend beenen worden gemeenlyk, met enkele kalk, geneezen.

Dolle honden zyn 'er nooit gezien, dat te meer te verwonderen is, om de zwaare hitte, en de menigte van rondzwervende honden in de velden. Dolle-honden.

In den jaare 1750, is 'er een zoort van Peſt geweeſt, die zy *Bobik* noemen, waar door veel Volk is weggeſleept. Zoort van Peſt.

De Grooten zyn allen van den Mahumedaanſchen Godsdienſt. Zeker *Sjeik Ebn Molana* heeft deeze leer, omtrent den jaare 1406, alhier ingevoerd. De meeſten van het gemeen, ſchoon zy den naam van Mahumedaanen draagen, weeten weinig, wat Godsdienſt zy: en men vindt, in het gantſche land, ſlegts twee gedenkteekens der oude bygeloovigheid, die hier op uitkomen. Gods-dienſt. Overblyfzels der oude Bygeloovigheid.

Toen *Matja-Pait*, in de vyftiende Eeuw, op *Java* regeerde, ſtond het *Jac-*

 ca-

catrasche onder de Koningen van *Pajajarang*, *Prawacali* en *Siliwangi* genaamd. Dezen, door een *Mahumedaanschen* priester, vermaand zynde, om zyn geloof aan te neemen, en daar in niet willende toestemmen, wierden, met hun gantsche geslacht, in steen veranderd. *Siliwangi* is te zien op *Artjidomas*, dat, in de *Sundasche* taal, wil zeggen, *de acht hondert wonderen*; en *Prawacali*, met de kinderen van *Siliwangi*, op *Bato toelies*, of *den geschreeven steen*, even boven Buitenzorg. Ook wordt, op een steil bergje, by *Tjipanas*, een steen vertoond, die het formaat van een bed met zyn kussen heeft, en gediend zou hebben, aan zekeren heiligen, naar wien het bergje *Goenong-Kisot* genaamd is.

Volgens de geruchten was 'er een overblyfzel van een oud Casteel in het gebergte *Karrang*, by *Tjitrap*, door den inlander *Cotta-Preang* genaamd; doch, by nader onderzoek in den jaare 1778, is gebleeken, dat het alleen, door de Natuur, in eene zoort van kalksteen gevormd is; 't geen de byna ontoeganglyke klippen, tot hier toe, hadden belet na te gaan. Even eens is het ge-

gelegen, met de overlevering van eene battery, in het *Tjipaminkische*, met naame *Benting-Tagal*, waar van geene overblyfzels meer te vinden zyn.

De taal in het gebergte is de *Sundasche*, die in het *Lamponsche*, op *Sumatra*, en op *Bornéo* ook gesprooken wordt, en waarin men de zelfde letter gebruikt, als in de *Javaansche*; die waarschynlyk van dezelve alleen eene verbeterde uitspraak is. Taal.

In deeze taal zyn eenigen van hunne oude geschiedenissen geschreeven, waar in hunne gantsche geleerdheid bestaat; uit dien hoofde is ook het voornaamste van hunne avondspeelen het *Pantong*, 't geen een verhaal van die geschiedenissen is, en waarop eenige oude lieden zyn afgericht. Het is een zoort van gezang, verzeld gaande van een harp, die zy *Pitjaja* noemen. Speelen.

Het *Toping* is een Blyspel, waarin door verscheiden persoonen, die gemaskerd zyn, de oude geschiedenissen van hunne Koningen vertoond worden.
Het *Wayang Coeli* wordt gespeeld

achter een geolyd papier: de poppen zyn van buffels-vellen gesneeden, en geverwd.

Het *Ronging* of dansſen wordt uitgevoerd, door vrouwen, of zoo genaamde *Ronging*-meiden, die 'er toe opgevoed worden, en met welken, ieder, eenen dans kan doen.

Het *Barongan* geschiedt op nieuwejaars-tyden, en is een namaakzel van een Tyger of Leeuw, die door twee mans persoonen, die binnen in staan, op allerlei wyzen, bewoogen worden.

Gevechten. Zy zyn groote liefhebbers van het Haanen-gevecht, en er is geen inlander, die niet zyn Haan hebbe, en, op den zelven, een groot gedeelte van 't geen hy bezit, in een gevecht durve waagen.

Zommigen vermaaken zich met het vechten van Kemphaantjes, *Poejoet* genaamd, die veel van onze kwartels hebben, en die, schoon met de wyfjes van haar zoort strydende, tot stervens toe, niet loslaaten.

Anderen laaten een zoort van Krekels vechten, die zy, in een open *Bamboes*, te-

tegen elkanderen ſtellen, en waarop zy groote weddingſchappen aangaan.

Doch het Kamp-vechten, of *Memintjak*, met ſabels, tusſchen twee inlanders, geſchiedt zeldzaam, en alleenlyk op groote feeſten.

De ſpeelen der vrouwen zyn het *Papan-jogo*, dat een zoort van dammen is; *Tabla*, dat op een kleen tafeltje, met ronde ſchyven, geſchiedt; en *Pontjes*, dat, op een fluweel geborduurd kleedje, met houten poppen geſpeeld wordt. Speelen der Vrouwen.

BESCHRYVING

VAN DE

STAD

BATAVIA.

Gelegenheid. BATAVIA is, volgens de nauwkeurigste waarneemingen, gelegen op 6 gr. 10 min. 33 sec. Zuider-breedte, en 122 gr. 47 min. 30 sec. Lengte beoosten *Teneriffe*. Voor de verovering wierd het land zelfs *Jaccatra*, en de Negery *Sunda Calappa* genaamd.

Opbouwing. De Nederlanders hebben hun eerste fort, op den den 21 October 1618, begonnen. Hetzelve bestond in eene Redoute met twee bolwerken, met naame *Maurits* en *Nassau*.

In den jaare 1629 was het Casteel reeds met vier punten beslooten; doch de eerste poort, is in 1631, en de laatste, in 1657, gemaakt: en toen moet de stad om-

NAUWKEURIGE
PLATTE GROND
VAN DE
STAD EN HET KASTEEL
BATAVIA.

De Stads Buyten Gragt
De Buite Caymans Straat
De Groote Rivier
De Prince Str.
De Heere Straat
De Buite Heere Straat
ZUYDER
VOOR
Koe Straat
De Stads Buyten Gragt
De Anker Str.
Zitze Str.
De Lonker Str.
Groente Vrugt en Vee Passer
Schouwburg
Stads Buyten Gr.
Stads Buyten Gragt
De Groote Rivier
In de Cip

omtrent zoo groot geweeſt zyn, als zy nu is.

Het is echter maar, 't zedert het jaar 1730, dat de aanzienlykſte huizen en tuinen gebouwd zyn; en dat *Batavia* gelyk kan geſteld worden aan de fraaiſte middelmaatige ſteden van Holland.

De ſtad legt op een laagen moeraſſigen grond, waar door zy, des morgens, meeſt altoos, met een nevel bedekt is, dien de zon wel haaſt optrekt. Zy heeft, door eene have van een half uur lengte, gemeenſchap met de ſchoonſte *Baaie* der waereld, daar de ſcheepen, in alle jaargetyden, geruſt kunnen liggen, en die vervuld is met eilanden, waarvan de Maatſchappy een goed gebruik maakt. Men ziet, van de rheede, een keten van bergen, die in het ooſten met het *Cheribonſche*, begint, en voortgaat, in het zuiden, met den *Gedé* en *Salak*, en, ten weſten, eindigt met den Peperberg van *Bantam*.

Tot aan den voet van het gebergte, 13 a 14 uuren landwaards in, heeft men fraaie buitenplaaten, en ſchoone landeryen. Eén uur gaans rondom de ſtad,

Buiten-plaatzen en Landeryen. &c.

ſtad, is dezelve omringd, met verſcheiden redouten, die, tot haare zekerheid, en de gemeenſchap der wegen, dienen, zynde het *Jaccatraſche* verſterkt door drie poſten, *Tangerang*, *Buitenzorg*, en *Tanjongpoura* genaamd.

Hoog en laag water.

By volle en nieuwe maanen is het hoog-water, om elf uuren, en dan ſtaat hetzelve, omtrent vier voeten hoog, op de bank voor de rivier; by ſpring, is 'er niet meer, dan vyf voeten; zynde de val van hetzelve, by gemeen ty, dat zich meeſt naar de kracht van den wind ſchikt, niet boven de twee voeten.

Waterleidingen.

De *Bataviaſche* rivier is te zwak, voor de benoodigdheden der ſtad, en daarom heeft men twee afleidingen, uit de rivier *Sidani*, in dezelve moeten maaken. Echter heeft men nog gebrek aan water, in den droogen *Mouſſon*, van Mey tot November, maar, in den natten *Weſt-mouſſon*, is 'er overvloedig; en om de zeven jaaren, geſchiedt 'er, gemeenlyk in February, eene overſtrooming. De twee laatſten zyn voorgevallen, in 1771, en 1778.

Geſteldheid der Lucht.

De *Barometer* is aan weinige verande-

deringen onderhevig, en ſtaat meeſt op 29 dm. en 10 lyn.

De *Thermometer* van *Farenheith* ſtaat gemeenlyk des nagts op 70 à 74 gr. en op den middag tot op 84 gr. In de boven-landen is dezelve zomtyds, des morgens, op 59 gr., en, des middags, op 92 gr. gezien.

Het *Compas* heeft jegenswoordig 5 gr. noordweſtring miswyzing, en 61 gr. *inclinatie* onder de kimme. Miswyzing van 't Compas

De *Electriſche* proefneemingen hebben haare uitwerking zoo goed, als in *Europa*; en men is thans bezig, met de kracht van den *Magneet*, in de Geneeskunde te onderzoeken. Proeven.

De donder is, in de kentering van den *Mouſſon*, dikwerf zeer zwaar; doch veroorzaakt niet veele ongelukken. Noorder- of zuider- zoo min als *Zodiacaal*-licht is hier, by ons weeten, nooit gezien. Onweder.

Het jaar wordt verdeeld in twee getyden: den goeden of *Ooſt-mouſſon*, die van Mey tot November, den kwaaden Jaargetyden.

of

of *West-moussen*, die van November tot Mey duurt.

Regens. De regens, die van December tot Maart vallen, brengen, tot de gezondheid der inwooners; veel toe; maar de hitte, van July tot October, baart veele ziektens.

Echter is, in dien tyd, de hitte niet onverdraaglyk, om dat de Noord-oosten zeewind, gemeenlyk des namiddags van 12 tot 5 uuren fris doorwaait; doch dezelve is zoo droog, dat 'er veelen door ziek worden, vooral onder hen, die op deezen tyd niet in huis kunnen blyven.

Winden. De zee- en landwinden, die hier geregeld waaien, schikken zich naar de *Moussons*: in den *West-mousson* waaien de landwinden uit den zuidwesten, en gaan door het westen, maakende, tegens den middag, een noord-westen zeewind, maar, in den goeden *Mousson*, loopen de landwinden zuid-oostwaards, en gaan door het oosten tot in het noordoosten en noorden.

De stad met het Casteel is een langwerpig vierkant, beslaande 350 Rhynland-

landsche roeden noord- en zuidwaards, en 250 roeden oost- en westwaards.

Zy is omringd van een hoogen muur, en 22 bolwerken, met naamen *Amstel-dam*, *Middelburg*, *Delft*, *Rotterdam*, *Hoorn*, *Enkhuizen*, *Vianen*, *Gelder-land*, *Catzenelboog*, *Orange*, *Nieuw-poort*, *Hollandia*, *Diest*, *Nassau*, *Zee-land*, *Utrecht*, *Vriesland*, *Overyssel*, *Groningen*, *Zeeburg*, *Kuilenburg*, en de *Middelpunt*, leggende in het midden van de stad. Sterktens.

Haare voornaamste poorten zyn de *Angiolsche* of Rotterdammer poort, gebouwd in 1636: de Nieuwpoort in 1631: de Utrechtse poort, in 1651: de Diestpoort, in 1657: de Vierkantspoort in 1639. Poorten.

De straaten en grachten zyn allen lynrecht; aan weêrskanten ligt een rollaag van gebakken steenen, voor de voetgangers; het midden der straat is voor de rytuigen en slaaven. Straaten en Grachten.

Rondom buiten de poorten zyn voorsteden, en, volgens een nauwkeurigen opneem, vindt men Voorsteden.

In

In de ſtad zelve - 1993 huizen, waar onder 678 groote Hollandſche.
In de zuider-voorſtad, buiten de Nieuwpoort - - 508 - - -
Die der Chriſten inlanders, buiten de Rotterdammer poort - 732 - -
Die der Mahumedaanen, buiten de Utrechtſche poort 760 - - -
Die in den Chineeſchen Campong, buiten de Dieſtpoort. 1277 - - -

Te zaamen - - - 5270 huizen.

Men moet hier nog byvoegen, de Campongs van alle inlanders, die rondom de ſtad liggen, en eene meenigte van buiten-plaatzen.

Kaſteel. Het Caſteel legt aan de noord-zyde van de ſtad, en is verſterkt met vier bolwerken, met naame, de *Paerel*, den *Diamant*, den *Zaphier*, en den *Robyn*. De ingang is, over een valbrug, aan de landzyde, door de *Pinang* poort, die in 1641 is gebouwd, na dat de waterpoort, in 1630, reeds voltooid was.

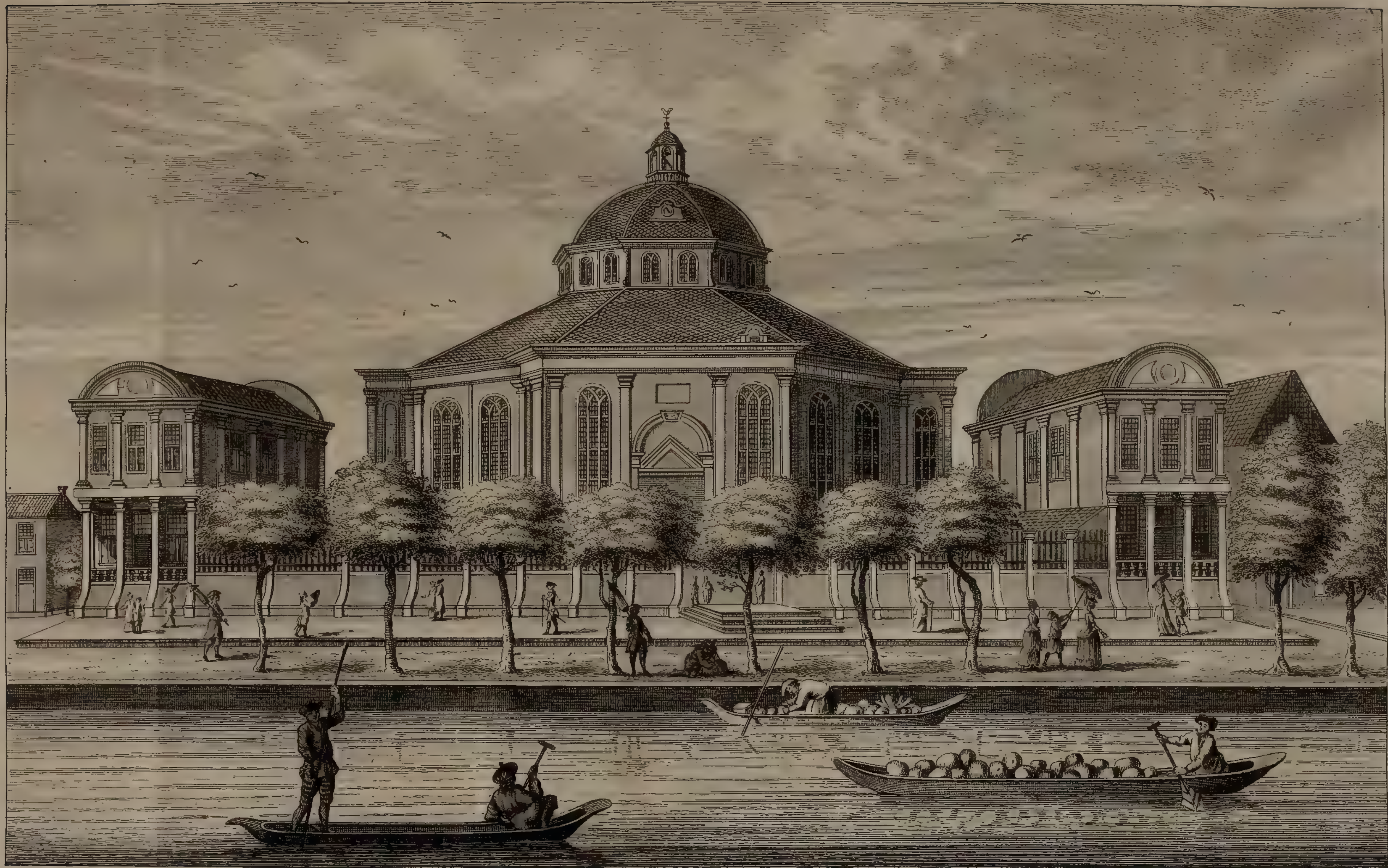
Godsdienſtige Gebouwen. Onder de Godsdienſtige gebouwen munt de Hollandſche kerk uit; de eerſte was

GEZIGT VAN HET KASTEEL VAN BATAVIA, MET HET GOUVERNEMENT EN GEBOUWEN;
VAN BINNEN AF TE ZIEN BY DE OPHAAL BRUG.

GEZIGT VAN HET KASTEEL VAN BATAVIA, TE ZIEN VAN DE HOUDKAP
NAAR DE WATER POORT, MET DESZELFS WERF EN VIERKANS POORT.

GEZIGT VAN DE GROOTE HOLLANDSCHE KERK OP BATAVIA,
VAN DE GROOTE RIVIER TE ZIEN.

was eene kruiskerk, in 1640 gebouwd, waar toe ieder dienaar der Maatſchappye de wedde van een maand hadt uitgekeerd; doch, op den 23 November 1733, is de eerſte ſteen aan deeze nieuwe kerk gelegd; die den 8 Mey 1736 is ingewyd.

Dit gebouw is achtkantig, met een open koepel, die, op acht ſteenen pylaaren, ruſt. By de kerkelyke papieren blykt, dat de onkoſten geloopen zyn op . . . . Rds. 192152.
Die van het orgel op . - 13925.
En die van vyf koperen kroonen op . . . . . - 5000.

Te zaamen Rds. 211077.
Of 506584 Hollandſche guldens en 16 ſtuivers.

Het Orgel is een der fraaiſten, die 'er bekend zyn, zoo wel om het uiterlyk beeldwerk, als om den klank, en eene menigte van regiſters.

De Kerk is vercierd met een fraaien predikſtoel, de wapens der voornaamſte amptenaaren, en grafkelders, waarop veele grafſchriften zyn uitgehouwen.

De Casteels kerk, of kapel van den Gouverneur Generaal, is achthoekig, en in 1640, gebouwd.

De *Portugeesche* binnen-kerk staat aan de *Roeamalacca*, en is, in 1670, gebouwd.

De Maleidsche of Hospitaals-kerk in 1682.

De *Portugeesche* buiten-kerk, op de weg van *Jaccatra*, in 1693.

De Luthersche kerk is een luchtig en fraai gebouw, staande digt by het Casteel: derzelver eerste steen is, op den 26 July 1747, gelegd, en de eerste redevoering in dezelve gehouden, op den 28 September 1749.

Onder de Gods-huizen telt men het binnen-hospitaal, in de stad, het buiten-hospitaal, en het *Moorsche* hospitaal, het wees- en arm-huis, de apotheek, een *Chineesch* hospitaal, en een spinhuis.

De vergaderingen van den Magistraat schynen, na den jaare 1620, in de heerenstraat in een kleen huis, daar stads wapen nog voor staat, gehouden te zyn. Vervolgens is, in 1652, een gebouw gesticht, daar het jegenswoordige

staat;

ſtaat; maar van dit laatſte is, op den 25 January 1707, de eerſte ſteen gelegd, onder de regeering van den Generaal van *Hoorn*, en hetzelve is, op den 10 July 1710, voltooid, onder die van den Generaal *van Riebeek*. Dit gebouw is 230 voeten breed, en even zoo diep: tot de onkoſten heeft men een half ten honderd gelegd, op de vaſte goederen binnen *Batavia*.

In hetzelve vergaderen de Raad van *Juſtitie*, Schepenen, Commisſarisſen van huwelykſche en kleene gerichtszaaken, Weesmeeſteren en de Burger-Krygs-Raad.

Binnen de ſtad heeft men de ryſt-viſch- en groente-markten, of *Bazaars*, de waag, het heeren-logement, en het poſt-comptoir; de vleeſch-hal ſtaat buiten de ſtad.

Voor den jaare 1656, is hier eene latynſche ſchool geweeſt, in 1720 een *Seminarium*, en in 1743 eene *Akademie der Marine*, en nog onlangs een *Hortus Medicus*; doch men heeft deeze inſtellingen, om verſcheidene redenen, afgeſchaft; en, behalven het arm- en weeshuis, zyn 'er thans maar vier ſtads- en

D 2 twaalf

twaalf particuliere ſchoolen, waar in het leezen, ſchryven, cyfferen, en de Godsdienſt geleerd worden.

De gebouwen, der Maatſchappye toebehoorende, zyn, in het Caſteel, het generaale Gouvernement, 't geen juiſt niet naar den jegenswoordigen eersten ſmaak gebouwd, doch zeer bewoonbaar is. Aan deszelfs eene zyde is de Secretary, en aan de andere de dragonders-wacht, de Boekdrukkery, en daar boven de Archivary, als meede de Bibliotheek, waar van de Catalogus reeds in 1752 te *Batavia*, gedrukt en uitgegeeven is.

Aan deeze zyde zyn ook de ſchryfcomptoiren, als het Negotie- en Soldycomptoir, voorts het Kleeden-pakhuis voor lywaaten en amphioen, de pakhuizen bezyden de water poort, voor Manufactuuren, de Geld-kamer, de Medicinaale Winkel, en de Wapenkamer.

Op het voorplein van het Caſteel is het Proviſie- Yzer- en Graan-magazyn, en de Artillery.

Aan de Ooſtzyde, in de ſtad, by de Rotterdammer-Poort, ſtaat een Kruidhuis

huis, en het Ambachts-kwartier, daar alle Timmerlieden, Smeden, Koperſlagers, Metzelaars &c. woonen.

By de Nieuw-poort zyn twee Magazynen, voor de veld-Artillerye.

Aan de weſtzyde der ſtad, by de punt *Groningen*, is een groot en een kleen Kruid-huis, en de Weſtzydſche pakhuizen, daar alle ſpeceryen, lywaaten, catoen, kampher &c., ter verzendinge naar Nederland, geborgen worden.

Zoo ook het Comptoir van den generaalen ontvangſt, de Sabandhary, en de Equipagie-werf; daar men, behalven de zeil- en kaarten-maakers winkel, het Zuiker-pakhuis vindt.

De Anker-werf, daar de Scheepstimmerlieden woonen, alle ankers en touwen geborgen worden, en het groote zuiker-pakhuis is.

Buiten de ſtad, aan de waterplaatze, ſtaan alle de Kruid- Koorn- en Zaagmolens, en de waterbakken, die, met waterleidingen, het water naar de ſtad brengen.

De Kruidmolens beſtaan:

1. Uit een zwavel-pakhuis daar de zwavel (*Tjolok* of *Bliram*) met oly gekookt, gezuiverd wordt.

2. Uit eene houts-kool-brandery, waar toe het melkhout, in ſtede van hazelhout, gebruikt wordt.

3. Uit eene rafinadery van ſalpeter, *Sandawan* genaamd.

Wordende deeze drie ſtoffen, in een molen met metaalen leggers, ieder in 't byzonder, fyn gemaakt; vervolgens in ſes kruidmolens te zaamen gemaalen, in een korrelhuis gekorreld, en in drie kruidſtooven gedroogd.

Het *Laboratorium* van de Artillerye, daar alle bomben, handgranaaten, en vuurwerken gereed gemaakt worden.

Het *Laboratorium Chymicum*, daar allerlei oliteiten van ſpeceryen geſtookt worden.

Naaſt hetzelve is de *Menagerie* van zyne Edelheid; daar zomtyds zeldzaame dieren gevonden worden, als *Oran-Outangs*, *Renocers*, *Baby Rouſas*, *Elephanten*, en meer anderen. De

De Maatſchappy heeft nog vele gebouwen, op de naaſt by gelegen Eilanden; als op Onruſt (in 't Maleidſch *Poulo kapal* genaamd) 't welk drie uuren, ten noord-weſten van *Batavia* ligt, alwaar zy haare timmerwerf heeft, daar de ſchepen aan de hoofden, kunnen gekield worden, door behulp van verſcheidene kraanen. Ook zyn 'er veele pakhuizen, tot berging der goederen, die, ter verzendinge naar Nederland, of de binnenlandſche Comptoiren, beſtemd zyn; en de twee eenigſte windzaagmoolens, die hier zyn. Eilanden.

Op de Kuiper (*Poulo vogel*) een kwartier uurs ten zuiden van Onruſt, daar insgelyks veele Pakhuizen zyn, en twee hoofden, daar de ſchepen kunnen losſchen en laaden.

Op Purmerend (*Poulo ſaki*) ¼ myl ten zuid-oosten van Onruſt, is het Lazarus-huis.

Op Edam, (*Poulo dammer*) 6 mylen ten noord-ooſten van Onruſt, is de lynbaan en een vlaggeſtok, ter aanwyzinge van de ſchepen, die uit de Ooſt en Noord komen.

De verdere Eilanden, die bewoond zyn, zyn Engelſch Onruſt, (*Poulo keller*) een myl ten noord-ooſten van Onruſt.

Middelburg, (*Poulo ramboe*) drie mylen ten noord-weſten van Onruſt, daar een vlaggeſtok ſtaat, ter aanwyzinge der ſchepen, die uit de weſt komen.

Amſterdam, (*Poulo ontong Java*) een myl ten ooſten van het voorgenoemde Eiland.

Rotterdam, (*Poulo œbi bezaar*) anderhalve myl ten noord-ooſten van Onruſt.

Hoorn, (*Poulo ayer*) twee mylen ten noord-ooſten van Onruſt.

De onbewoonde Eilanden zyn Schiedam, (*Poulo œbi*) een myl ten noorden van Onruſt.

Haarlem, (*Poulo loeſſi*) drie mylen ten noord-ooſten van Onruſt.

Monnikendam, (*Poulo baroe*) een myl beooſten het laatſte Eiland.

Alkmaar, (*Poulo menjangan*) een myl bezuiden Edam.

Enk-

Enkhuizen, (*Poulo dammer Kitiel*) een myl ten zuidweſten van Alkmaar.

Leiden, (*Poulo jamok*) een myl daar van ten zuid-ooſten, en Vader Smith (*Poulo poutrie*) een myl verder ten zuiden.

De ſtad en Eilanden dus kortelyk beſchreeven hebbende, zullen wy nog een woord ſpreeken van de tuinen en landgoederen, die buiten *Batavia* liggen.

Men heeft rondöm de ſtad de fraaiſte rywegen, naar alle de kleene Redouten, of Buiten-poſten.

Aan de ooſtzyde kan men komen naar *Angiol*, en verder langs het zeeſtrand, naar *Tjilintjing*, *Bacaſſy*, en *Tanjongpoura*, daar de laatſte poſt naar het Cheribonſche is. Wegen buiten de ſtad.

Aan de zuid-ooſtzyde, komt men aan de poſt, *Dwars in de weg*; langs de weg van *Sonthaar* aan *Poulo gadong*, en verder aan *Pondok bamboe* en *Pondok Gedé*, die alle landgoederen zyn.

Langs den zuid-weg oprydende, komt

men aan de poſten *Ryswyk*, *Noordwyk*, en het fort *Meeſter Cornelis*; en verder op, over de landgoederen *Tjililitan*, *Tanjong*, en *Timanges*, aan *Buitenzorg*, alwaar het fort *Philippine* legt, dat het laatſte ten zuiden is.

Men kan ook, ten zuid-weſten, over *Tanaabang*, *Simplicitas*, en *Kanjere* op *Buiten-zorg* komen.

Ten weſten gaat men over de poſt *Anké*, langs de Mokervaart, naar de veldſchans *Tangerang*, die de laatſte naar het *Bantamſche* is: want men kan niet rekenen de overblyfzels van een oud fort, *Weſtergo* genaamd, dat men voorby moet, wanneer men naar *Sampia* gaat.

De weg van *Jaccatra*, en het Molenvliet zyn bebouwd met fraaie en aanzienlyke tuinen, die bewoond worden door de gegoedſte lieden; om dat men ze voor gezonder houdt, dan de huizen in de ſtad. Het Molenvliet vooral heeft den naam van de gezondſte ſtreek rondöm *Batavia* te zyn.

Land-goederen.

Van de Landgoederen kan weinig gebruik gemaakt worden; om dat de

zaa-

zaaken der Maatſchappye weinig ruſt verſchaffen; en het is veel, wanneer men, in de maand Auguſtus, eene uitſpanning van veertien dagen heeft; echter zyn 'er eenige Burgers, die den *Ooſt-mouſſon* op hunne landen doorbrengen.

De begraaf-plaatzen der *Chriſtenen* zyn in de kerken en op de kerkhoven; die der *Mahumedaanen* achter hunne gehuchten of *Campongs*: maar de *Chineezen* hebben, 't zedert lang, de beſte plaatzen rondöm *Batavia* onbewoonbaar gemaakt, door de veelheid van land, dat zy beſlaan, om dat ieder zyne eigene grafſtede gemetzeld hebben wil. **Begraaf-plaatzen.**

De regeering der Nederlandſche Maatſchappye is, te *Batavia*, in handen van den Raad van Indiën, beſtaande uit een Gouverneur Generaal, ſes ordinaire Raaden, waar van de eerſte Directeur Generaal van den handel is, en negen extraordinaire Raaden. **Hooge Regeering.**

De Raad van *Juſtitie* vonniſt in *appel* alle *Crimineele* en *Civiele* zaaken in *Indiën*. **Raad van Juſtitie.**

De

Stads-Regeering.

De ſtads regeering beſtaat in het Collegie van Schepenen, waar onder alle ſtads bedienden ſtaan.

Verders in het Collegie van Weesmeeſteren, Heemraaden der *Bataviaſche* Ommelanden, Commisſarisſen van huwelykſche en kleene zaaken, en Boedelmeeſteren der ſterfhuizen van de *Onchristenen.*

Wapen.

Het Wapen van *Batavia* is een ſtaande zwaard, van een laurier-krans omringd, op een wit veld

De Gereformeerde en Lutherſche Kerken-raad moeten zelfs voor het welzyn van hunne kerken zorgen: en het Collegie van Curatoren en Scholarchen heeft alleen het opzicht over alle de ſchoolen.

Pachten.

De inkomſten van de *Bataviaſche* pachten, die in 1711 by collecte niet meer dan Rds. 13069 bedroegen, maar in 1775 tot Rds. 381180 geſteigerd waren, worden door de Maatſchappye getrokken. De wegen, grachten en gebouwen moeten door Schepenen in goede orde onderhouden worden, uit eenige klee-

kleene fondsen, en een halve maand huis-huur van alle inwooners.

Getal der Inwooneren.

De ingezetenen van gansch *Jaccatra* wierden, in het begin van deeze eeuwe op 30000 zielen gerekend. *Valentyn* stelde de zelve, in 't jaar 1722, op 100000. Thans bedraagt derzelver getal

In de stad en zuider-voorstad	12131.
In de stads Ommelanden .	131895.
In de Regentschappen . .	39575.
In de *Preanger*-landen. .	46787.
Te zamen	230388.

zielen.

Verdeeling der Burgerye onder verscheidene Vaandels.

De Burgers zyn, onder verscheidene vaandels, verdeeld, waar van een Lid der Hooge Regeeringe Colonel is.

De *Europeesche* burgery bestaat in twee vaandels infantery, en één cavallery.

De inlandsche *Christenen* of *Mixtieschen* in vyf vaandels.

De *Papangers* of *Mardykers* zynde vrygegeeven slaaven, in één vaandel.

De *Mooren* in één.

De inlanders, staande onder den ge-

gecommitteerden tot en over de zaaken van den inlander, zyn verdeeld; de *Javaanen* in drie vaandels, de *Baliers*, *Bougineezen*, *Macasſaaren*, *Amboneezen*, *Boetonders*, *Mandareezen*, *Maleiers*, *Sumbauwareezen*, en *Parnakan-Chineezen*, ieder in één vaandel.

De *Chineezen* zyn onder hunnen Capitein en verdere Lieutenanten, in vyf vaandels, verdeeld.

De levenswyze en Godsdienſt-plichten van alle deeze verſchillende volken te beſchryven, zoude deeze verhandeling te verre uitbreiden, en mooglyk zal zich daar toe, wel eene nadere gelegenheid opdoen.

Neering. De meeſte *Europeezen* en *Chriſten* inlanders winnen hun beſtaan met het een of ander ambacht: zommigen zyn goud- en zilver-ſmeden, juweliers; andere, bakkers, kleer- en ſchoen-maakers, wagen-verhuurders, glazen-maakers &c.; De *Chineezen* doen den meesten binnenlandſchen handel: zy houden zich op met de zuiker-molens, araks branderyen, kalkovens, ſteen- en pannen-bakkeryen. Veelen van hun zyn

zyn ook smeden, timmerlieden, schrynwerkers, en schilders; zy zyn de beste zoo niet de eenigste, groentetuiniers. De inlanders, en voornaamlyk de *Bougineezen*, winnen hun kost met visschen; de *Javaanen* en *Baliers* met vruchten ter markt te brengen; de *Mooren* met goud en zilver te verkoopen, en veele vrygegeeven slaaven, met het overbrengen en draagen van goederen.

Binnenlandsche handel.

Wy verstaan, onder den binnenlandschen handel, den handel van de *Chineesche* Jonken, en van een aanzienlyk getal, zoo groote, als kleene vaartuigen, die 's jaarlyks van *Tonkin*, *Siam*, *Palembang*, *Trangano*, *Cambodia*, *Banjermasjing*, *Passier*, *Coety*, *Ambon*, *Banda*, *Macassar*, *Ternate*, *Timor*, *Bima*, *Sumbauwa*, *Malacca*, *Padang*, *Baly*, en de gansche kust van *Java*, voor rekening van particulieren, te *Batavia* aankomen, en welker getal, in het jongste jaar, op vyf honderd een en twintig stuks geloopen is.

Onder deezen is gerekend de slaavenhandel; wordende 's jaarlyks omtrent vier duizend slaaven te *Batavia* aangebracht,

bracht, waar dezelven wel gevoed en gekleed, en gemeenlyk beter behandeld worden, dan in eenige bezittingen der andere *Europeesche* volken.

Munten. De munten, maaten en gewichten, hier in gebruik, zyn de ryksdaalders en ſtuivers: by deezen worden de rekeningen opgemaakt, doch de munt 'er van niet gebruikt: dus moeten zy ſlechts aangezien worden, als een rekenpenning.

De Nederlandſche gouden ducaat, van het gehalte van 23 caraat 7 grein, en waar van 'er 70 op het mark gaan, is gangbaar, mits gekarteld zynde, voor $2\frac{3}{4}$ ryksdaalders of 22 ſchellingen: de ongekartelde voor $2\frac{1}{4}$ rds. of 18 ſchellingen.

De gekartelde zilveren ducaton, van gehalte van 11 penningen 7 grein en $7\frac{173}{341}$ per mark, is gangbaar voor 80 ſtuivers; de ongekartelde voor 78 ſtuivers. De dubbeldjes van 't gehalte van 6 penningen 23 greinen, of $150\frac{3}{4}$ per mark doen $2\frac{1}{2}$ ſtuivers.

De Spaansche Mat, of *Rëaal* van 60 stuivers, doet in den handeld 64. Honderd *Rëaalen* komen te staan op honderd drie en dertig, en een derde ryksdaalders, en zomtyds ryzen zy, tot op 140.

De gekartelde *Bataviasche* Ropy, van het gehalte van 11 penningen 15 greinen, van $21\frac{1}{3}$ per mark, is gangbaar voor 30 stuivers. Alle andere Ropyen voor 27 stuivers.

De scheepjes-schellingen, van het gehalte van 6 penningen 23 greinen, $49\frac{5}{16}$ per mark, zyn gangbaar voor $7\frac{1}{2}$. stuivers.

Tien koperen duiten, met het merk van de Maatschappye, maaken een nieuw dubbeltje uit.

Een last, by bevrachting is, in 't ge- Maaten.
meen, 4000 ℔ of twee ton, alhier drie leggers, of tien Kanassers.

Een last ballast, of smeed-koolen van 2000 ℔ wordt in *Indië* by de bak, gerekend.

Een last koorn van 27 mudden wordt,

op *Batavia*, en aan de *Caab*, gerekend op 46 maaten van 5 gantings, of 230 gantings.

Een laſt ryſt houdt 230 gantings van $13\frac{1}{3}$ ℔ of $3066\frac{2}{3}$ ℔.

Een *Cojang* is, onder particulieren, 27 picols, of 3375 ℔.

Een laſt teer is 13 tonnen.

Een *Cojang*, of laſt zout, is 58 maaten van 75 ℔, of 4350 ℔.

Een voeder is 6 aamen.

Een aam wyn, een ton bier, 4 ankers, 64 ſtoopen, of 128 mingels van 2 pinten, of 8 musjes, worden hier gerekend op 90 kannen.

Een *Amſterdamſche* legger is 388 kannen van 10 musjes.

Een *Indiſche*	360	kannen	van 10	musjes.
Een pyp	130	——	-	—
Een Oxhoofd	125	——	-	—
Een vat bier	100	——	-	—
Een aam	90	——	-	—

Een

Een *Takkar*, of maat van oly, houdt 17 kannen.

Een *Tombak*, of maat van hout, is van 15 voeten lengte, en 6 hoogte.

Een el is van 26$\frac{1}{2}$ duimen *Amſterdamſche*, 27 duimen Rhynlandſche maat.

Een *Cobado* is $\frac{2}{3}$ el, op *Cormandel.*

Een *Caal* is 240 draaden, waar naar de fynheid der lywaaten gerekend wordt.

Een roede is 12 voeten, een voet is 12 duimen. Men gebruikt hier de Rhynlandſche Maat.

Een paal is $\frac{1}{4}$ uur gaans, 300 roeden, of 1700 treden.

Een morgen is 600 roeden, in het vierkant; by voorbeeld 30 roeden lang en 20 breed.

Een *Pantjar Pady* is 100 roeden lang, 20 breed, of 2000 in het vierkant.

Een *Laxa* ſteenen is 10000 ſtuks.

Een pond trois, of mark-gewigt houdt 2 marken, 16 oncen, of 32 lood. Gewigten.

Een *Picol* is 100 *Catjes*, of 125 ℔.

Een *Catje* $1\frac{1}{4}$ ℔.

Het brood-gewicht $\frac{11}{16}$ ℔ met het water-lood $\frac{25}{32}$ ℔ trois.

Het zuiker-gewicht is een *Canasser* van 3 picols of 375 ℔.

Het goud-gewicht is een pond, een pond 2 mark, een mark 8 oncen, een once 20 engelsen, een engels 32 aazen; doch hier houdt een mark 9 Rëaalen.

Het paarlen- en juweelen-gewicht is een pond van 2500 Karaat, ieder Karaat van 4 greinen.

Het *Pady*-gewicht is een *Tjain* van 200 bosschen, ieder van 20 ℔.

Huizen en rytuigen. De *Europeezen*, zoo wel de dienaars der Maatschappye, als de burgers, hebben meest allen fraaie huizen, die wel gestoffeerd zyn: de rytuigen zyn *Charetten*, vernist, geschilderd, of verguld, naar maate van den rang, dien men bekleedt; men telt omtrent drie honderd rytuigen, waar onder 130 van de wagen-verhuurders. Het speelevaaren,

ren, 't geen veel by avond, in den maaneſchyn, plagt te geſchieden, met roeivaartuigen, *Orenbaaien* genaamd, is thans geheel buiten den ſmaak. De gewoone wyze van leeven der fatſoenlyke lieden, is, des morgens tot twaalf uuren, het werk van de Maatſchappye, naar maate van ieders bedieninge, te verrichten; om twaalf uuren een vrienden-maaltyd te houden; van twee tot vier uuren te ſlaapen; dan te gaan ryden of wandelen; van zes tot negen uuren den avond, in een ſpeel- of praat-party, door te brengen, daar men gewoonlyk den avondmaaltyd houdt tot elf uuren; zynde de dronkenſchap geheel onbekend.

De openbaare Godsdienſt wordt door de meeſten yverig bygewoond, en men kan tot lof van deeze ſtad zeggen, dat men 'er nimmer die ongebondene taal hoort ſpreeken, die, in *Europa*, wel eens gevoelige menſchen doet ſchaamrood worden. Het geen men, ons bedunkens, aan den aart der zaamenleevinge moet toeſchryven. 'Er zyn geene openbaare Koffy- nog Wynhuizen bekend, en zoo veel te minder

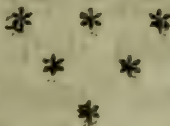
andere, die flechter zyn; ieder zoekt gezelfchap naar zyn fmaak, en vermaakt zich in zyn huis, of in dat van zyne goede vrienden.

Opvoeding der Jeugd.

De opvoeding der Jeugd kan nimmer in die goede orde gefchieden, als in *Europa*; weshalven ook veele gegoede lieden hunne kinderen derwaards zenden. Men vleit zich echter van, in deeze zaak, eenige beterfchap te bewerken; zynde het eerfte openbaar *Examen* van het Collegie van Curatoren, op eene plechtige wyze, op den 1 Auguftus 1778, gehouden.

Bataviaafch Genootfchap.

Eindelyk hebben zich veele Liefhebbers, met goedkeuringe der Overheid, zaamengevoegd, om een Genootfchap op te richten, onder de zinfpreuk, *Ten nutte van het gemeen*, welks *Programma*, in 1778, is uitgegeeven.

B E-

BERICHT,

Nopens den aart der kinderziekte te Batavia: tot hoe verre men met de Inenting derzelve alhier gevorderd is, en wat daar by is waargenoomen.

DOOR

J. VAN DER STEEGE.

Dewyl dit Genootschap, volgens resolutie van den 1 Juny 1778 goedgevonden heeft, om op verzoek en kosten van den Heere *van Hogendorp*, eene vraag, raakende de Inenting der kinderpokken voortestellen, dagt het my niet onvoegzaam een kort bericht te geeven, van den aart der kinderziekte alhier, tot hoe verre men met de inenting derzelve gevorderd is, en wat daar by is waargenoomen.

Van den aart der Kinderziekte.

Deeze ziekte schynt hier zoo kwaadaartig niet te zyn voor de Europeäanen, en die daar van gebooren worden, als in Nederland: weinigen worden 'er door weggerukt, maar de meesten komen 'er gemakkelyk af, niettegenstaande men,

by zommigen, de oude geneeswyze volgt, en geduurende de uitbottings koorts de natuur met ſaffraan, en andere ſpeceryachtige dingen tracht te helpen. Zeldzaam evenwel ziet men die hier van een rottigen aart, alhoewel de vochten der Europeäanen, in andere ziektens, maar al te dikwyls, de teekenen van ſcherpheid en bederf vertoonen: het tegendeel is waar by de inlanders en ſlaaven. Deeze menſchen, over het algemeen, het zy door hunne eenvoudige voedzels, het zy door hunnen aart, van zulk een goede geſteldheid zynde, dat zy ongelooflyke kwetzuuren, en ziektens kunnen doorſtaan, bezwyken, voor een veel grooter gedeelte, dan de Europeäanen, onder het geweld der kinderpokken. In veele opzichten kan men dit echter aan hunne verkeerde behandeling toeſchryven, dewyl zy, veelal, by de aankomſt der uitbottings koorts, heete dingen gebruiken, en zich dan, terwyl zy op 't hevigſte is, eensklaps, en zelfs by aanhoudendheid, in koud water dompelen; waar door zommigen binnen weinige uuren den geeſt geeven, en anderen ter naauwer nood het gevaar ontkomen, geduurende hunnen geheelen leeftyd de ſmer-

ſmertelyke gevolgen van de *Febris ſecundaria* ondervinden, dewelke hier velen dier menſchen blind maakt, of anderzins verminkt.

Evenwel ſchynt 'er nog een andere oorzaak te zyn, in het geſtel der ſlaaven zelve, waarom zy meerder ſterven, dan de Europeäanen, en de eene natie onder hun veel meer, dan de andere. Immers leert ons de ondervinding, dat de Mallabaaren, zwart en dof van huid zynde, voor een groot gedeelte, ſterven, naaſt hun de Niaſſen; terwyl de Bougineezen, en vooral de Baliërs veel minder gevaar loopen; niettegenſtaande dat zy hier allen, even jong en oud, door elkander worden aangebragt, dezelve leevenwys onderhouden, en evengelyke voedzels genieten.

Voor een groot gedeelte, ſchynt de oorzaak hier van, in den huid, gelegen te zyn, en dat het gezegde van den beroemden Profeſſor CAMPER, in zyne aanmerkingen over de Inenting pag. 48, hier vooral zeer veel grond heeft, dat namentlyk die geenen, welke een ondoorſchynend en dof vel hebben, de meeſte pokjes krygen. Zeer zigtbaar is

 dit

dit by de ſlaaven, waar onder zeker de Niasſen, ſchoon even zoo wit, als de Mallabaaren ſwart, in dofheid en ondoorſchynendheid van huid, naaſt dezelven uitmunten.

Vordering der Inënting.

De Inenting, ſchoon uit dit wereld-deel afkomſtig, en zeer gemeen onder de natuurlyke inboorlingen des lands, in veele bezittingen der E. Compagnie, heeft tot dus verre, zoo veel ik weete, weinig of geen voortgang op dit Eiland, gemaakt. Daar de vooröordeelen en hardnekkige vaſthoudendheid aan oude gewoontens de inboorlingen zodanig bezielt, dat zy, noch door redenen, ja zelfs naauwelyks door aanhoudende voorbeelden, te leeren zyn, is zulks geenzins te verwonderen.

Men moet hen, derhalven zigtbaar, ja taſtbaar overtuigen; en hier toe met de ſlaaven beginnen, welke wezentlyk veel ſterker wegſterven, dan men gemenlyk denkt. My zyn huizen opgegeeven, waar uit, in het voorleeden jaar, 12, 13, 14 zyn weggerukt: en ik houde my verzekerd, dat, zoo ieder het getal zyner ſlaa-

ſlaaven, in de laaſte *Epidemie* geſtorven, opgaf, hetzelve zoo groot zoude zyn, dat het, by veelen, met recht aandacht zoude verwekken; en naar middelen doen omzien, om die menſchen aan de woede deezer ziekte te ontrukken.

Immers niets is eenvoudiger, en tot dit oogmerk beter, dan de Inenting; eensdeels om de ſlaaven te beveiligen, en ten anderen, om den inlander te overtuigen. Ik zwyge nog van het bewaaren van een gedeelte der bezittingen van de inwooners deezer Colonie, welke nu, door den dood van die ongelukkigen, met haar ten grave daalen.

Niettegenſtaande dit alles, hebbe ik geen ſpoor kunnen vinden, dat men hier ooit de Inenting beöeffent hebbe, als enkel heeft men my gezegt, dat, eenige jaaren geleeden, een Practizyn twee ſlaaven had ingeënt, met een gelukkigen uitſlag.

Getroffen door het lot der ongelukkigen, hebbe ik alle myne poogingen aangewend, om dat te verzachten, en de

de Inenting, (welke ik, met zulk een uitneemend goed gevolg, te Groningen, door de wydberoemde Heeren van *Doeveren* en *Camper*, myne geägte Leermeesters, had zien beöeffenen) smaakelyk te maaken, en ingang te doen vinden.

In myn gemoed zoo zeker overtuigd van het nut deezer konstbewerking, als van myn eigen aanweezen, hebbe ik myn eenigste Kind, zynde een Zoontje, tusschen de vier en vyf jaaren oud, ingeënt, met dien uitslag, welke ik beneden verder zal opgeeven. Wanneer dit afgeloopen was, deed de Heer *P. Hofman*, voornaam Medicus alhier, zyn eenigste Kind, zynde een Dogtertje, omtrent de vier jaaren oud, de konstbewerking ondergaan, met een allergelukkigsten uitslag. Voorts volgden nog eenige slaaven kinderen, in het geheel twaalf in getal, behalven nog een kind van den *H. B*, waar van hier onder nader.

Verder hebbe ik het niet kunnen brengen, en ik vrees, dat 'er nog verscheiden jaaren zullen moeten verloopen, eer de Inenting, in deeze plaats, recht door zal dringen. De verre af-

stand

ſtand van het Vaderland bevrydt ons van veele nieuwigheden, maar beroofd ons teffens van veele nuttige, en weetenswaardige zaaken. En mag ik 'er byvoegen, eene nieuwigheid, hoe nuttig ook in de Geneeskunde, vereiſcht dikwerf een nieuw geſlagt van Doctoren, om ingang te vinden.

Den Aart der Kinderziekte, en tot hoe verre men met de Inenting alhier gevorderd is, aangetoond hebbende, blyft my nu nog overig, eenvoudig op te geeven, wat ik daar by hebbe waargenoomen. **Wat by de Inenting is waargenoomen.**

Den 1 Augustus entte ik myn Zoontje in, met drie ſteekjes op den linker arm, zonder hem eenigzins voorbereid te hebben, dewyl hy volkomen gezond was.

Den 2. was niets te zien.

Den 3. waren 2 der ſteekjes eenigzins geel, als Orange kleur.

Den 4. verdween het eene ſteekje, terwyl de 2 anderen een weinig rood, en als verheven waren,

Den 5. vermeerderde dit, gelyk ook den 6.

Den 7. was 'er een puiſtje bygekomen, en eenig vocht in de wondtjes, of nu liever blaartjes.

Den 8. vermeerderde dit, terwyl hy teffens lusteloos was, over pyn onder den oxel klaagde: des avonds kreeg hy wat koorts; dog ſliep, dien nacht, nog redelyk wel.

Den 9. was de pyn onder de oxel ſterk, met vermeerdering van koorts, en afkeer van eeten: de tong en 't water vertoonden op dien dag 't kenmerk der ziekte: hy ſliep dien nacht zeer ongeruſt; maar tegens den morgen begon hy te ſluimeren, met vry ſterke koorts, 't welk tot den 10. tegens den middag duurde; wanneer hy een ſtuip kreeg, die niet lang aanhield; geduurende de ſluimering had ik hem reeds zuurdeeg aan de voeten gelegd, dat evenwel onnoodig ſcheen; want, voort na de ſtuip begon de ſlaperigheid te minderen, en, ruim een half uur daar na, zag ik reeds de kleine roode vlekjes, op zommige plaatzen, met een weinig zweet te voorſchyn komen. Veelen zyn wederom verdweenen, en weinigen ongeveer 30 ſtuks, zyn opgekomen, en hebben be-

behoorlyk geëtterd. Zoo dra de pokjes begonden te droogen, hebbe ik den buik zachtelyk gezuiverd, en zulks by tusſchen-poozen, twee of drie maalen, herhaald; 't welk ik met opzet aanhaale, om het ſchadelyk vooröordeel, dat hier zoo algemeen is, tegen te gaan, 't geen namentlyk alle buikzuiverende middelen, hoe zacht of hoe genaamd, nadeelig zyn, en een doodelyke buikloop zoude verwekken, daar volſtrekt het tegendeel waar is; dewyl 'er zeker geen beter middel is, om dien loop voortekomen, als de ſtoffen, die hem zullen veroorzaaken, eer die nog een grooter trap van ſcherpte bekoomen, uit het lichaam te leiden.

Op even die zelfde wyze zyn alle die geenen, welken ik ingeënt hebbe, behandeld, zonder voorbereiding, of zonder andere genees-middelen, als ik gezegd hebbe, noodig te hebben. Zoo veel mogelyk zyn myne lyders by hunne gewoone leevens-wyze gehouden, hun alleenlyk het gebruik van vleeſch en melk afgeraaden zynde, en allen hebben zy gelukkig gepokt. De wel Eerw. Heer *Hoyman*, aanzienlyk Lid van dit

Ge-

Genootſchap, kan getuigen, met welk een gelukkigen uitſlag ik drie Mallabaarſche ſlaaven van zyn wel Eerw. hebbe ingeënt.

Terwyl ik myn Zoontje ingeënt hadde, entte ik twee kinderen van eene myner ſlaavinnen in, de oudſte ongeveer 4 à 5 jaaren, en de jongſte agt maanden. Gaarne hadde ik met de laatſte nog wat gewagt; maar ik vreesde, dat hy door 't byzyn der anderen natuurlyk beſmet zoude worden: de oudſte kreeg de uitbotting den 9de dag, maar by de jongſte begonnen ſtaande de inenting de tanden uittekomen met een tamelyke ſterke *diarrhœa*, hy kreeg de uitbotting eerſt den 12de dag, in 't geheel pas twintig in getal.

Een Niasſe ſlaaf, ongeveer agtien jaren, kreeg op den 9de dag de uitbotting met vry ſterke koorts, die voort na de uitbotting byna geheel naliet, waar op de puiſtjes zonder verettering opdroogden; edog den 13de dag verhefte zich de koorts zeer ſterk, en bracht een nieuwe uitbotting en zoo menigvuldig te voorſchyn, dat hy naderhand verſcheidene etter-gezwellen gehadt heeft.

Eer

Een Kind van de H. B, zynde een meisje, omgeveer vyf jaaren, entte ik, den 6. September laastleeden in, met dien uitslag, dat de pokjes weinig in getal reeds den 8. dag te voorschyn kwamen, en het Kind, zonder eenige ongemakkelykheid, volgens den gewoonen loop, genas.

Indien het my nu geöorloofd is, uit het gering getal van 13. Perzoonen, welke de Konstbewerking ondergaan hebben, eenig besluit op te maaken, dunkt my, dat de inenting hier even zoo veilig, als in Europa kan geschieden, en dat zy, ten minsten ten tyde van eene *Epidemie*, eene menigte slaaven zoude behouden.

Het schynt my verder toe, dat het beloop der ziekte hier wat spoediger voortgaat, als in 't Vaderland; en in dien opzigte eenigzins gemakkelyker is. By allen zyn, op den 9. dag de pokjes te voorschyn gekomen; uitgenoomen zoo als boven gezegd is, by een Kind van agt maanden oud, 't welk die eerst, op den 12. dag, kreeg, en het Kind van den H, B. by wien die reeds op den 8. dag te voorschyn kwamen.

Myn bestek hier mede geëindigd zynde, hebbe ik 'er niets by te voegen, als enkel dit volgende.

Daar ik, aan den eenen kant, in het Vaderland, door de onfeilbaare ondervinding van het nut der inënting overreed ben, en, aan den anderen kant, de Inlanders en slaaven hier als hulploos zie wegsterven, rekene ik my, door ampt en pligt, verbonden, zoo veel in myn vermogen is, alles aantewenden, om de oogen dier menschen te openen, en hun, dus doende, voor een groot gedeelte, te behouden, waarom ik openlyk betuige, dat ik 't geenzins beneden my rekene, om, voornaamelyk ten tyde van eene algemeene besmetting, slaaven in te ënten, of door hunne gewoone practizyns te doen inënten (om dat de armste slaaf even veel recht op myn hart heeft, als de rykste man, die 'er leeft,) dat ik nooit iets voor de inënting genoten hebbe, of meene te genieten, en dat 'er my zelfs niemand hoe genaamd eenige verpligting voor heeft, dewyl ik genoeg door de zaak zelve beloond worde, en het my tot een byzonder genoegen strekt, lid te zyn van een Genootschap *ten nutte van 't gemeen.*

Batavia, den 2. *November* 1778.

Over de bereiding van een zoort van Catoen uit de PISANG-BOOM.

DOOR

J. H. PARINGAUW.

Hoe dikwyls ziet men niet, dat 'er veele zaaken zyn, die door eene zonderlinge uitvinding, of toevallige ontdekking, haare geboorte hebben, en tevens door vlytig onderzoek meer en meer zyn toegenomen, tot nut van het gemeen?

In dit geval komt my de Pifangboom, by LINNÆUS, *Mufa* genaamd, in 't oog, die uiterlyk op het aanfchouwen, van geen den minften dienft fchynt, en in der daad by den Inlander, ook dus wordt aangemerkt, zoo dra de vrucht daar van wordt afgefneeden. En wie zal echter gelooven, dat 'er inwendig een zoort van rag of fpin in groeit, het catoen gelykende?

Deeze boom, dicht aan den grond omver gehakt zynde, wordt de kruin daar van afgehouwen, de ftam gefchild

 van

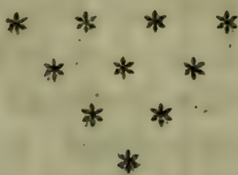
van onder opwaards, tot dat 'er geene afschilling meer gedaan kan worden, en men tot aan de vaste deelen genaderd is. Dit gedaan zynde, krygt men een langwerpig rond, dat zeer wit en zuiver is; vervolgens snydt men van boven, met een mes, in dezen afgeschilferden stronk, even eens, als of men denzelven, aan schyven van 1 tot 1½ dm., dik, wilde verdeelen, zonder nochtans dieper te snyden, als tot een gemakkelyke afbreeking, op die plaats, noodig is. Deze schyf dan afgebroken hebbende, moet men die zagtjes aftrekken, om de draaden niet te breeken, die tusschen de schyf en den stronk zitten: en deze uitrekking moet zo lang geschieden, tot dat 'er geene spin, tusschen het afgebroken end, meer te voorschyn komt, die dus afgetrokken zynde, op een stuk blaauw papier gelegd wordt; wanneer men dan weder op dezelve wyze voortgaat, als hier even gezegd is. Dit rag of spin wordt vervolgens in de zon gedroogd, en dan, uit elkander gepluist zynde, krygt het eene gedaante als het catoen.

Hoe het nu verder, om 'er draaden van te spinnen, moet bewerkt worden, ver-

vereiſcht een nader onderzoek. De bereiding zal naar myn oordeel niet moelyk vallen, als het rag of ſpin, eens of verſcheide maalen, met warm water wordt afgewasſchen, om het lymzel, dat daar aan kleeft, beter te kunnen afſpoelen, en, even als het catoen, tot het ſpinnen, ligt en gemakkelyk te maaken. Ook is het onderſcheid, tusſchen den een en den ander *Piſang-boom*, zoodanig, dat de *Piſang-bato*, boven alle anderen, moet geprefereerd worden: deels door zyne witheid, en deels door het meerder rag of ſpin, dat hy van zich afgeeft: en de boom moet bereids vrucht gedraagen hebben, wil 'er wat goeds van komen. Andere Piſang-boomen van onderſcheidenlyke naamen, zyn, in zoo ver, wel alle goed; maar de draaden daar van zyn zoo wit niet: dit denk ik, dat door dezelven in de zon te bleeken, kan verholpen worden. Zoo men van dit geſpin eene koord draait, ter lengte en dikte van een penneſchagt, en die aan het vuur ontſteekt, zal dezelve branden als een lont, tot dat 'er niets van overblyft: terwyl het afgeſponnen garen alle kleuren van verwen aanneemt.

Wyders zyn de jonge bladeren van den Pisang-boom, die binnenwaards zitten, en nog niet uitgebot zyn, zeer fraai, om daar op met het penceel te schilderen; doch om hier in te slaagen, moet men die in de zon droogen, of anders tusschen twee vellen wit papier, op een uitgestrekt stuk lynwaat, leggen, en dan, met een warm strykyzer, daar over stryken; verdacht zynde, dat 'er bevorens zeer fyn gestooten harpuis over gewreeven wordt, eer men daar op kan schilderen, of teekenen; en de Chinasche Inkt komt hier het best voor.

Batavia den 8 *December* 1778.

R. E-

REGISTER
DER
GESLAGTEN
VAN DE DRIE RYKEN DER NATUUR,

naar den twaalfden Druk.

Van het Syſtema Natura van CAROLUS LINNÆUS tot No. 1228. van de Vegetabilia: vervolgens naar den *Herbarius Ambonenſis.*

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER.

A. Animalia.
V. Vegetabilia.
M. Mineralia.

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No
Anjing lauot	*Rob*	Phoca	A 11.
Anjing	*Hond*	Canis	12.
Anjing aijeer	*Wezel*	Muſtela	15.
Aijam aijeer	*Waterhoen*	Fulica	91.
Aijam hollanda	*Kalkoen*	Meleagris	99.
Aijam	*Hoen*	Phaſianus	101.
Aijam goenong	*Berghoen*	Tetrao	103.
Alipan	*Millioenpoot*	Jules	274.
Alinta	*Bloedzuiger*	Hirudo	280.
Alipan laut	*Zeeduizendbeen*	Nereis	286.
Aſſam	*Tamarinde*	Tamarindus	V 46.
Akar binaſſi	*Tandekens kruid*	Plumbago	213.
Aſſa fetide	*Aſſa foetida*	Ferula	343.
Adas	*Dille*	Anethum	364.
Adasmanis	*Anys*	Pimpinella	366.
Ara capada	*Zonnedauw*	Drosera	390.

Ble-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Blodok	*Smelt*	Amodytus	147.
Brouan	*Spreyvis*	Stromatus	149.
Boenga wara	*Omber Vis*	Sciæna	167.
Blanac	*Harder*	Mergel	184.
Bian boelan	*Haring*	Clupea	188.
Balan ſumba	*Spookjes*	Mantes	220.
Bintang laut	*Zee-ſter*	Aſteria	298.
Boelo babi	*Zee-Egel*	Echinus	299.
Bia pasſir	*Tellinen*	Tellina	305.
Bia-ati	*Herten*	Carduum	306.
Bia joepoe	*Laſarus klap*	Spondylus	307.
Bia garu	*Kam doublet*	Chama	308.
Bia anadara	*Ark*	Arca	312.
Bia matsjado	*Hamdoublet*	Pinna	316.
Bia Papeda	*Nautilus*	Nautilus	318.
Bia belalo	*Porcelyne*	Cyprea	319.
Bia tjintjing	*Voluten*	Voluta	322.
Bia trompet	*Kinkhorens*	Buccinum	323.
Bia unam	*Stekelhoorns*	Murex	325.
Bia Cucuſan	*Tollen*	Trochus	326.
Bia Tjonkil	*Halve manen*	Nerita	329.
Bia ſacatsjo	*Zee oren*	Haliotes	330.
Bia ſabla	*Patellen*	Patella	331.
Bulu	*Voſſe ſteert*	Lagurus	V. 92.
Bamboes	*Riet*	Arundo	93.
Bulu babi	*Verkens gras*	Eriocaulon	100.
Bonga tali	*Quamoelit*	Ipomæa	216.
Bancal	*Bancal*	Nauclea	223.
Bancoedoe	*Bancoedoe*	Morinda	235.
Bajang cabeſotti	*Fluweel blom*	Celoſia	289.
Balla	*Watermoes*	Pontederia	399.
Bacong	*Narcis lelie*	Crinum	405.
Bauwang	*Ajuyn*	Allium	409.
Bras	*Ryſt*	Oryza	448.

 Bon-

Be-

Maleidsch.	Hollandsch.	Latyn.	No.
Belerang	*Zwavel*	Sulphur	39.
Bezy	*Yzer*	Ferrum	46.
Batoe timboel	*Steen verharding door vuur*	Pori ignei	52.
Batoe aijeer	*Steen verharding door water*	Por' aquei	53.
Binatang djadi bato	*Verſteende dieren*	Petri ficata animalia	56.
Bato tinta	*Geſchilderde ſteen*	Lithomorphi	58.
Bato figura	*Gebeelde ſteenen*	Litho glyphi	59.
Bato potong	*Gehouwe ſteenen*	Litho tomi	60.
Bato di dalampohon	*Steenen in planten*	Calcule vegetabilum	61.
Bato di dalam binatang	*Steenen in Dieren*	Calcule animale	62.

C.

Coetjing hollanda	*Haas*	Lepus A.	22.
Caſtouri	*Muscus dier*	Moſchus	28.
Cambing	*Geyt*	Capra	30.
Couda	*Paard*	Equus	33.
Couda aijeer	*Rivier paard*	Hippopotamus	34.
Codok	*Kikvors*	Rana	120.
Cakatoea	*Snot vis*	Blennus	155.
Cobos-blonkoer	*Grondel*	Gobius	159.
Catjouan	*Aard tor*	Carabus	214.
Coutou tanah	*Aard-vloo*	Mordella	216.
Coutou aijer	*Water-wants*	Notonecta	224.
Coutou boeſoek	*Wants*	Cimex	226.
Couton poom	*Plantluis*	Aphis	227.
Coupou pagi	*Vlinder*	Papilio	231.
Coupou Sore	*Pylſtaart*	Sphinx	232.
Coupou mallam	*Nagt Capel*	Phalena	233.

Ca-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Califa fouang	*Wesp*	Vespa	247.
Coutou	*Luis*	Pediculus	264.
Coutou anjing	*Vloo*	Pulex	265.
Catan	*Krab*	Cancer	270.
Chaban	*Duizendbeen*	Sholopendra	273.
Cappan	*Scheede*	Solen	304.
Culat laut	*Zeenetel*	Acti nia	288.
Cumyn of Jintan outan	*Rumphia*	Rumphia	V. 47.
Cochiletti	*Xyris*	Xyris	64.
Chartal	*Haver*	Avena	91.
Coffi	*Coffy*	Coffeà	230.
Cambang fore	*Jalappa*	Mirabilis	242.
Cuffubon	*Doornappel*	Datura	246.
Cajo oular	*Slangen hont*	Strychnos	253.
Caro molli	*Sidero Xylon*	Sideroxylon	264.
Cendor	*Yzerkruid'rood*	Achyranthus	288.
Catji piring	*Catji piring*	Gardenia	296.
Carandas	*Carandas*	Echites	299.
Cambang canting	*Lluweel-bloem (bol)*	Gomphréna	314.
Cajou tola	*Vlierboom*	Sambucus	372.
Cajo aijer	*Blaasnoot*	Staphylea	374.
Cajo aijer	*Angelique met befien*	Aralia	386.
Cabur cabur	*Duizendknoop*	Polygonum	495.
Cucuru	*Galing*	Paullinia	497.
Cajo bakat	*Casfia*	Casfia	514.
Cajo fappan	*Sappanhout*	Cæfalpinia	516.
Cambang garam	*Dais*	Dais	540.
Cadondon	*Cadondon*	Chryfobalanus	621.
Cambang mawer	*Roos*	Rofa	631.
Condam pulli	*Guttegom*	Cambogia	650.
Cafomba kling	*Orleane*	Bixa	653.

Ca-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Cajo mirre	*Violierboom*	Magnolia	690.
Cananga	*Cananga*	Uvaria	692.
Cajo couda	*Trompetblom*	Bignonia	759.
Cajo cambing	*Geyteboom*	Capraria	768.
Cajo cantekka	*Cajo Cantekka*	Bontia	791.
Capok	*Cattoenboom*	Bombax	835.
Capas	*Capas*	Goffypium	845.
Cadjang	*Cadjang*	Dolichos	867.
Cadjang japan	*Cadjang japan*	Arachis	876.
Cadjang bali	*Boneboom*	Cytifus	877.
Cadjang goenong	*Hane kammetje*	Hedyfarum	887.
Cajo arrang	*Ebbenhout*	Ebenus	895.
Caffomba	*Safraan, wilde*	Charthamus	931.
Catimarus	*Catimarus*	Kleinhovia	1024.
Cajou ceram	*Ceram ftruik*	Grewia	1026.
Caladi aijer	*Kalfsvoet*	Arum	1028.
Cajo raja	*Koningsblom*	Hernandia	1049.
Casfave	*Caffave*	Jatropa	1084.
Clompan	*Clompanus*	Sterculia	1086.
Catimon	*Comcommer*	Cucumis	1092.
Cajo tjina utan	*Salfe paril*	Smilax	1120.
Culat cajo	*Champignon*	Agaricus	1209.
Clappa	*Clapperboom*	Cocos	1223.
Coelit papeda	*Taleruboom*	Dialium	1240.
Camiri	*Camiri*	Chalcas	1252.
Cajoe garoe	*Aloës hout*	Agalochin	1256.
Cajoe bauang	*Lookboom*	Aliaria	1277.
Camelan	*Anys boom*	Ambellata	1280.
Cajo langit	*Lugt boom*	Arbor coeli	1283.
Cajo lobe	*Toortsboom*	Arbor facus	1284.
Cajo belo	*Paal-boom*	Arbor palorum	1288.
Cajo calowai	*Cajo coloway*	Arbor fpeculorum	1293.

Cajo

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Djarong	*Vlam der bossen*	Ixora	131.
Daun Cancong	*Winde*	Convolvulus	215.
Daun Poetri	*Vorstinne blad*	Mussænda	241.
Daun Candal	*Sebesten*	Cordia	256.
Daun Capialon	*Wyngaard*	Vitis	284.
Daun Countoud	*Hondendood*	Apocynum	305.
Daun manco	*Schotelstruik*	Crassula	392.
Dringoe	*Calmus*	Acorus	434.
Daun Capo	*Blaas Erten*	Cardiosper-mum	498.
Daun lida	*Tongblad*	Bauhinia	511.
Daun idop	*Zuurklaver*	Oxalis	582.
Dalima	*Granaat Appel*	Punica	618.
Daun thee	*Thee*	Thea	668.
Daun ati	*Katte kruid*	Nepeta	710.
Daun heran	*Hertsgespan*	Leonorus	722.
Daun cucurang	*Koortskruid*	Scutellaria	734.
Dierudju	*Beereklaauw*	Acanthus	793.
Daun baroe	*Ketmia*	Hibiscus	846.
Daun sambong	*Boelkens kruid*	Eupatorium	935.
Daun lada	*Peperblad*	Verbesina	975.
Daun gindi	*Kannekruid*	Nepenthes	1019.
Daun tjinta	*Mirobolana*	Philanthes	1050.
Daun maas	*Tournesol*	Croton	1083.
Djarak	*Wonderboom*	Ricimus	1085.
Daun inat	*Glaskruid*	Parietaria	1152.
Daun asam	*Daun assam*	Begonia	1156.
Daun rambu	*Adders tong*	Ophioglos-sum	1171.
Doerioen	*Doerioen*	Doeriana	1269.
Daum salawa	*Overspelblad*	Adulterina	1278.
Dammer	*Dammerboom*	Damaria	1325.
Daun assam	*Zuurblad*	Folium aci-dum	1326.

Daun

Ga-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Garan gatti	*Bok*	Cerambix	204.
Garan kitjil	*Bokje*	Leptura	205.
Gindi laut	*Zeepokken*	Lepas	301.
Galing	*Bostouw*	Ciſſus	V. 147.
Gandola	*Gandolo*	Baſella	382.
Gelan	*Porcelyn*	Portulaca	602.
Gujave	*Guajavos*	Pſidium	615.
Ganietri	*Ganitri*	Eleocorpus	663.
Ganja	*Jodenmoes*	Corchorus	675.
Galedupa	*Booneboom*	Connarus	830.
Gelaga	*Coraalboom*	Erythrina	855.
Gambas	*Brionie*	Bryonia	1093.
Ginji	*Hennip*	Cannabis	1115.
Gandarouſa beſaar	*Gandarouſa (gr.*	Ampacus	1279.
Gancon utan	*Gancon utang*	Tinitali	1313.
Gajang	*Gajang*	Guajanus	1338.
Ganda ſali	*Ganda ſali*	Ganda ſa-lum	1339.
Globba	*Globba*	Globba	1342.
Garam	*Zout*	Muria	M. 30.
Garam alcali	*Alcaliſch zout*	Sal alkali	31.
Garam asam	*Zuur zout*	Sal acidum	32.
Garam tenga	*Middelzout*	Sal neutrum	33.

H.

Hurong	*Mirte*	Myrtus	V. 617.

I.

Ikan pare	*Rog*	Raya	A. 130.
Ikan tjoetjoet	*Haie*	Squalis	131.
Ikan aijam	*Hoornviſch*	Baliſtes	135.
Ikan boental	*Stekelbuik*	Tetraodon	137.

Koe-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Koetjing	*Kat*	Felis	13.
Koukebloek	*Uil*	Strix	43.
Koutoul	*Reiger*	Ardea	84.
Kandidi	*Snep*	Scolopax	86.
Koura koura	*Schildpad*	Teſtudo	119.
Kokok	*Snottolf*	Cyclopterus	139.
Kalankouw	*Zeewolf*	Anarchias	146.
Krapo	*Jacob-Evers*	Perca	168.
Kuren	*Zeehoen*	Trigla	172.
Koeroe	*Vingervisch*	Polymneus	186.
Kakoangan	*Torretie*	Dermeſtes	191.
Kakoangan boeboe	*Pruimtor*	Ptitius	192.
Kakoangan aijer	*Drager*	Gyrinus	194.
Koenang	*Glimworm*	Lamyrus	207.
Kakkerlag	*Kakkerlak*	Blatta	219.
Kalasjinkin ajer	*Water ſchorpioen*	Nepa	225.
Kakauwa	*Kreeftſpin*	Phalangium	267.
Kalasjinking	*Schorpioen*	Scorpio	269.
Koetoe etan	*Watervloo*	Monoculus	271.
Krimi	*Darmworm*	Aſceres	276.
Koupang	*Mosſel*	Mytilus	315.
Konjit	*Safraan (Ind.)*	Curcuma	V. 6.
Karak nasſi	*Karak nasſi*	Oldenlandia	154.
Karak nasſi	*Ryſtbloem*	Rondeletia	224.
Katombar	*Coriander*	Coriandrum	356.
Karſſout	*Bieſen*	Juncus	437.
Klitti	*Balſtruik*	Guilandina	517.
Kadjoe	*Cadjoe boom*	Anacardrium	520.
Kimkit	*Limonia*	Limonia	534.
Kraknasſi	*Ryſtblom*	Ruellia	784.
Kaku tali	*Pedalium*	Pedalium	794.
Kering keringan	*Klapperboom*	Crotalaria	862.
Kakajan laki	*Kikvorſchegroen*	Acroſti-chum	1173.

Klin-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Klinting birou	*Klinting birou*	Usubis	1250.
Krang goenong	*Krang goenong*	Dracæna	1340.
Kapor hollanda	*Kryt*	Creta	M. 2.
Karsik	*Zand*	Arena	6.

L.

Landac	*Eegel*	Erinaceus	A. 20.
Lang	*Valk*	Falco	42.
Laijoor	*Scherpstaart*	Trichiurus	145.
Lemadang	*Oranjevisch*	Coriphæna	158.
Limpok	*Meirslang*	Cobitus	173.
Lalaron	*Haft*	Ephemera	235.
Lalar ketongan	*Schorpioenvlieg*	Panorpha	239.
Lalar gargajoe	*Bladwesp*	Tentredo	242.
Lalar corbou	*Horsel*	Oestreus	251.
Lalar	*Vlieg*	Musca	253.
Lalar couda	*Tabaan*	Tabanus	254.
Lawa	*Spin*	Aranea	268.
Lankwas	*Lankwas*	Maranta	V. 5.
Lada	*Peper*	Piper	43.
Liat saare	*Narcis, Lelie (Zee)*	Pancratium	404.
Lida boaja	*Aloë*	Aloë	430.
Lepo	*Knorhaan*	Cothis	160.
Loo utan	*Acer scandens*	Banisteria	573.
Lian	*Byltjeskruid*	Securidaca	852.
Lingoum	*Drakeboom*	Pterocarpus	854.
Lakeda	*Rupsenkruid*	Scorpiurus	886.
Lacca kidjil	*Balsamina*	Impatiens	1008.
Laboe	*Water-limoen*	Cucurbita	1090.
Lontor	*Saguweerboom*	Borassus	1220.
Loprei	*Kaarsstruik*	Frutex serasi	1336.
Leha	*Aluinboom*	Arbor aluminosa	1282.

La-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Lagondi itam	*Langleven kruid*	Lignum longevitas	1357.
Luſſa radja	*Luſſa radja*	Luſſa radja	1363.
Lambac	*Kley*	Argilla	M. 3.
Loh bato	*Ley*	Tesſilis	11.

M.

Monjet	*Aap*	Simia	A. 2.
Monjet toupas	*Spookdier*	Lemur	3.
Menjangan	*Hert*	Cervus	29.
Menjangan terban	*Vliegend hert*	Lucanus	190.
Moering	*Drilmug*	Empis	256.
Matti koetoe	*Zeepiſſebed*	Chiton	300.
Matti trada ratta	*Anomien*	Anomia	314.
Matta boulan	*Maanhorens*	Turbo	327.
Malati	*Jasmyn (Indiſch)*	Nyctanthes	V. 16.
Moral babulu	*Tournefortia*	Tournefortia	192
Muſtela	*Ophiorhiza*	Ophiorhiza	210.
Mangos	*Mangos*	Mangifera	278.
Manga quini	*Manga Quini*	Cerbera	294.
Miga miga	*Lavas*	Liguſticum	346.
Mangi	*Mangles*	Rhizophora	592.
Mangoſtan	*Mangoſtang*	Garcinia	594.
Madat	*Maankop*	Papaver	648.
Majana	*Kruis en munt*	Mentha	713.
Moegri	*Moegri*	Volkameria	788.
Modirakani	*Braaknoot kl.*	Hugonia	831.
Moſſelina	*Sigesbeckia*	Sigesbeckia	973.
Manicella	*Hippomana*	Hippomana	1088.
Matta boeta	*Blinde oogen*	Excoecaria	1102.
Mamina	*Vetboom*	Aarbor pingius	1289.
Maſſoi	*Maſſoi*	Maſſoy	1320.

G 3 Mat-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Matta boeta	*Blindmaakende ſtruik*	Frutex excoecans	1337.
Meninjo	*Meninjo*	Gnetum gnemon	1343.
Malapari	*Malaparius*	Malaparius	1364.
Morſalla	*Morfalla*	Morſalla	1367.
Mignac Tanah	*Bergriet*	Bitumen	M. 36.
Maas	*Goud*	Aurum	51.
Matti djadi bato	*Verſteende ſchulpen*	Petrificata testacea	57.

N.

Nourſour	*Gier*	Vultur	A. 41.
Nouri	*Papegaai*	Pſittacus	45.
Nhamon	*Struys*	Struthius	96.
Njamoc	*Mug*	Culex	255.
Nat nat	*Myt*	Acarus	266.
Nanas	*Ananas*	Bromelia	V. 395.
Nam Nam	*Nam-nam*	Cynometra	519.
Nila	*Indigo*	Indigo fera	889.
Nanca	*Soorſak*	Saccus	1275.
Nanarium	*Nanarium*	Nanarium	1368.
Neſſat	*Neſſatus*	Neſſatus	1370.
Nipa	*Nipa*	Nipa	1371.

O.

Oran	*Menſch*	Homo	A. 1.
Onta	*Kemel*	Camelus	27.
Oular	*Slang*	Anguis	126.
Oular biloudak	*Adder*	Coluber	125.
Omoet	*Zeebraasſem*	Sparus	165.
Otin	*Lievenheers beesje*	Coccinella	198.

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*		No.
Otin maas	*Goud haantje*	Crifomela		199.
Oular couping	*Oorwurm*	Forficula		217.
Oundour	*Mier en leeuw*	Mirmileo		238.
Oubour	*Zeekwal*	Medufa		297.

P.

Pangoeling rambu	*Miereeter*	Myrmeco-phaga	A	8.
Pangoeling	*Schubdier*	Manis		9.
Pawous	*Walvifch*	Balæna		38.
Pong	*Kaauw*	Gracula		53.
Paperouang	*Wielewaal*	Oriolus		52.
Papeda laut	*Zeelong*	Laplyxia		383.
Pevetti	*Joodenkerfen*	Phyfalis	V	250.
Panone	*Paronychia*	Illecebrum		290.
Pule	*Tabernæmontana*	Tabernæ-Montanæ		301.
Pape fajor	*Hondendood*	Periploca		303.
Pingir outan	*Zwaluw wortel*	Afclepias		306.
Patjar tjalong	*Blanket wortel*	Lawfonia		482.
Pete	*Boneboom (ftinkende)*	Anagyris		509.
Patjar aijer	*Patjar water*	Juffiæa		538.
Pitja piring	*Clerodendrum*	Cleroden-drum		789.
Penawar jambi	*Kuifchboom*	Vitex		790
Populoan	*Heemft (Ind.)*	Urena		844.
Patta camoedi	*Hazekool (Amb.)*	Cacalia		933.
Patala moedi	*Sphæranthus*	Sphærantus		988.
Papare	*Balzem appel*	Momordica		1089
Papaja	*Papaja*	Carica		1127.
Pifang	*Pifang*	Mufa		1141.
Parang	*Acacia*	Mimoza		1158.

Maleidsch.	Hollandsch.	Latyn.	No.
Pinang	*Pinang*	Areca	1225.
Pliſſe dagan	*Luifelbloem*	Vallaris	1243.
Palla	*Muscaatnoot*	Myriſtica	1264.
Paga matti	*Oogenblikkruid*	Lignum momentaneum	1358.
Pandang	*Pandang*	Pandanus	1375.
Pangi	*Pangium*	Pangium	1376.
Pulaſſi	*Pulaſſium*	Puluſſium	1382.
Pulaſſari	*Pulaſſarius*	Pulaſſarius	1383.
Pazir	*Stofzand*	Glarea	M 5.
Pateri	*Borax*	Borax	35.
Perak	*Zilver*	Argentum	50.
Pohon jadi bato	*Verſteende planten*	Petrificata vegetabilia.	54.

R.

Radja wali	*Schaarlaas*	Corravus	A 51.
Rajap	*Ongevleugelde mot*	Lepiſina	261.
Roema goerita	*Papier nautilus*	Arganauta	317.
Rozemarijn	*Rozemaryn*	Roſmarinus	V 38.
Rompot pallias	*Panikkoorn.*	Panicum	76.
Rompot	*Gras*	Poa	83.
Rompot corbouw	*Gekamd gras*	Cynoſurus	87.
Rompot laut	*Veergras*	Stipa	90
Rabaſſa	*Rabaſſa*	Evolvulus	385.
Rammi	*Vlas*	Linum	389.
Rotang	*Rotting*	Calamus	436.
Rotang outang	*Rotting (wilde)*	Flagellaria	450.
Rarax	*Zeepboom*	Sapindus	499.
Randon	*Laurier*	Laurus	503.
Rompot poetri	*Princeſſegras*	Caſſyta	505.
Rautjatja	*Boelkensk. (wild)*	Bidens	932.
Rami	*Netel*	Urtica	1054.

Rof-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn*	
Roffu	*Netelboom*	Celtis	1143.
Ratta papœa	*Mos (Aerd)*	Lycopodium	1185.
Rompout faribo	*Mos (Coraal)*	Ulva	1206.
Rien	*Kreekelboom*	Ambulans	1310.
Ruid	*Trompetblad*	Folium bucinatum	1328.
Rompot fubat	*Gras (liggend)*	Gramen	1344
Ramak daging	*Ramak daging*	Radix carneola	1385.

S.

Sampi	*Stier*	Bos	A 32.
Sampi lauot	*Zeekoe*	Trichechus	6.
Sondjab	*Inkhoorn*	Scirus	25.
Soupan	*Paradysvogel*	Paradifea	54.
Soumoet	*Mier*	Formica	249.
Soumoet poeti	*Houtluis*	Termes	263.
Sipot	*Vleugelhoorns*	Strombus	324.
Safraan, oekema	*Safraan*	Crocos	V 55.
Sajor bulla	*Comelina*	Comelina	62.
Santal mirre	*Sandelhout*	Pavetta	123.
Seroni aijer	*Seroniwater*	Ludwigia	153.
Salie	*Salie*	Salvia	39.
S'kridi	*Meeuw*	Larus	76.
Seroupaddi	*Coldenia*	Coldenia	173.
Sida waja	*Oleander*	Nerium	297.
Sambodja	*Samengerolde blom*	Plumeria	298.
Sefoot	*Sefoot*	Pharnaceum	379.
Sondal malam	*Tuberoos*	Polianthes	426.
Sajor cambing	*Bokke blad*	Tinus	504.
Sadfab, of Aroda	*Wynruit*	Ruta	523.

Sao-

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*		No.
Saoly	*Tittius*	Tittius		1401.
Sandawa	*Salpeter*	Nitrum	M	29.

T.

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*		No.
Tangalong	*Fret*	Viverra	A	14.
Ticus mondoc	*Mol*	Talpa		18.
Ticus boesoek	*Slaaprot*	Sorex		19.
Timpaus	*Philander*	Didelphus		17.
Ticus	*Muis*	Sorex		21.
Tandoc lauot	*Zee-Eenhoorn*	Monodon		37.
Toucan cajo	*Specht*	Pious		59.
Tjitjak terbang	*Haagdis(Vliegende)*	Draco		121.
Tjitjak	*Haagdis*	Lacerta		122.
Tjannak	*Bloetrug*	Gymnotus		144.
Tjoetjœt pandrom	*Zwaardvis*	Xyphias		150.
Tambra	*Karper*	Cyprinis		189.
Tjetowetan	*Tor*	Scarabaeus		189½.
Tjinkaret	*Krekel*	Gryllus		221.
Tjapon aijer	*Juffer*	Libella		234.
Tjapon tanna	*Gaasvlieg*	Hemerobius		236.
Toun	*Bye*	Apis		248.
Tjaconjaron	*Langpoot*	Tipula		252.
Tjatjing Kaki	*Draadworm*	Gordius		275.
Tjatjing	*Aardworm*	Lumbricus		277.
Tjatjing cambing	*Bandworm*	Faciola		278.
Tjatjing lipat	*Spuitworm*	Sipunculus		279.
Tankoer	*Tabaks pyp*	Fistularia.		179.
Tjatjing inous	*Ringhek*	Myxine		281.
Tripan	*Zeeblas*	Holoturion		289.
Tiram	*Oesters*	Ostrea		313.
Tomo	*Kostwortel*	Costus	V	3.
Tjorkor Kontjor	*Galanga*	Kempheria		7.
Taludama	*Boerhavia*	Boerhavia		9.

Teeke

Maleidsch.	Hollandsch.	*Latyn.*	No.
Tali corbou	*Buffeldoorn*	Spina vaccarum	1395.
Tali ſiri	*Wilde Siri*	Sirioides	1399.
Timon	*Timonius*	Timonius	1400.
Tanah	*Stofaarde*	Humus	M. 1.
Tanah lilling	*Mergel*	Marna	4.
Trouſi	*Vitriool*	Vitriolum	27.
Tawas	*Aluin*	Alumen	28.
Tombaga	*Koper*	Cuprum	47.
Tima itam	*Lood*	Plumbun	48.
Tima poeti	*Tin*	Stannum	49.
	U.		
Ulaijl	*Zeeſlak*	Doris	A. 284.
Upas bidji	*Sophora*	Sophora	V. 508.
Udani	*Quisqualis*	Quisqualis	539.
Ubi	*Eetbare wortel*	Dioſcorea	1122.
Ubi radja	*Konings wortel*	Tubor	1404.
Ulet	*Ulet*	Ulet	1406.
	V.		
Vidara	*Weegdoorn*	Rhamnus	V. 265.
Varingin	*Vygeboom*	Ficus	1168.
	W.		
Wadong	*Salm*	Salmo	A. 178.
Wawo	*Zeerups*	Aprodita	285.
Widjor	*Vingerhoed (Ooſt.)*	Seſamum	V. 782.
Woid kitjil	*Korſt der boomen*	Criſta arborum	1321.
Woid	*Woit*	Rudens	1386.
Widuri	*Agaat*	Silex	M. 13.
Warangan	*Rottekruid*	Arſenicum	41.
	Z.		
Zagapohon	*Schildboom*	Adenanthera	V. 526.

B E-

BERICHT,

Van de Proefnemingen, met den door kunst gemaakten Magneet,

DOOR

JACOBUS VAN DER STEEGE,

Het Genootschap deed, by resolutie van den 1. Juny 1778, my de eer van te verzoeken, en, *prointerim*, aan deeze Vergadering maandelyks op te geeven de grasseerende ziektens, en, des mogelyk, derzeler oorzaaken, en de proeven, die, met den Magneet, van tyd tot tyd, gedaan wierden.

Te dier tyd Verband-meester in 't Binnen Hospitaal zynde, en veel practyk hebbende, viel het my zeer gemakkelyk, om deeze taak op my te neemen: doch, niet lang daar na, werd, door het gunstig welbehagen van de Hooge Regeeringe, het opzicht van de zieken, in 't Buiten Hospitaal, aan myne zorgen toevertrouwd: een ampt, dat, door de veelvuldige beezigheden en afgelegenheid van woonplaats, my belet, om de practyk, in de Stad, met eenige vrucht, waarteneemen. Waarom ik ook my genood-

noodzaakt vinde, dit Genootſchap, op het nederigſte, te verzoeken, my van de maandelykſche opgaaf der ziektens te willen ontſlaan; om redenen, dat, in 't Buiten Hospitaal, veele kwynende lyders ingebragt worden, die, na het doorſtaan van andere ziektens, in eenen buikloop geſtort worden; die, in dit huis, zoo menigvuldig is, dat 'er zekerlyk drie vierde gedeelte der zieken aan vaſt zyn; waar door deeze opgaaf by na altoos gelyk zoude zyn, en zeer weinig afdoen, om de heerſchende ziektens van *Batavia* te leeren kennen. Waar by nog komt, dat de meeſt gevaarlyke ziektens in de Hoſpitaalen, gemeenlyk, regeeren, in de maanden Juny, July, Auguſtus en September; wanneer de Vaderlandſche Scheepen alhier aangekoomen zyn: welke maanden anders, voor lieden, aan dezen dampkring gewoon, geenzins de ongezondſten bevonden worden.

De wonderlyke geneezingen, door de proeven van den Heer MESMER, in de Nieuwspapieren bekend gemaakt, gaven gelegenheid tot het tweede gedeelte van het verzoek; waar aan ik, zo veel mogelyk, met voorzichtigheid en oplet-

tend-

tendheid, hebbe getracht te voldoen; aangemoedigd zynde door de naauwe verbintenis, die er, tusſchen de Magneetiſche en Electriſche kracht, ſchynt te zyn.

Vooraf moet ik zeggen, dat ik my geen klaar denkbeeld van de magneeten des Heeren *Mesmer* hebbe kunnen maaken; doordien ik geen ander bericht van deeze zaak hebbe kunnen krygen, dan uit een tractaatje van den Heer J. C. UNZER, door DEIMAN, te Amſterdam, uitgegeeven; waar in geſprooken wordt van Magneeten van allerlei gedaantens, zelfs van hartvormigen. Aan de zulken hebbe ik geene kracht van eenig belang kunnen geeven: mogelyk hangt het daar, voor een gedeelte, van af, dat zommige proefneemingen my niet beter gelukt zyn. Maar laat ik ter zake komen.

Ik hebbe, van 't zuiverſte ſtaal, eenige halve ringen laaten maaken (van eene verſchillende grootte, geſchikt naar de verſchillende dikte van armen en beenen) breed vier of vyf linien, en ruim één dik. Aan deezen, zoo ſterk mogelyk gehard, en vry van ſcheurtjes of barſtjes zynde, hebbe ik eene magneetkracht kun-

kunnen geeven, welke ruim hare eigen zwaarte droeg: en deeze heeft my, by veele lyders, genoegzaam gefcheenen.

Aangeftreeken zynde, hebbe ik die, met zeer dunne Chinafche zyde, laaten omtrekken, uitgenomen de poolen, welke ik onbekleed gelaten hebbe; op dat zy onmiddelyk het vel zouden kunnen aanraaken.

Aan de buitenzyde der einden of poolen, zyn lintjes vaftgehecht; waarmede deeze ringen, aangelegd zynde, voor verfchuiven bewaard worden.

De Noordpool is met een kruisje gemerkt: om dat, wanneer men de ringen en vooral aan de beenen, aanlegt; men zorge kan draagen, dat, aan het een been, deNoordpool, binnens-beens; en aan het andere, buitens-beens, komt; dewyl, in den flaap of anderzints, twee gelyke poolen, elkanderen rakende, zekerlyk zeer veel van hare kracht zouden verliezen.

Wanneer ik haar aanlegge, neeme ik die, welke 't beft is (voor al aan de einden) om het deel te fluiten: om dat het my toefchynt, dat men, zonder deeze

voorzorge, weinig uitwerking te wachten heeft.

Als de ringen vier of vyf dagen aangelegen hebben (voornaamenlyk wanneer 'er een ſterke uitwaasſeming op volgt) dan vermindert haare prikkeling, doordien zy, in dit climaat, zeer licht roesten: en ik neeme haar af, om die ſterk, maar teffens langzaam, weder te polysten en aan te ſtryken: langzaam, zegge ik, op dat de hitte van 't polysten het ſtaal niet zoude ontlaaten, of week maaken.

De Heer UNZER zegt, dat MESMER hem voorgeſchreeven heeft, van de Magneeten nimmer alleen aan de bovenſte deelen te leggen, maar teffens aan de benedenſte. Meeſt altoos hebbe ik dat in acht genoomen; maar als ik het eene enkele maal naliet, 'er evenwel geene kwade gevolgen van gezien.

Gemeenlyk plaatze ik myne ringen, daar die 't beſte voor verſchuiven bewaard zyn, en 't naaukeurigſte ſluiten: zoo, by voorbeeld aan 't been, legge ik die aan 't achterſte gedeelte, even boven de kuit; aan den bovenarm legge ik die veeltyds aan de binnen zyde, even onder

der den oxel, of wel een weinig boven den elleboog. Aan den onderarm ſluit hy zeldzaam wel; en ik verkies die plaats des te minder, om dat, 't zy ik de Magneeten boven of beneeden aanlegge, de gloeijing eevenwel aan het uiteinde van het deel, waar aan zy gelegt zyn, gevoeld wordt.

Op drieëndertig perzonen, zo in, als buiten het Hospitaal, hebbe ik deeze proefneeming in 't werk geſteld. Elf daar van hebben noch pyn noch ſmert, noch eenige uitwerking ondervonden: integendeel acht anderen hebbe ik de Magneeten, om de onuitſtaanbaare gloeijing en pyn, moeten losmaaken en wegneemen: vyf anderen hebben de gloeijing kunnen weerſtaan, maar zonder eenig merkelyk voordeel; zeven hebben die met een gelukkig gevolg, gebruikt: en de twee overige gebruiken die nog werkelyk, en geeven vele hoope van herſtelling.

Zy, by wien noch ſmert, noch gloeijing volgden, hebbe ik de Magneeten verdubbeld, maar niets heeft willen helpen. Gaarne hadde ik, in dit geval,

 der-

derzelver kracht willen vermeerderen; doch zulks heeft niet willen gelukken.

Onder de acht perzoonen, by welke ik de proefneeming, om de al te ſterke gloeijing en tinteling, hebbe moeten ſtaaken, bevonden zig drie perzoonen, dewelke, terwyl zy dagelyks Mercurius gebruikten, zich in koud water gebaad hadden, en, voort daar op, waren lam geworden. Voor deeze menſchen was de zwakſte Magneet onverdragelyk, en even zodanig, als of zy met gloeijende naalden geprikt wierden.

Dit deed my in de gedachten vallen, of mogelyk de Mercurius, dan wel, of het Veneriſch vergif, een meerdere vatbaarheid voor de werking van den Magneet, aan ons lighaam, mededeelde? Om zulks te beproeven, leide ik iemand, die, door de nachtpynen, als verteerd wierd, twee ringen aan de beenen, en naderhand nog twee aan de armen, maar zonder eenige vrugt.

Een ander, van wien ik verzekerd was, dat hy, weinige weeken geleeden,

den, zelf, in al te ruime hoeveelheid, den Mercurius gebruikt had, leide ik insgelyks eenige ringen aan. By deeze volgde een zagt·ſweet, zonder meer.

Onder de vyf, welke de werking der Magneeten, maar zonder eenig aanmerkelyk voordeel, beproefd hebben, was een zeker Heer, welk aan de rechter arm en het been, zeedert een geruimen tyd, eene droogheid van de huid, met eene doofheid en ſwakheid, in die deelen, beſpeurd hadde. Het vel was zigtbaar dor en droog, en verſcheidene ſmeeringen waren reeds vruchteloos aangewend; ik leide hem, aan ieder been, een magneet, en een aan den arm. De laatſte bleef altoos ſchoon, zonder te roeſten, en gaf weinig of geen gevoel: maar het regter been ſweette ſterk, met een hevige gloeijing tot aan de teenen van den voet. Op het linker, of het gezonde been, oeffende die Magneet geene werking. Ik verwisſelde derhalven de ringen, om te zien, of het daar ook aan haperde; maar het was weder even als te vooren; die op het rechter been ſterk geprikkeld had, deed niets op het linker, en die op dat

been niets gedaan hadde, werkte nu vry wel op het rechter; evenwel zonder merkelyk voordeel.

Eene ſlavin bevond zich zwanger: zy tragtte dit tegen te gaan, en gebruikte, ten dien einde, inlandſche medicynen; na welker gebruik zy haar oogmerk bereikte. Ik zal niet bepaalen, of het, door de natuur of door de konſt, veroorzaakt wierd. Dit is, volgens het getuigenis, zeker, dat zy hevige ſmerten, ja zelfs ſtuiptrekkingen leed, en, door de bloedſtorting, op den rand van 't graf gebragt wierd. Zy herſtelde zeer langzaam, met een lammen arm en een verſwakt been: het laaſte verbeterde van tyd tot tyd; maar de arm bleef, twee jaaren lang, het zelfde; waar na ik gelegentheid hadde haar te zien, en de Magneeten aan te leggen. Zy gevoelde gloeijing en ſmert, en was, acht dagen na het aanleggen der ringen, in ſtaat, om haar werk te verrichten, ja zelfs den arm boven het hoofd te brengen. Zy geloofde volkomen geneezen te zyn, maar, veertien dagen daar na, wierd haar arm eensklaps wederom lam; en, niettegenſtaande ik haar dezelfde ringen wederom aanleide,

de, had zy 'er geen even gelyke dienst van. Eenigen tyd hier na, is zy naar een buiten comptoir vertrokken; en de uitslag my onbekend gebleeven.

Met meerder geluk hebbe ik, aan zeven andere lyders, de Magneeten gegeeven, en die, tot myn groot genoegen, zien geneezen. Het zy my geoorloofd, hier insgelyks een geval van by te brengen:

De Heer M. BLOKKERT (Majoor van de Bataviasche Burgerye, Administrateur Hoofd-participant van de Amphioen-societeit, en Lid van dit Genoodschap) gevoelde, ruim een half jaar, eer ik hem de Magneeten aanleide, eene doofheid en koude, in den rechter arm en de beide beenen. Trapswyze vermeerderde en verergerde dit zodanig, met bykoming van eene zugtige zwelling, dat hy eindelyk, willende voortwandelen, uit gevoelloosheid en swakheid in de beenen, op de knien neerviel.

Ik leide hem de Magneeten aan, die eene sterke tinteling en overvloedig zweet verwekten: maar voornamentlyk, zo hy opgemerkt heeft, wanneer hy zig

wat luchtig kleedde en niet broeide; 't geen hy, zedert eenige tyden, om de koude en doofheid te verminderen, gewoon was te doen. Binnen veertien dagen (schoon hy, ten overvloede, nog eenigen tyd de Magneeten droeg) had hy zyn arm en beenen volkomen tot zyn wil: de zwelling, koude en doofheid waren verdweenen, en komen nog niet weder; daar het ruim zes maanden geleeden is.

Eenen ouden matroos, die reeds eenige tyd in 't hospitaal geleegen had, wegens zware pyn en gevoelloosheid in de beenen, lag ik een Magneet aan het eene been, met dien uitslag dat hy, 's anderen daags, my met blydschap het been toonde en bewoog. Ik lag hem nog een ring aan het andere, dat byna eeven spoedig genas; en, binnen weinige dagen, ging hy gezond uit het hospitaal.

De Heer W. C. ENGERT, Onderkoopman, Boekhouder van de Artillery en Lid van dit Genoodschap, gevoelde, reeds een jaar voor het toeval, eene koude en magteloosheid in de regter zyde des lichaams: de arm voor al wierd hier door aangedaan. Dit verbeeterde niet, tot

tot dat eindelyk 's nachts in den ſlaap, de rechter zyde geheel lam wierd, met eene merkelyke belemmering in de ſpraak. Byna een maand lang gebruikte hy vlytig in en uitwendige geneesmiddelen: de Kampher voor al ſcheen hem door 't vermeerderen der uitwaasſeming, voordeel te doen. In 't kort hy kwam wederom zo verre, dat hy, met behulp van een ſtok, voortwandelen konde; wanneer, eensklaps op eene nacht, de linker zyde aangedaan wierd, of liever, laat ik zeggen, het geheele lichaam: want beide de armen en beenen waaren onbeweeglyk, en de ſpraak byna onverſtaanbaar. Den tweeden dag hier na lag ik hem aan ieder been en aan den linker arm, welke de gevoelelooſte was, de Magneeten aan. Hy gevoelde weinig prikkeling, maar ſweette ſterk; ſliep dien nagt tien uuren agter elkander, en bewoog, des morgens den linker arm naar zyn wil. Inderdaad deeze ſpoedige verandering verbaasde my. Aanſtonds lag ik hem ook een ring aan den rechter arm, die, na twee dagen, insgelyks beweegbaar was. De beenen verbeterden ook zodanig, dat hy thans, zonder ſtok, kan wandelen, werwaards het hem behaagt; en wy zeer

veel hoop op eene volkomene geneezing hebben.

Tot dus verre ben ik met deeze proefneemingen gevorderd: ik hebbe dezelve, naar waarheid, opgegeeven: en daarom die twee Heeren, wier geval ik voorgesteld hebbe, verzocht, hunne naamen te mogen noemen. Men ziet, uit dit bericht, dat het gantsch geen onfeilbaar hulpmiddel is, maar evenwel ligtelyk te beproeven.

Ik twyffele niet, of men heeft het, in Nederland, verder gebragt, schoon wy 'er hier, tot nog toe, onkundig van zyn. Wat 'er van zy, myne proefneemingen hebben my nog niet geleerd, welke de kenteekenen der lichaamen zyn, waar op de Magneet 't gevoeligste zyn vermogen oeffent, en waarom een zelve ring, by verwisseling, van het gezonde been aan het zieke, gelegt zynde, eene sterke gloeijing en prikkeling maakte; daar die, op 't gezond been, ten dien einde, vruchteloos gelegd was.

Veilig kunnen deeze waarneemingen voortgezet worden: want zo dra de ring af-

afgenoomen is, houdt de gloeijing op: en tot nog hebbe ik, by niemand, die ſterke toevallen en ſchrikken beſpeurd, welke de Heer UNZER heeft waargenoomen. Indien iemand, vooral op de buitenkantooren, deeze proefneemingen geliefde te vervolgen, en de Magneeten niet konde bekomen, zal ik hem dezelve; op myne kosten, verzorgen: mits dat men aan het Genootſchap, naar waarheid, opgeeve, hoedanig de uitſlag zy.

Mogelyk zal het der moeite waardig zyn, te onderzoeken, of het enkele ſtaal, zonder de Magneetkracht, dan wel eenig ander metaal, ook eenige uitwerkinge van dien aart, op het lichaam, voortbrengen? Gaarne wil ik het myne hier toe doen; en zal niet aflaaten, indien ik iets ontdekke, dat nuttig kan zyn, hier van kennisſe te geeven.

* * *
* *
*

VER-

VERSCHIL
DER
TYDREKENINGE,
BY DE
ASIATISCHE
VOLKEREN;
EN
derzelver Vergelyking, voor den Jaare 1779 en 1780.

DOOR

J. C. M. RADERMACHER.

De Mahumedaansche wet is, over geheel Arabie, Persie, 't Mogolsche ryk en vele Oostersche eilanden, als Sumatra, Java, Maccasser, onder de Grooten, algemeen aangenoomen; en is dus ook de Tydrekening van den Koran. De Turken zyn van de secte der *Sinnis*, en zy volgen *Omar*: doch de Persianen en anderen zyn van de secte der *Chias*, en volgen *Ali.*

Ali. Zy reekenen hun jaar van de vlugt van *Mahomet*, *Hegira* genaamd. Hetzelve heeft twaalf Maanmaanden, en begint den 16 July 62, na Christus. Dus is het jaar 1779, 1157. Zonne jaaren, of 1193 Maan-jaaren, na de Hegira beginnende.

Den 18. February 1779 komt overeen met de maand *Moharam*, hebbende 30 dag:

— 17. February	*Safar*	29 —
— 18. Maart	*Rabioel Awal*	30 —
— 17. April	*Rabioel Achir*	29 —
— 16. May	*Djoemadil Aval*	30 —
— 15. Juny	*Djoemadil Achir*	29 —
— 14. July	*Radjab*	30 —
— 13. Augustus	*Sjaban*	29 —
— 11. September	*Ramadan*, maand der Vasten	30 —
— 11. October	*Sjawal*	39 —
— 9. November	*Dhoelkaida*	30 —
— 9. December	*Dhoelhadja*	29 —
— 7. January 1780.	*Moharam*, of het begin van het jaar 1194	30 —
— 6. February	*Safar*	29 —
— 6. Maart	*Rabioel Awal*	30 —
— 5. April	*Rabioel Achir*	29 —

4 May.

— 4. May	*Djoemadil Awal*	30 —	
Den 3. Juny 1780.	*Djoemadil Achir*	29 dag:	
— 2 July	*Redjab*	30 —	
— 1. Auguſtus	*Sjaban*	29 —	
— 30.—	*Ramadan* maand der Vaſten	30 —	
— 29. September	*Siawal*	29 —	
— 28. October	*Dhoelkaida*	30 —	
— 27. November	*Dhoelhadja*	29 —	
— 30. December	*Moharant*	30 —	
			1195 jaar.

In de *Connoiſſance des Temps*, voor 1780, wordt het 1195 jaar der Mahumedanen bepaald, op den 28. December: maar dit is, op de nieuwe maan, bereekent: hoewel de maanden eerſt beginnen, als de Maan zigtbaar wordt.

II.

De *Parſis* of *Gauren* zyn de oude bewoonders van het Perſiaanſche ryk; welker Godsdienſtig boek *Zendaveſta*, *van Zoroaſter* of *Zer dust* geſchreeven, in 1771, door *den Heer* ANTEQUIL DU PERRON, overgezet is, in 3. deelen in 4to, tot den jaare 636, na Chriſtus geboorte. Toen hebben de Califen hunnen laaſten koning *Hormidas* verſlaagen, en hen, die het Mahumedaanſch geloof niet wilden aanneemen,

neemen, verjaagd. Van dat geheel volk zyn thans niet meer over, dan omtrent 2000 huisgezinnen, in het *Kirmansche*, en 8000, in of omtrent *Souratte*, die zich, met den landbouw, geneeren, en het Vuur blyven aanbidden; 't geen zy staande houden, dat in hunnen tempel, by *Deman*, sedert dien tyd, tot heden toe, brandende blyft.

Den 14. October 1779 begint het 1143. jaar na de vlugt van den Propheet; met de maand	*Fermandier*	30 dag.
— 13. November -	*Ezdibeez*	30 - -
— 13. December -	*Horda*	30 - -
— 12. January 1780	*Tier*	30 - -
Den 11. February 1780 begint met de maand	*Amerdaad*	30 dag.
— 13. Maart - -	*Cherever*	30 - -
— 12. April - -	*Mehur*	30 - -
— 12. Mey - -	*Awa*	30 - -
— 11. Juny - -	*Ader*	30 - -
— 11. July - -	*Deed*	30 - -
— 10. Augustus -	*Bauwman*	30 - -
— 9. September -	*Spinda*	35 - -
— 14. October - -	het 1144. jaar	

Men moet hier in het algemeen aanmerken, dat de Parsis in geene kasten verdeeld zyn.

III.

De inwooners van het Mogolsche ryk zyn *Hin-*

Hindous of *Jentiven*. Hunne heilige boeken zyn de *Vidam* en *Schaster*; en hunne voornaamste tempel is te *Jagernat*. Zy noemen *Calpugon* den geheelen tyd, gedurende welken de waereld zal staan: zynde 4898. jaar derzelve, het 1779. na Christus geboorte.

Doch hunne *Cyclus* is van sestig jaaren, welke zy na elkander tellen. Het 33. jaar van deezen *Cyclus*, *Wigadi* genaamd, begint met den 9. April 1779. en

	met de maand	*Sitri*	31 dag.
—	10. Mey	*Bajasi*	31 - -
—	10. Juny	*Ani*	31 - -
—	11. July	*Adi*	32 - -
—	12. Augustus	*Aweni*	31 - -
—	12. September	*Fertassy*	30 - -
—	12. October	*Apisi*	30 - -
—	11. November.	*Kategi*	30 - -
—	11. December	*Mazli*	30 - -
—	10 January 1780	*Tai*	29 - -
—	8. February	*Massi*	30 - -
—	10. Maart.	*Pangodi*	30 - -

— 9. April begint het 34. jaar van den Cyclus, *Soroary* genaamd.

De Hindous zyn in vier voornaame kasten verdeeld, welke ieder 16 onderdeelen hebben.

IV.

De *Siammers*, zo wel als de *Singaleesen* (zynde

de de natuurlyke inwooners van Ceilon) volgen de leer van *Boedoe*, die ook *Somono-Codon*, en *Saxa* genaamd wordt. Hunne tydrekeninge begint met zynen dood; zynde hun 809 jaar het 266 van Christus. Dus is het jaar 1779 hun 2322 jaar.

Zy hebben mede eenen Cyclus van 60 jaaren; hebbende ieder jaar zyn eigen naam, die vyfmaal herhaald wordt.

Als	1. *Pyesoelat*	het	Muise-jaar.
	2. *Salti*	-	Koe-jaar.
	3. *Koen*	-	Tyger-jaar.
	4. *To*	-	Hazen-jaar.
	5. *Marori*	-	Groote Slangen-jaar.
	6. *Maming*	-	Kleine Slangen-jaar.
	7. *Mamira*	-	Paarden-jaar.
	8. *Manie*	-	Rammen-jaar.
	9. *Wook*	-	Apen-jaar.
	10. *Pye Erka*	-	Kieken-jaar.
	11. *So*	-	Honden-jaar.
	12. *Ro*	-	Zwynen-jaar.

De naamen der maanden zyn als volgt:

1. *Dsun Ay.*
2. - - *Day.*
3. - - *Sie.*
4. - - *Ha.*
5. - - *Hook.*
6. - - *Tset.*
7. - - *Bet.*
8. - - *Cuan.*

9. *Dſun Sib.*
10. - - *Schihit.*
11. - - *Sibiet.*
12. - - *Siebſon.*

V.

De Chineeſen, welker Almanak, jaarlyks, door een Collegie, wordt opgemaakt, rekenen naar de regeering van hunnen keizer. Doch zy hebben mede eenen Cyclus van 60 jaaren, uit de 12 volgende Teekens ſamengeſteld.

Tjoe	Muis.
Tjioun	Buffel.
I-in	Tyger.
Bauw	Haas.
Zin	Draak.
Tji	Slang.
Ngouw	Paard.
Bie	Schaap.
Sien	Aap.
Jol	Hoen.
Soet	Hond.
en *Jlay*	Varken.

Volgens de tydrekening der Chineeſen, zyn in het jaar 1779, verloopen 75 Cyclen en 36 jaaren, of 4536, van het begin hunner jaartellinge.

Dit jaar is het 36ſte van de 75, *Acul* genaamd, *Khi-hay*, of het 44. van den Keizer KIENLION; en is begonnen,

Den

Den 16. February 1779.

	met de maand	*Tjiagoie*	30 dag.
—	18. Maart - -	*Jie-joie*	29 - -
—	16. April - -	*Sa-goie*	30 - -
—	16. Mey - -	*Si-goie*	29 - -
—	14. Juny - -	*Gouw-goie*	29 - -
—	13. July - -	*Lak-goie*	30 - -
—	12. Augustus -	*Tjit-goie*	29 - -
—	10. September -	*Phe-goie*	30 - -
—	10. October - -	*Kau-goie*	30 - -
—	8. November -	*Tjap-goie*	30 - -
—	8. December -	*Tjapit-goie*	30 - -
—	7. January 1780	*Tjaplie-goie*	29 - -
—	5. February	begint het 37. jaar van den Cyclus *Khe-tjoe*.	

VI.

De Japanners hebben wederom een andere rekening: deeze begint met het 660ste jaar, voor Christus: zynde het 58ste jaar van den 35sten Chineeschen Cyclus; of van den eersten geestelyken Keizer, *O Day Sin Ou*. Dus is het jaar 1779 hun 2439ste jaar.

De Japansche Cyclus bestaat uit 60 jaaren, achter een geteld, doch samengesteld uit hunne twaalf Hemelsteekenen; aldus:

1.	*Ne*	Muis.
2.	*Us*	Koe.
3.	*Torra*	Tyger.
4.	*Ou*	Haas.

 5. *Tats*

5.	*Tats*	Draak.
6.	*Nu*	Slang.
7.	*Uma*	Paard.
8.	*Tſifuſi*	Schaap.
9.	*Sar*	Aap.
10.	*Torri*	Haan.
11.	*In*	Hond.
12.	*I*	Beer.

Het 25ſte jaar *Tſusno Ie In* of Hondejaar, is begonnen, op

den 28. January 1778, met de maand	*Sjoejuats*	30	dag.
— 27. February	*Neguats*	30	- -
— 29. Maart	*Sanguats*	29	- -
— 27. April	*Seguats*	29	- -
— 26. May	*Goguats*	30	- -
— 25. Juny	*Rokguats*	29	- -
— 24 July	*Sietgouats*	29	- -
— 22. Auguſtus ſchrikkel	*Sietguats*	30	- -
— 21. September	*Tatguats*	29	- -
— 20. October	*Koeguats*	30	- -
— 20. November	*Siuguats*	30	- -
— 20. December	*Sjuetguats*	30	- -
— 19. January 1779	*Sienuguats*	29	- -

— 16 February het 26ſte jaar van den Cyclus.

De tegenwoordige waereldlyke Keizer *Kuboſama* is, in 1779, 46 jaaren oud, en genaamd JEVAL KOO.

VII.

VII.

Eindelyk volgen de Javanen den Koran wel; doch zy rekenen hunne jaaren van den eersten Koning van PAJAJARAN: zynde dit jaar 1779, by hen, het 1705 jaar.

Dus is het 1779ste jaar na Christus Geboorte,

by de	*Mahumedanen*, het	1193	na de *Hegira*.
- -	*Perſen* -	1143	na hunne vlugt.
- -	*Jentiven* -	4898	van den *Caljougon*.
- -	*Siammers* -	2323	na *Boedoe*.
- -	*Chineeſen* -	4536	na *Fohi*.
- -	*Japanners* -	2439	na den eerſte *Dairo*.
- -	*Javanen* -	1705	na den eerſten Koning.

Edoch, als men in aanmerkinge neemt, hoe onvolmaakt de rekeninge zy, by voorbeeld van de *Chineeſen* en *Jentiven*; daar 'er dan eens eene maand, dan wederom twee ſchrikkelmaanden, bygevoegd moeten worden; daar het jaar nu eens 354, en dan eens 384 dagen heeft; en dus op geene Aſtronomiſche wetten gegrond is: dan zal men zig niet behoeven te verwonderen, dat die der *Jentiven* en die der *Chineeſen*, zelfs tot boven den Zondvloed, rekenen. Ja men mag zeer geruſt die dolinge, op rekeninge der onvolmaaktheid van hunne Tydrekening, ſtellen.

BEGIN

VAN EENE

JAVAANSCHE HISTORIE,

DOOR

JOSUA van IPEREN.

Toen ik het geluk had, om met onzen Heer Voorzitter en Directeur RADERMACHER, eene gemeenzame kennisse te krygen, nam ik de vryheid Zyn Wel Edele, om eenige Oosterfche Handfchriften en Gedenkftukken, te verzoeken; gelyk my die ook aanftonds, zeer gaerne, werden ter hand gefteld. Ik vond er, onder andere merkwaardigheden, deze Javaanfche Hiftorie, zoo als die, uit het oorfprongelyk Javaanfch, door den Heer *Gordyn*, gezwooren Translateur, in onze tale was overgebragt: en ik fprak met den Heer Prefident, over de aangelegendheid van dat werk. Maar weinig wift ik toen, dat dit Boek, als een gewyd Hiftorieboek, by de Javaanen geëerbiedigd wordt; en dat niemand, onder hen, hetzelve zal openen, eer hy het op zyn hoofd gelegd heeft: gelyk wy naderhand ver-

noo-

noomen hebben. De Heer *Gordyn* had het boek van zynen gewezenen Javaanſchen leermeeſter *Soetrapana*, een oud man, die om geld verlegen was, ten jaare 1750, te *Soeracarta* gekocht. Het is, in eene duidelyke en fraaie Javaanſche letter, geſchreeven, op een zeer duurzaam papier, 't geen men *Dalantjang* noemt; om dat het uit de binnen baſt van den Dalantjangboom, die zeer naby komt aan den Waroeboom, is toegeſteld. Na dat die binnenbaſt hard gedroogd is, moet men hem ſterk klanderen, om hem glad en beſchryfbaar te doen worden.

Voor het overige zullen myne aanmerkingen doen zien, welk belang men, vooral in den aanvang dezer Hiſtorie, ſtellen mag, en welke ophelderingen dezelve over de vroegſte Ooſterſche aloudheden verſpreiden kan: iets, voorwaar! daar men, alomme in deze verlichte eeuwe, vooral onder de Godgeleerden, naar ſnakt: ten minſten, indien men 'er iets merkwaardigs in aantreft; ter toelichtinge van eenige, nog donkere, plaatzen der Heilige Schriften.

Nopens het Javaanſch Alphabet en

de letter, met welke dit Hiſtorie-boek beſchreeven is, kan men te recht geraaken, by den Heer VALENTYN, IV. D. bl. 62 en 63.

Dit Javaanſch Hiſtorieboek loopt tot op de regeeringe van *Kïay Gedee Seſela*, die de Vader was van *Kïay Gedee Nis*, met wien de Heer VALENTYN zyne Hiſtorie van de Javaanſche Koningen begint. IV. D. bl. 71. Dus moet dit boek, van tyd tot tyd, vervolgd, zoo als wy het hebben, laaſtelyk geſchreeven zyn, omtrent het jaar 1400, en dus, voor het grootſte gedeelte ten minſten, gecopieerd uit oudere Handſchriften, welke, onder de Koninglyke Familie, bewaard werden; en zoo lange, met Naſchriften der koninglyke opvolginge, aangevuld, tot dat de veranderinge, of verſlytinge, het overſchryven, op nieuw papier, noodzakelyk maakte. De duurzaamheid van het Dalantjang-papier vorderde die vernieuwinge misſchien niet eens, alle zes honderd jaaren.

In de *Maleidſche Boekzaal* van den Heer WERNDLY vinde ik eenige Javaanſche Hiſtoryboeken, bl. 348-354.

ach-

achter de *Spraakkunſt*, als N. 28. *Hhikajat Radja Kuripan*, de Hiſtorie des Konings van Koeripan. N. 30. *Hhikajat Radja Nila Dati Kawatja* de Hiſtorie van den Koning *Nila Daty Kawatja.* N. 32. *Hhikajat Segala Suſuhunan*, de Hiſtorie van de Soeſoehoenans. N. 44. *Hhikajat Tjarangkolina:* de Hiſtorie van Tjarangkolina. en N. 60. *Kuda Parunguw:* zynde dit een Hiſtorie der Koningen van Java. Ook vindt men 'er eenige van dien aart in de Bibliotheek van het Kaſteel. Wenſchelyk ware het, dat het Genootſchap, en de byzondere *Committés*, op de overige Kantooren, afſchriften van alle de hiſtoriſche boeken, die voor handen zyn, aanſchaften; op dat wy, in het vervolg, zoo ter opheldering dezer Javaanſche Hiſtorie, als van andere Gedenkſchriften der Ooſterſche Aloudheid, de verſchillende Geſchiedſchryvers met elkanderen vergelyken mogten.

BEGIN

VAN EENE

JAVAANSCHE HISTORIE,

GENAAMD,

SADJARA RADJA DJAWA.

Adam gewan *Hiſſis*, *Hiſſis* gewan *Voertjaja*: dees gewan *Noeraſa*, en *Noeraſa* gewan *Sangiang Winnang*, *Sangiang Winnang* gewan *Sangiang Toengal*, en *Sangiang Toengal* gewan *Sangiang Goeroe* (*a*).

Dees

(*a*) De *Genealogiſche Hiſtorie der Tartaren* van ABULGASI BAGADER CHAN, begint insgelyks met *Adam*: maar hy doet hem duizend jaren leeven, eer hy zynen Zoon *Schiſt*, welke dezelve wel mag zyn met onzen *Hiſſis*, hem, als Koning, laat opvolgen p. 15.

Adam en *Job* zyn bekende naamen onder de Inlanders. De ſmaak, in welke het begin deze Geſlagtlyſt is opgeſteld, komt zeer naby, niet alleen aan gemelde Genealogiſche Hiſtorie, maar ook aan het *Boek van Adams geſlagte*. Geneſ. V. Dan van *Hiſſis*, *Voertjaja*, *Noeraſa* en de drie *Sangiangs*, rept *Moſes* geene enkele lettergreep: en hy had ook niet noodig daar van te reppen; om dat hy zyne geſlagtlyſt alleen in eene volgreeks, tot op *Noach*, wilde voortzetten; 't geen buiten het beſtek viel des Schryvers van *Sadjara Radja Djawa*. De *Geboorten*

van

Dees *Goeroe* had vyf Kinderen, vier Zoons en eene Dochter, zynde de Zoons genaamd geweeſt *Sangiang Sambo*, *Brama*, *Malhadewa* en *Wisnoe*; welke laatſte de eerſte Koning over alle de *Dewas*, of Heiligen (*b*) was; en ge-

van Noachs Zoonen, Gen. X. wyken eenigzins van den ſtyl der gemelde Geſlagtlyſten af: en wy vinden ook aldaar geene meldinge van die Vorſten gemaakt, welke in deeze Javaanſche Hiſtorie, voorkoomen. Nader komt de Schryftrant van den aanvang der *Chroniken* by aan de woordenſchikkinge onzer Javaanſche Geſlagtlyſt: en vooral daar in, dat het eerſte Boek der Chroniken aanſtonds op de Kinderen van *Japhet* valt, gelyk dit Boek op de Zonen van *Goeroe*. Eveneens is het, met het Boek der Geſlagten van *Jeſus Christus*, gelegen, Matth. I. beginnende hetzelve met de afſtamminge uit *Abraham*; terwyl 'er het zonderling geval van *Juda* en *Thamar* vs. 3. wordt ingelaſcht; omtrent gelyk hier de minnehandel van *Wisnoe* met *Poetri Middang*.

(*b*) door de *Dewas* en Heiligen, die in het vervolg *Goden* genoemd worden, moet men die Javanen verſtaan, welke, boven de gemeene afgodendienaars, in de kenniſſe en den dienſt der ware Godheid, hebben uitgemunt. Doctor WARBURTON heeft onlangs, ter overtuiginge der Geleerden, ontegenzeggelyk beweezen, dat 'er, onder alle de Heidenen en Volkeren, tweederleye Godsdienſten plaats hadden; die van het onkundig en onverzettelyk Gemeen, en die der Ingewyden in de Verborgentheden: welke laatſte allen de Eenheid van het Opperwezen ſtaande hielden, en, van wegens die Inwydinge, met eenen welverdienden titel *Geheiligden* genoemd worden. God. Zendinge van Moſes. I. D. bl. 212 enz. Reeds voor den Zondvloed had dit plaats, volgens het, anders zeer onverſtaanbaar, bericht van het Boek *Geneſis*. Wie zou het gelooven, dat dit ons Javaanſch Boek eene byzondere ophelderinge van de Hiſtorie der eerſte Waereld ople-

gelyk aan den Islamſchen Koning van Arabie (c).

Be-

leveren zou? Men begrypt ligtelyk, dat ik bedoele de *Zonen van God* en de *Dochteren der Menſchen*, en de onderlinge vermenginge derzelven, *Gen.* VI. vs. 1, 2; of misſchien ook de overtollige veelwyvery en verwarringe, daar uit geboren. Doctor WELS was eenigzins van dat gevoelen; en 't komt my veel aannemelyker voor, dan dat van andere Godgeleerden, die, hier, op de nakomelingen van *Seth* en van *Kain* denken. Zie hier over, in 't kort, Monſr. CHAIS, *Sainte Bible.* Tom. I. pag. 68, 69.

(c) Een *Koning der Heiligen* was een Hoogenprieſter, gelyk de Groote *Lama* der Tartaren; en een *Koning der Menſchen* was een Opperhoofd, of Soeſoehoenan der Ongewyden. Dit had plaats, op het eiland Java, lange, eer de Zendelingen van Mekka hier aankwamen; gelyk uit het vervolg blyken zal. *Melchizedek* vereenigde die beide ampten, in één perſoon, ten tyde van *Abraham.* By Iſraël waren *Moſes* en *Aaron* onderſcheiden, en de *Leviten* waren de *Dewas*, of Heiligen, over welke *Aaron*, *Eleazar*, *Pinehas*, en derzelver opvolgers geboden. *Jupiter* was de *Pater Hominumque Deûmque*; om dat hy beide die ampten vereenigde. In Arabie was ſedert onheuggelyke tyden, niets diergelyks bekend geweeſt. *Mohamet* werd, om zoo te ſpreeken, de eerſte Koning der Arabiſche *Dewas*; en de *Kalifs* volgden hem. *Mahomet* was buiten twyffel de *Islamſche Koning* van Arabie, op welke de Javaanſche Hiſtorieſchryver doelt. MUSTAFFA EBN KASSAI, by den Heer POCOCK aangehaald, *Specim. Hiſt. Arab.* p. 52. leert ons, dat iemand uit de Secte van *Islam*, en dus een Islamiter, zoo veel zegt, als een leerling van *Mohamet*, in tegenoverſtellinge der ongeloovigen en afgodendienaars. *Mohamet* derhalven kon, met een vingerwys, de *Islamſche Koning van Arabie* geheeten worden. En met dien grooten hervormer der Heidenſche Arabiers, wordt de oude Javaanſche Koning, *Wisnoe*, de Zoon van *Goeroe*, gelyk geſteld. Zie ook, over den oorſprong der Saraceenſche Philoſophie, J. BRUCKER,

Behalven dien *Radja Wisnoe*, was 'er nog een Koning der Menſchen, op het land Java, met name *Set*, anders *Watoegoenong*, en hy hield zyn hof te Giening Wiſſie.

Terwyl *Goeroe* daar zyn hof hield, verliefde hy op een Vrouwsperſoon, genaamd *Poetrie Middang*, het fraaiſte van de geheele waereld. Deze ſchoone Vrouw wilde hy mede naar den Hemel (*d*) neemen, maar het mislukte hem: want, na verloop van eenigen tyd, ging *Radja Wisnoe* eens uit wandelen, en ont-

KER, *Hiſt. Chriſt. Philoſ. Tom.* III. p. 8, 9, en de Schryvers aldaar aangevoerd. In Japan heeft ook nog eene ſoortgelyke onderſcheidinge plaats, tusſchen den Koning der Heiligen en den Koning der Menſchen. Ik bedoele den *Dairo* en den *Cubo*, den Opperprieſter en den Keizer: van welke wy, in het vervolg, misſchien gelegenheid zullen vinden, meer byzonderheden, ter opheldering dezer Hiſtorie, by te brengen. Zie ondertusſchen *Hedend. Algem. Hiſt.* IX. D. bl. 40-43.

(*d*) Door den *Hemel* moet men hier de Rykſtad van den Opperprieſter verſtaan. Zoo is Meaco in Japan met grootſche eertitels vereerd, om dat 'er de *Dairo* zyn verblyf houdt: Zion en Jeruſalem, om dat 'er niet alleen de Hoogenprieſter, maar ook het Zinnebee'd der Hooge Godheid, oudtyds woonden. En dat denkbeeld is vervolgens naar Mekka overgebragt; welke ſtad men, onder de Mohamedanen, als een Hemel op aarde, blyft beſchouwen. Zelfs weet ik niet, of dat denkbeeld niet een merkelyk licht zal verſpreiden, over de letterlyke toeſpelinge dier plaatzen, in de Openbaringen van *Joannes*, in welke, van den *Hemel*, van den *Throon* en van het *Nieuw Jeruſalem*, wordt gewag gemaakt.

ontmoette, by die gelegenheid, de Princesse *Middang*, vond dezelve uittermaate schoon, als hebbende hy haare weergaê nimmer gezien: waarom hy haar ook ter Vrouwe nam.

Maar *Sangiang Goeroe*, in den Hemel, verneemende, dat zyn Zoon *Wisnoe*, *Poetrie Middang* tot zyne Vrouw genoomen had, werd daar over ten uitterften gramftorig; en zond daarop, ylings, eenen van de *Dewas* of Goden, met naame *Narada*; hem in laft geevende, om naar *Wisnoe* te gaan, en hem het Koningryk af te neemen. *Narada* gehoorzaamde; en, by *Wisnoe* aankomende, fprak hem aldus aan: o *Wisnoe!* Uw Vader *Ki Promifte*, of *Goeroe*, heeft my herwaards afgevaardigd, om u aan te zeggen, dat gy niet meer als Koning regeeren moogt: aangezien gy met *Poetrie Middang* gehuwd zyt; daar gy wift, hoe uw Vader op haar verliefd was.

Over die bedroefde boodfchap ontzette zich de Koning uittermaten zeer: hy kon geen enkel woord fpreeken, of iets antwoorden: maar ging onder de zeven Waringenboomen neerzitten: hou-

houdende de handen kruislings over elkanderen op zyne borst, en de beenen kruiswys onder zyn lichaam, en de oogen, neus en ooren dicht gesloo-ten (*e*). Te weeten hy was zeer bevreesd voor de gramschap van zynen Vader, en zat denzelven dus om vergiffenisse te bidden. *Narada*, dit bemerkende, keerde weder naar *Goeroe*, en vertelde hem zyn wedervaren.

Te dier tyd sprak men met veel ophef, van den *Radja Watoe Goenong*, die de eerste Koning van 't land Java, en een magtig Vorst was. Ook leefde hy in goed verstand met *Wisnoe*, den Koning der Goden. Thans werd hem, door eenige teekenen, als voorspeld, dat het *Karadja An*, of Koningryk *Gie-*

ting

(*e*) Ik zou denken, dat *Job* en zyne drie vrienden ook, omtrend in die houdinge, zullen gezeeten hebben, zeven dagen en zeven nachten. Job II. vs. 13. Zie ook Neh. II. 4. en A. SCHULTENS, over deze plaats van het Boek der Lydzaamheid. De zeven Waringa boomen moeten een groot somber woud hebben uitgemaakt; om dat de breedbladige *Varingà*, die volgens RUMPHIUS, van Java oostwaards, over Baly en Celebes, tot in alle Molukfche eilanden welig opwast, zyne neerhangende takken wederom tot stammen maakt. Zie HOUTTUYN, *Nat. Hist.* van LINNÆUS. II. D. III. St. bl. 679. Van het geheimzinnige dier *zeven Waringe boomen* zullen wy in 't vervolg, iets merkwaardigs bybrengen.

ting Wissie (*f*) zou te gronde gaan. Menigvuldige Staartſtarren vertoonden zich; en 'er waren vervaarlyke Eklipſen, zoo aan de Zon, als aan de Maan. Het regende, op ongewoone tyden: de bergen ſprongen, en het hagelde asſche en kleine ſteentjes; want het was, zeven maal daags aardbevinge. Alle deze dingen nam de Koning *Watoe Goenoeng* zeer ter harte.

Terwyl dat gebeurde, lag *Watoe Goenoeng* eens op zyne bedſtede, en werd, door zyne Vrouw *Dewie Zinta*, geluisd. Zy vond, by die gelegenheid, een lidteeken op het hoofd van haaren man; en vroeg hem, waar hy 'er aangekomen was?

Hy antwoordde, dat, terwyl hy nog klein was, zyne Moeder op hem toornig werd, en met een *Intong*, of ryslepel, dermaten op zyn hoofd ſloeg, dat

(*f*) Op de Kaart van VALENTYN vinde ik, ten Zuiden van Batavia den Berg *Kandang Weſſi*, en wat verder Ooſtelyker, *Koewasſing*; welke beide benamingen iets gemeens ſchynen te hebben, met die van *Gieling Wiſſie.* De Koning van dat geweſt ſchynt de aanzienelykſte der waereldlyke Koningen geweeſt te zyn; en ſtamde teffens af van de *Dewas*, of Geeſtelyken, die, om zoo te ſpreeken, onder de magt van den Javaanſchen Paus, of Opperprieſter, geſteld waren: gelyk wy verder zullen ontdekken.

dat er veel bloeds uitkwam, en dat hy daar dit teeken van had overgehouden: en vervolgens, als een wild menſch, door de woeſtenyen was gaan omzwerven. De Vrouwe, dat hoorende, ontzette zich grootelyks, en dacht, by haar zelven, zoo dat waar is, dan is myn Man inderdaad myn Zoon; en die gedachte bragt haar in verwarringe. (*g*) Zy verzon er echter iets op, om van hem ontſlaagen te worden: zeggende, dat alzoo hy van het geſlagte der *Dewas* was, hy dan ook wel zou doen, om eenige Godinnen uit den Hemel magtig te worden; ten einde zich met dezelve te verluſtigen. *Watoe Goenong* keurde dit zeer goed, maar wel weetende, dat dit, zonder groote moeite, niet geſchieden kon, vergaderde hy alle zyne legerbenden, en toog, daarmede, hemelwaards, om zyn oogmerk te bereiken. (*h*) Zoo dra de Godinnen dat vernaamen, verſchrikten zy grootelyks, als of zy reeds gevangen waren; en *Narada*

(*g*) Men ziet hier uit, dat de bloedſchande, by de alleroudſte Javanen, verooordeeld en verfoeid werd.

(*h*) Hier begint de aanval van *Watoe Goenong* tegen de heilige Stad der Opperprieſteren. En die Stad ſchynt vry ſterk geweeſt te zyn: om dat hy alle zyne legerbenden daar toe noodig had.

rada gaf het aan *Goeroe* te kennen, als eene zeldſame en ongehoorde zaak, dat de Koning *Watoe Goenong* van *Giling Wiſſie* voorgenoomen had, met zyn leger, de *Dewas* in den Hemel te beoorlogen, de Godinnen alle in zegeſtatie weg te voeren, en haar geſamentlyk tot zyne Vrouwen te neemen, en de *Dewas* onbehoorlyk te behandelen. (*i*)

En wat zal men daar tegen beginnen, voegde hy er by, hier in den Hemel, daar er geen een bekwaam is, om tegen *Watoe Goenong* te ſtryden; (*k*) om dat hy een zeer groot en magtig Vorſt is?

Goe-

(*i*) Van zodanigen oorlog der Menſchen tegen de Goden, vindt men, in de aloude Fabelen en de Hiſtorien van den eerſten tyd, ettelyke voetſtappen. De torenbouw te Babel, de Reuzen, ook die, welke, volgens *Homerus*, *Ovidius* en *Horatius*, den Hemel, dat is den Olympus, op welken Berg de ingewyden haar Hof zullen gehouden hebben, beſtormden verbieden ons, een oogenblik, aan dat algemeen begrip der aloudheid, te twyffelen. In dit Javaanſch Boek wordt het beoorlogen der Goden geſteld, voor den Zondvloed; omtrend gelyk by *Moſes* en *Ovidius*; zoo als hierna blyken zal. Die overeenſtemminge is zoo verbazend, dat men, al waare 't alleen uit dien hoofde, dit geſchrift voor een onwaardeerbaar gedenkſtuk der Ooſterſche Alhoudheid groeten moge.

(*k*) In Japan was het ook zoo geſteld. De vadzigheid en verwyfdheid van den *Dairo* maakte, dat hy niet beſtand was tegen den *Cubo* en andere Vorſten, die, de onbekwaamheid der Prieſters verachtende, zich de Regeringe aantrokken.

Goeroe verzocht daar op aan *Narada*, dat hy iemand van de Waereld mogt zoeken in zyne belangen te krygen, die in ſtaat was, om tegen *Watoe Goenong* te ſtryden. *Narada* antwoordde daar op, dat het ongehoord was, de *Dewas*, door eenen Menſch uit de Waereld, te laaten aanvoeren; en dat hy, *Narada*, zich ſchaamen zou, eenen Menſch om hulpe te verzoeken. (*l*) *Kee Goeroe* liet echter niet af, om, by *Narada*, aan te houden, dat hy toch alle zyne pogingen mogte inſpannen, om het Koningryk te behouden; en dat hy daar toe eenen Held zou zien over te haalen, die den *Radja Watoe Goenong* overmeeſteren kon.

Narada gaf daar op dan het volgende beſcheid: „ Myns bedunkens is 'er nie-„ mand in ſtaat, om tegen *Watoe Goe-*

„ *nong*

(*l*) Uit alle deze byzonderheden blykt het, dat *Narada* de Groot Vizier, of eerſte Staatsdienaar van *Sangiang Goeroe* was; en teffens een der prieſteren, die het meeſte gezag had. Zyne ſtaatkunde was ook zeer doordringende. Hy duldde niet, dat de Godsdienſt in verachtinge kwam: hy verkoos den Zoon van den Opperprieſter, op dat deze zich niet by den Vyand vervoegde, om zich op zynen Vader te wreeken: en hy dwong hem, om alle de ongemakken der inwydinge, vooraf, te ondergaan; en dus niet alleen Koning der menſchen, maar ook der *Dewas*, te kunnen zyn.

„ *nong* te ſtryden, dan alleen uw Zoon
„ *Batara Wisnoe.* En, uit dien hoof-
„ de, bidde ik u, dit ontwerp te wil-
„ len goedkeuren, en, tot dien einde,
„ hem vooraf zyne begaane fout, en
„ verdere misdaden, te vergeeven.

Goeroe antwoordde: welaan ik zal hem dan alles vergeeven! Haaſt u dan, en gaa naar *Wisnoe. Narada* gehoorzaamde ten eerſten; en, by *Wisnoe* komende, vond hy hem nog in het zelfde poſtuur, waarin hy hem gelaaten had. *Wisnoe*, zeide hy, ik ben hier van uwen Vader gezonden, om u in den Hemel te roepen. Alles is aldaar in de grootſte verlegenheid: want men nadert den Hemel om dien te beoorlogen, en alle de Godinnen, als Vrouwen en Bywyven, weg te ſleepen. Uw Vader *Goeroe* wil u thans gebruiken, om *Watoe Goenong* te bevechten: en ik kom u, uit naam van uwen Vader, vaſtelyk verzekeren, dat, zo gy *Watoe* overwint, ook uwe voorgaande misdryven u zullen vergeeven, en gy wederom, als Koning boven andere Vorſten (*m*) zult verheeven worden. *Ba-*

(*m*) Er was derhalven toen, op Java, eene menigte van Vorſten, die wederom onder eenen Koning ſtonden. *Batara Wisnoe* was, onder het opzicht van zynen Vader *Kee Goe-*

Batara Wisnoe dit verneemende, gaf ten antwoord, dat, alzoo hem *Narada*, uit naam van *Kee Goeroe*, kwam verzekeren, dat hem zyne misdaden zouden vergeeven worden, dit genoeg was, om hem aanſtonds het verzoek van zynen Vader te doen in 't werk ſtellen, al waar het, dat hy, al kruipende, naar den Hemel moeſt komen. (*n*)

Wyders ſprak *Wisnoe* tot *Narada*: blyf dan hier, tot dat ik myne Vrouw *Poetrie Middang* eerſt onderricht heb van myn voorneemen. *Narada* ſtond hem dit toe, maar zeide teffens: als gy *Watoe Goenong* zult overmeeſterd, en om 't leven gebragt hebben, kunt gy u immers daarna, nacht en dag, met uw Wyf verlustigen. Maar *Wisnoe* antwoord-

Goeroe, zodanig een Koning geweest. Maar *Kee Goeroe* had zynen Zoon van den throon gebonsd; en beloofde hem nu weder in zyne eere te herſtellen; mits hy zich liet inwyden, en den Koning van *Gieling Wiſſie*, *Watoe Goenong*, ten onder bragt: om dus eene algemeene Alleenheerſchinge, op Java, in te voeren, en de Opperprieſterlyke waardigheid alomme te doen gelden.

(*n*) Dit Hiſtorieboek zal ons wel haaſt leeren, welke moeite *Wisnoe* moeſt doorſtaan, om eindelyk in den Hemel te komen. *Æneas* en *Telemachus* hadden het zoo benaauwd niet, toen zy naar de Helle gingen, om *Anchiſes* en *Ulysſes* te zoeken. Zoo veel moeſt men oudtyds doorſtaan, om, tot de Groote Verborgentheden en de Inwydinge, toegelaaten te worden.

woordde weder aan *Narada*: als een man ten ſtryde zal gaan, moet hy dat eerſt aan zyne Vrouw te kennen geeven; alzoo hy dan, met meer genoegen, van huis gaat, als anders. Gaa dan maar ſchielyk henen, zei *Narada*; en maak het niet te lang. Toen ging *Wisnoe* ten ſpoedigſten weg, en by zyne Vrouw: welke hy, onlangs bezwangerd zynde, vervolgens verliet. By zyn vertrek, gelaste hy haar, dat, indien zy, gedurende zyn afwezen, eenen Zoon ter waereld bragt, zy hem *Srigatty* noemen zou; (o) doch zoo het eene Dochter ware, hy zulks aan haar goeddunken zou overlaaten. 't Gebeurde ook, dat zy eenen Zoon baarde, en hem *Srigatty* noemen liet. Dees *Srigatty*, groot geworden zynde, vroeg eens aan zyne Moeder, wie zyn Vader was? Eerſt maakte zy hem diets, dat hy geenen Vader had.

Dan

(*o*) Wat *Srigatty*, in het oud Javaanſch beteekene, is my onbekend; en ondertusſchen moet 'er, in dien naam, de eene of andere verborgentheid liggen opgeſlooten: gelyk in de benaminge der Stamvaderen van de eerſte Waereld: volgens de berichten van MOSES. Wanneer zal men 'er zich eens, hier te Batavia, op toeleggen, om een Javaanſch en Maleiſch Woordenboek, ten behoeve der Europeers, te verzorgen? Dit zou van meer gemak en van eene uitgeſtrektere nuttigheid zyn, dan men zich verbeelden kan.

Dan dit geloofde *Srigatty* niet: en ook liet hy zyn Moeder niet met ruſt, tot zoo lang, dat zy het hem te kennen gaf. Zy verklaarde hem toen, dat zyn Vader geen Menſch, maar een *Dewa* was, en *Wisnoe* genaamd wierd: en, voegde zy 'er by, zoo gy verder iets van hem verneemen wilt, houd u dan maar ſtil; en ik zal hem by u laaten komen.

Poetrie Middang, het verlangen van haare Zoon *Srigatty* bemerkende, om zynen Vader weder te zien, en dat *Wisnoe*, dien dag, al op weg was, om by haar te komen; gelaste haaren Zoon, om een ſtuk Benjoin (*p*) ter groote van een Olifandshoofd, te branden: en dit deed

(*p*) De *Benjoin* is de Harſt van eenen zekeren Laurierboom, van welke het Bataviaſch Genootſchap ſchynt verpligt te zyn, t'eeniger tyd, eene nadere beſchryvinge te geeven: Om dat de Heer HOUTTUYN klaagt, en 'er zich over verwondert, dat zulks nog niet geſchied zy. *Nat. Hiſt.* van LINNÆUS, II. D. II. St. bl. 358. Echter koomt het my voor, dat de Beſchryvinge van den Heer WEINMAN vry omſtandig is, hoewel een weinig Apothekerachtig. Taalryk Register I. D. bl. 214 tot 220. VALENTYN, handelende over de Boomen en Gewasſen van Amboina, geeft duidelyk te verſtaan, dat 'er eene menigte van boomen, op Ambon, en elders in deze Gewesten, voortkomende, nog ten eenemaal onbekend zyn: III. D. I. St. bl. 225.

deed hy. (*q*) Toen verſcheen wel haaſt, tot groote onſteltenisſe van *Poetrie Middang*, haar gemaal *Wisnoe*: hoewel *Srigatty* zynen Vader nog niet kon zien. *Wisnoe*, zulken fraaien Jongeling by zyne Vrouw vindende, verwonderde zich daar over zeer; en vroeg haar, wie die Jongeling was? zeggende teffens: ik geloove nu, *Middang*, dat dees perſoon een vryer, of pol van u is. Want ziet, daar zyn nu al eenige jaaren geleeden, dat ik u verliet. En zekerlyk gy zult wel eenige genegenheid voor eenen anderen mansperſoon gehad hebben! (*r*)

Poetrie Middang, haaren Man op dien toon hoorende ſpreeken, was daar over zeer aangedaan; en gaf hem dit antwoord: *Batara Wisnoe*, zoo lang gy van my zyt afgeweeſt, heb ik nimmer om eenen anderen gedacht, veel min met

(*q*) Misſchien moeſt *Srigatty* dien Benjoin rooken, om *Wisnoe*, als een Dewa of Heiligen, eere aan te doen: of, op dat hy hem, door den dikken rook, niet zien mogte.

(*r*) De minnenyd der Goden en Godinnen is, by de Griekſche en Latynſche Poëten, zeer bekend 't Moet zyn, dat de aloude Javaanſche Priefters ook wat jaloerſch vielen. En 't is te denken dat de lange afwezigheid van zyne huisvrouw, ook, tot de plegtigheden der Inwydinge, behoorde.

met iemand anders te doen gehad. En dees Perſoon, welken gy hier by my ziet, is uwe Zoon, genaamd *Radeen Srigatty*, waar van ik pas bezwangerd was, eer ik van u verlaaten werd. Op die woorden verſchrikte *Wisnoe* eenigzints; maar zich te binnen brengende, dat zulks waar kon zyn, bad hy haar om vergiffenisſe; en gelaſte haar vooral zorge te draagen voor dezen haren Zoon. Want, zeide *Wisnoe*, deze Jongeling zal nog de beſte en grootſte Oorlogsheld van de waereld worden; en niemand zal tegen hem kunnen ſtryden. (*s*) Ook ben ik hier maar gekomen, om u bekend te maaken, dat ik boven naar den Hemel geroepen ben, om tegen den vyand *Watoe Goenong* van *Giling Wiſſie* te vechten. Want dees is van voorneemen, om tegen de *Dewas* te komen oorlogen, en alle de Godinnen weg te voeren.

Radeen Srigatty, tot dus verre zynen Vader nog niet gezien hebbende, en hem nogtans hoorende ſpreeken, vroeg aan

(*s*) Die voorzegginge is naderhand zeer wel uitgekomen; en men mag daar uit beſluiten, dat ook de Dewas der Javaanen eene ſoort van Waarzeggers en Propheten geweeſt zyn.

aan zyne Moeder, met wien zy daar praatte? wie die onzichtbare ſpreeker ware? 't Antwoord der Moeder luidde, dat het zyn Vader was; waarop *Srigatty*, ten ſterkſten, verzocht, om dezen zynen Vader te mogen zien. *Wisnoe*, zynen Zoon dit hoorende vraagen, zei toen, indien gy waarlyk myn Zoon zyt: zoo aanſchouwt my dan. En toen begon hy zynen Vader ook te zien, die zoo klaar ſcheen, als de Mane, en eene ſchitteringe van zich gaf, als weerlicht en blixemſtraalen. (*t*) Hier op viel *Srigatty* zynen Vader aan de voeten, en begon hem, in dezervoegen, te ſmeeken: Vader! laat my toch met u gaan; waar gy ook henen gaat, al is het ook, dat gy ten oorloge vertrekt, ja in leven en dood, zal ik u nooit verlaaten. *Wisnoe* antwoordde hem: Kind, volg my niet; want het is nog gene tyd voor

u:

(*t*) Zulk eene glansryke verſchyninge ſtaat eenigzins gelyk, met de uitwendige vertooninge, welke, volgens de H. Schrift, nu en dan, de Engelen maakten. Evenwel zou ik 'er voor zyn, om hier op de Priesterlyke gewaaden te denken, die hagelwit en vol diamanten en edele geſteenten zullen geweeſt zyn. De vergelykinge, by de Mane, Zonne, Sterren en Blixem, is volmaakt Ooſtersch. In myne *Brieven over 't Hooglied*, heb ik 'er eenige voorbeelden van bygebragt. II. D. bl. 15, 16.

u: en, ten anderen, kunt gy my onmogelyk naar den Hemel volgen; aangezien gy een Waereldſch Menſch zyt. Hy beval dan zynen Zoon aan zyne Vrouw, waar op hy haar verliet en wegtrok.

Batara Wisnoe weder, op zyne oude plaats, by de zeven Waringeboomen, (*u*) genaderd zynde, waar hy *Narada* gelaaten had, vond hem daar nog. Toen vroeg *Narada* aan *Wisnoe*, waar hy zoo lang gebleeven was? en zeide, gy weet immers, wat u te doen ſtaat? Maar gy hebt anders geene gedachte, als maar, om

(*u*) Die zeven Waringeboomen hebben, buiten twyffel, een heilig bos uitgemaakt; en het zevental was geheimzinnig, met toeſpeelinge op de Planeten, vooral op de dagen der Scheppinge, en de zeven dagen der Weeke. *Æneas* moeſt ook, volgens den raad der *Sibylle*, vooraf, in een groot en donker bos komen, om den gulden tak te zoeken, en, met behulp van denzelven, verder, naar de Eliſeeſche gewesten, te geraaken.

Accipe, quæ peragenda prius: latet arbore opaca
Aureus & foliis, & lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus ſacer! hunc tegit omnis.
Lucus, & obſcuris claudunt convallibus umbræ.
VIRG. Lib. 17. vs. 136.

En een weinig verder: vs. 187.

Aſpectans ſilvam inmenſam, ſic ore precatur:
Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus
Oſtendat nemore in tanto.

om uwe Vrouw te omhelſen, beginnende daar over ſterk te lagchen, en zyne hand aan zynen mond houdende. Maar *Wisnoe* hernam: ik heb wel andere gedachten, als om my daar alleen mede op te houden.

Radeen Srigatty, zich van zynen Vader verlaaten ziende, was 'er zeer over bedroefd, en verzocht de Goden om hulp, op dat zy hem toch naar zynen Vader begeleiden zouden; gelyk dan ook geſchiedde. Want, kort daar na, was hy by zynen Vader; achter wiens rug hy ging zitten. Zoo dra *Narada* dit zag, vroeg hy aan *Wisnoe*, wie daar achter hem zat? *Wisnoe*, aanſtonds omziende, zag 'er, met de grootſte bewonderinge, zynen Zoon; en antwoordde *Narada*: voorwaar dees is myn Zoon, die myne Vrouw *Poetrie Middang*, *Radeen Srigatty* heeft laaten noemen. Maar *Narada* merkte daar op aan: zoo uw Vader *Kee Goeroe* dezen Jongeling ziet, zal hy immers nog meer op u vertoornd, en uwe ſtraffen zullen dan nog meer verzwaard worden. Want, voor dat gy met *Poetrie Middang* getrouwd zyt heeft uw Vader gedachten gehad, om daar mede te trouwen: en dit is immers de reden, om

om dat uw Vader gedacht had, om daar mede te trouwen: daarom heeft hy u ook verstooten, en het u naderhand vergeeven: (*v*) en nu brengt gy uwen Zoon nog mede; 't geen hem ten uitterften weder zal vergrammen. *Wisnoe* zei daarop: het is myne schuld niet: want ik heb het hem wel twee of drie malen, verbooden. Dat is de waarheid, sprak *Narada*: koom, voegde hy er by, laaten wy hem maar hier achter laaten; want het mag immers niet geschieden, dat een Menschen kind by de *Dewas* verschyne! Dan zou 'er langer geen onderscheid zyn, tusschen de *Dewas* en menschen. Fluks streefden zy beiden hemelwaards, en kwamen, binnen weinige dagen, aan eenen vervaarlyken Mod-

(*v*) Zodanigen uitgebreide verveelende herhalingen van vorige gezegdens, vindt men in de Arabische en Persiaansche Nachtvertellingen, menigvuldig: en zy komen zeer wel te pas, om, by het verhalen derzelve, in de Arabische Koffyhuizen en andere openbare plaatzen, den tyd te rekken. Dit gebrek treft men in onze Hebreeuwsche gewyde Historieboeken niet aan. Alle herhalingen en uitbreidingen, aldaar, zyn trekken eener mannelyke welsprekenheid. Gemelde langdradigheid zal ook, naar gewoonte, plaats hebben in het *Pantong*, een avondspel der Javanen; van 't welk, hier boven, in de *Beschryving van het Koningryk Jaccatra*, bl. 29, meldinge gemaakt werd.

Modderkuil, (*w*) over welken zeer ſmalle en kleine, heen en weder waggelende, Bruggetjes lagen: (*x*)

Na

(*w*) Die ***vervaarlyke modderpoel, met de waggelende bruggetjes***, was de tweede zwarigheid, welke *Wisnoe* moest te boven komen, en zeer gemakkelyk te boven kwam, onder het geleide van *Narada*. Iets diergelyks vond *Æneas*, aan den ingang van het onderaardſche Ryk.

Spelunca alta fuit, vaſtoque immanis hiatu
Scrupea, tuta lacu nigro, nemorumque tenebris;
Quam ſuper haud ullæ poterant inpune volantes
Tendere iter pennis: talis ſese halitus, atris
Faucibus effundens, ſupera ad convexa ferebat.
VIRG. Lib. II. 17. 237.

(*x*) Deze waggelende bruggetjes komen zeer wel overeen met de brug *Pulchinavad*, of *Chinarar*, van de Oosterſche Wyzen, of *Magi*; en met de brug *Al Sirat*, ſmaller dan een hoofdhair, en ſcherper dan een zwaard, waar over de *Muſulmannen* henen moeten, om in het Paradys te komen. Zie *Du Ryer*, Alcoran de Mahomet. Tom. I. p. 184-188. De ledere Boot van *Charon*, om over den Styx te geraaken, was van eene gemakkelykere uitvindinge. Evenwel dan kwamen de Zevenhoofdige Helhond en andere ſchrikſpooken, vervolgens in aanmerkinge.

Multaque præterea variarum monſtra ferarum
Centauri in foribus ſtabulant: Scyllæque biformes
Et centumgeminus Briareus, et bellua Lernæ
Horrendum ſtridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyjæque & forma tricorporis umbræ.

Over alle deze dingen moet men den Heer WARBURTON, Bisſchop van *Glocester*, naarzien, om, uit APULEJUS en andere Schryvers, te leeren, dat de Inwydingen tot de Hooge Verborgentheden, altyd, met de

zwaar-

Na dat zy deze Bruggetjes over waren, ſprak *Narada* dus *Wisnoe* aan: koom, laat ons hier nu wat toeven; want hier kunnen alleen *Dewas* door: en, zoo er iemand in den Hemel komt, geen *Dewa* zynde, die wordt verpletterd.

Eenigen tyd aldaar vertoefd hebbende, zetteden zy hunne reize naar den Hemel voort: alwaar zy ook, binnen korten aankwamen.

Radeen Srigatty, zich weder, by de zeven Waringeboomen, alleen bevindende, werd bedroefd; en begon bitterlyk te ſchreyen. Edoch hy mompelde, binnen monds, deze woorden: indien ik

zwaarſte moeilykheden verzeld gingen. God. Zending van *Moſes* I. D. bl. 352 en vervolgens. DIODORUS van SICILIE zoekt den Acheron, by Memphis in Egypte; en verſtaat 'er door de vlakten der Mummien. Zie SHAWS Reizen. II. D. bl, 49. Gewiſſelyk nergens in de waereld was het moeilyker, om in de Godsdienſtige verborgentheden te worden ingelyfd, dan in Egypte. Griekenland en Aſia hebben hare gebruiken daar van ontleend in China heeft men de Letterkunde tot eene verborgentheid gemaakt, om de Mandaryns boven het Volk te verheffen: maar de Prieſters zyn 'er in weinig aanzien. Waar uit genoegzaam blykt, dat de Chineezen en Egyptenaars, in den Godsdienſt, niets ter waereld gemeen hebben: ten minſten, dat de Chineezen van de Egyptenaaren niet afſtammen; gelyk DE PAUW, Kanonnink te Xanten, in zyne Beſpiegelingen over de Chinezen en Egyptenaaren, met grond, heeft begonnen te bewyzen.

ik waarlyk een Zoon van *Wisnoe* ben, zoo helpen my de *Dewas*, dat ik mynen Vader mogen volgen! Korten tyd daarna bevond hy zich aan den Modderpoel, over welke hy niet komen kon. Daarop ſprak hy weder by zich zelven: indien ik waarlyk een Zoon van *Wisnoe* ben, zoo gelukke het my, over deze Brug te komen. En het geſchiedde. Want wel haaſt was hy voor de Poort, door welke hy niet henen mogt. Maar hy zeide, ten derden male: indien ik waarlyk een Zoon van *Batara Wisnoe* ben, zoo gelukke het my, ook onbeſchadigd, door deze Poort te geraaken: maar zoo ik geen Zoon van *Wisnoe* ben, zoo verplettere my dezelve. (*y*) En, weinig tyds daarna bevond hy zich reeds in den Hemel; waar hy zynen Vader, voor *Kee Goeroe*, zag ſtaan. Hy plaatſte zich weder achter zynen Vader, ge-

(*y*) Van zoodanige eene vervaarlyke Poort, vinden wy ook gewag gemaakt, by VIRGILIUS. Lib. II. vs. 562.

Porta adverſa ingens, ſolidoque adamante columnæ:
Vis ut nulla virûm, non ipſi excindere ferro
Coelicolæ valeant, ſtat ferrea turris ad auras;
Tiſiphoneque ſedens, palla ſuccincta cruenta;
Veſtibulum inſomnis ſervat noctesque diesque.

gelyk de eerste reize. *Kee Goeroe*, de koomste van *Srigatty* gewaar wordende, vroeg aan *Wisnoe*, wie hy was, die achter hem stond? Daarop antwoordde *Narada*: dees is de Zoon van *Poetrie Middang*, genaamd *Srigatty*. *Kee Goeroe*, dit verneemende, werd daar over ten uitterften verstoord, en trok zyn aangezichte, met eene verschrikkelyke verontwaardiginge, van *Wisnoe* af: daarenboven stond hy van zyne plaats op, en ging henen, gevolgd alleen van *Narada*, dien hy gelaste, aanstonds aan *Wisnoe* aan te zeggen, dat hy ylings *Watoe Goenong* zou hebben te keer te gaan; en wyders, dat *Narada* zelf *Srigatty* voor hem brengen zou, op dat hy hem tot stof vermaalen mogte. (z) Toen begaf zich *Narada* naar *Wisnoe*, en sprak hem aldus aan: Ik heb het u immers wel gezegd, dat *Kee Goeroe*, door toedoen van uwen Zoon, nog meer op u zou vertoornd worden. En zie, nu wordt

(z) Die uitdrukkingen van *vernielen* en *tot stof vermaalen*, zyn Oosterfch, en fchilderen de verbolgenheid en hoogmoedige wreedheid van *Kee Goeroe*. Die Hoogenpriester der oude Javanen werkte dus, uit dat zagtmoedig en liefderyk beginzel niet, waar uit de Leeraars alle hunne verrichtingen moeten afleiden.

wordt u, uit naam van uwen Vader, gelast, aanstonds *Radja Watoe Goenong* te gaan bevechten. Ook wil hy hebben, dat ik uwen zoon van u afneeme, op dat hy hem verniele.

Na dat *Wisnoe* die harde boodschap rypelyk overwoogen had, antwoordde hy *Narada*, in dezer voegen: Ik verzoeke u, ten allervriendelykſten, dat gy mynen Vader, van mynent wege, begroet, en om vergiffenisse bidt, voor mynen zoon. Want als ik misschien *Watoe Goenong* mogt overmeesteren, en dus de geheele Waereld overwinnen: (*aa*) wat zal my dat baaten, indien ik de troost, hulpe en gezelschap van mynen zoon zal moeten misschen? Want zoo lang als men leeft, zoo betracht men vooral dat geen, 't welk, ten besten, en tot voordeel van Vrouwe en Kin-

(*aa*) Gansch Java was derhalven in twee Koningryken verdeeld: dat van den Koning der Dewas *Koe Goeroe*, en dat van den Koning der Menschen, *Radja Watoe Goenong*. Want de *geheele Waereld* beduidt hier het eiland Java, gelyk voormaals by de Romeinen, volgens den styl van LUCAS, de *geheele Waereld*, het Romeinsch gebied. *Kee* en *Radja* schynen ook onderscheidene eertietels dier Vorsten geweest te zyn; om dat de Koning der *Dewas* telkens *Kee Goeroe*, en die der Menschen dikwyls *Radja Watoe Goenong* genaamd wordt.

Kinderen verſtrekken kan. Dus, zoo myn Zoon moet ſterven, wil ik ook niet langer leeven. Daarenboven wil ik liever in een bos, van de menſchen afgezonderd, my begeeven, dan dat ik mynen Zoon zou moeten verliezen, om een geheel koningryk te winnen. *(bb)* 't Is waar! voerde hem *Narada* te gemoet, gy hebt gelyk; en *Goeroe* zou dus niet rechtvaerdig handelen. Maar *Wisnoe* hernam hier op: nu koomt gy met my overeen, en toont eenig medelyden te hebben; 't geen te voren zich niet openbaarde. 't Is wel, zei *Narada*, ik zal aanſtonds naar hem toegaan; en daar zal niets van komen. Inderdaad *Narada* ging *Kee Goeroe* opwachten; en zei hem: uw Zoon *Wisnoe* wil *Watoe Goenong* van *Gieling Wiſſie* niet te keer gaan; zoo gy hem, alvorens, zyne Vrouwe en zyn Kind niet alles ver-

(*bb*) Men ziet hier, Hoe de Ouderliefde en de Huwelykstrouwe, voormaals, in de Javaanſche Zedenkunde, te pas kwam, en hoe ernſtig men die pligten waarnam. Zelfs meene ik, in dit gezegde van *Wisnoe*, iets heldhaftigs aan te treffen: zoo iets, dat men, in de Helden van oud Griekenland en Rome, gewoon is te bewonderen. En waarom zouden de Natuurwetten minder werken, onder de Javaanſche Natie, dan by andere Volkeren?

vergeeft, wat zy te voren gedaan hebben.

Kee Premisti of *Goeroe* had daar nog niet op geantwoord, of hy hoorde reeds een verschrikkelyk geschreeuw, van 't welk de Hemel weergalmde. Toen vroeg hy aan *Narada*: wat dit voor een getier ware? geevende hem, zonder uitstel, order, om daar onderzoek naar te doen. (cc) Edoch *Narada*, te rug komende, deed bericht, dat 'er eene verbazende groote Legermagt van den Vyand *Watoe Goenong* voor de poorte des Hemels gelegerd stond, en dat zy door de poorte wilden indringen: en, zeide hy, zy maaken een ysselyk geschreeuw, zy schieten, zy slaan op de trommels, gomgoms, bendees en diergelyke speelwerken meer. (*dd*) En wat

(*cc*) Men wordt uit deze byzonderheid, gewaar, dat *Kee Goeroe* een luyaard was, die zich opsloot; gelyk de Groote *Lama* der Tartaren, en de *Dairo* der Japonezen: als mede dat *Narada*, als een Dewa, al het bewind van zaken moest ter uitvoer brengen.

(*dd*) Ik ben niet genoeg verlicht, in de byzonderheden van het Javaansch Musyk, of in de gedaante en aart hunner speeltuigen. De trommels en *Gomgoms* zyn meer bekend, dan de *Bendees*; welke misschien met de *Dombeks* der Persianen over een komen. Het Bataviasch Genootschap moest zich exemplaren van alle de Oostersche

wat zult gy nu beginnen? voegde 'er *Narada* by; want, hoe wy ons ook verdedigen, wy zullen het gewisſelyk verliezen.

Kee Goeroe, dit verneemende, ſchrikte zoodanig, dat hy niet in ſtaat was, om *Narada* behoorlyk te antwoorden, en te verzinnen, wat hy aanvangen of uitdenken zou. Zyn lichaam beefde, zyne tanden klapperden, zyne lippen trilden, en zyne billen ſloegen tegen elkanderen, van benaauwdheid. Maar eindelyk evenwel begon hy, al hakkelende, te ſtamelen, en te zeggen: ai Broeder *Narada*, doe toch maar wat immer mogelyk is: ik zal in alles toeſtemmen: gaa toch maar uwen gang!

Het antwoord van *Narada* kwam hier op uit: „ Daar is immers niemand, die „ tegen *Watoe Goenong* kan ſtryden, „ dan uw Zoon *Wisnoe*. Derhalven „ moet gy hem eerſt alles vergeeven, „ wat hy, benevens Vrouw en Kind, „ mis-

ſche Muſyk-Inſtrumenten zoeken aan te ſchaffen, en met de beſchryvinge derzelve, hare Verhandelingen, van tyd tot tyd, verryken. Men zie ondertusſchen E. KAEMPFERI Amoenit-Exot. p. 140. en T. SHAWS Reizen, I. D. bl. 296 verv.

„ misdaan heeft. En zoo het al mogt „ wezen, dat gy nog toornig op hem „ bleef, laat het ten minften, voor het „ tegenwoordige, niet blyken: en, als „ deze beroeringen over zyn, kunt gy „ het altyd vinden. (*ee*) Zoo gy dien „ weg niet inflaat, zullen wy gewisfe- „ lyk ongelukkig worden: want wy „ weeten nog niet, hoe wy het maa- „ ken zullen." 'T is zeer wel „ zei „ *Kee Goeroe*: roep dan maar, o *Na-* „ *rada!* mynen Zoon *Wisnoe* hier; en „ ik zal hem alles vergeeven, wat hy „ misdaan heeft: mits dat hy *Watoe* „ *Goenong* ten onder brenge, en dat „ hy het dood lichaam van dien Ko- „ ning by my brenge: want ik wil het „ in eenen pot doen."

Narada ging, na het ontvangen van dezen laft, naar *Wisnoe*, en zeide hem: ik kome hier weder, uit orde van uwen Va-

(*ee*) In deze aanfpraak van *Narada* vindt men eenen trek der aloude Javaanfche Staatkunde. Die Staatsdienaar, het welzyn van zynen Vorft ter herten neemende, en hem niet weetende tot bedaaren te brengen, neemt zynen toevlucht tot eene ontveinzinge en temporizeringe. Maar *Kee Goeroe* verkoos, die ontveinzinge niet te laaten blyken aan *Narada*: op dat 'er zyn Zoon niet door afgefchrikt wierde, om alle zyne pogingen in te fpannen, ter behoudenisfe van den Hemel.

Vader: en hy gelaſt u, aanſtonds, tegen *Watoe Goenong* te gaan ſtryden. Dan zal hy u, nevens uwe Vrouw en uw Kind, alles vergeeven, wat gy misdaan hebt. Maar gy moet het dood lichaam van *Watoe Goenong* voor uwen Vader brengen; om dat hy het zelve in eenen grooten pot wil doen. (*ff*)

Wisnoe, dit hoorende, zeide, ik zal aanſtonds den laſt van mynen Vader ter uitvoer brengen. Ook ging hy aanſtonds naar het leger van *Watoe Goenong*, daar hy binnen korten voor kwam. Straks vroeg hy aan den Koning, wat zyne begeerte was, en waarom hy den Hemel kwam ontrusten? dat indien hy iets begeerde, hy *Wisnoe* hem dat wel geeven kon.

Watoe Goenong deze ſtem hoorende, maar niemand ziende, vroeg, wie daar ſprak

(*ff*) Wat *Kee Goeroe* daar mede voor had, dat hy het lyk van den geſneuvelden Koning in een grooten pot wilde ſteeken, begryp ik niet. Ik leeze wel, in de Arabiſche Nachtvertellingen, dat 'er Geeſten in potten waren opgeſlooten; maar die fabel ſchynt, hier ter plaatze, in geene aanmerkinge te komen. Ook vinde in het vervolg niet, dat het Lyk op de Buffelskar, in den Hemel gebragt, in dien pot geſtooken zy: of dat de pot is opengedaan, toen *Watoe Goenong* wederom werd opgewekt, en onder de *Dewas* geplaatst.

ſprak; en dat hy zich eens zou laaten zien. Waar op *Wisnoe* berichtte, dat hy een *Dewa* was, genoemd *Batara Wisnoe.* Maar *Watoe Goenong* begon 'er over te lagchen, en zeide: ik geloove, dat gy zoo wel een *Dewas* zyt, als wat anders; doch zoo gy een *Dewa* zyt, zoo laat my u aanſtonds zien. *Wisnoe* vertoonde zich daar op, ten eerſten, blinkende als de volle Maan. *Watoe Goenong* verſchrikte, en zeide: met u wil ik niet vechten: 't zou jammer zyn, als zoo een perſoon kwam te ſneuvelen. Maar ik wil met u, wel eene weddingſchap aangaan; en ik zal u een raadzel opgeeven: en indien gy het raaden kunt, dan moogt gy my ter dood brengen: maar zoo niet, dan zal ik den Hemel verwoeſten, en alle de Godinnen daar uit haalen, die ik dan tot myne vrouwen zal neemen. (*gg*) Daar op ſtelde hy hem het volgende raadzel voor: *De Boom is klein; de Vrucht is groot;*

(*gg*) Dit raadzel valt in de ſmaak van *Simſons* raadzel: hoewel het gemakkelyker viel op te losſen. De weddingſchappen met raadzelen, waren reeds ten tyde van *Salomon*, en de verbindende uitdagingen en afſpraken, om eenen Veldſlag te vermyden, reeds, ten tyde van *David* en *Goliath*, bekend.

groot; en de Vrucht is klein, en de Boom is groot. Wisnoe loste dit aanſonds op, en zeide: het eerſte is een Waterlimoen, welks Boom klein en Vrucht groot is; en het ander is een Waringeboom, welke zeer groot, en wiens Vrucht zeer klein is. (*hh*) *Watoe Goenong*

(*hh*) Indien wy den Waringeboom niet nader leeren kennen, dan hem de Heer HOUTTUYN, uit RUMPHIUS *Nat. Hiſt.* II. D. III. St. bl. 571. beſchryft, ſchynt de oplosſinge van dat raadzel geenzins te voldoen. HOUTTUYN zegt, op de aangehaalde plaats, dat deszelfs vruchten zyn, als Olyven. Zyn 'er dan op Java geene kleinere boomvruchten, dan olyven? Toen ik RUMPHIUS eerst opensloeg, zag ik iets 't geen my, als 't ware, eenen heiligen ſchrik inprentte: te weeten de zonderlinge gedaante van den *Pitsjaarboom*: en ik zei aanſtonds by my zelven, ja ik voelde het, dat deze de gewyde Waringeboom moeſt zyn: hoewel zich dat zoo ſpoedig niet ontdekte. Zie de afbeeldinge van dien boom, Amboinſch Kruidboek. III. D. Plaat op bladz. 145. RUMPHIUS noemt hem ook de vierde ſoort der Waringeboomen, aan Java byzonder eigen, en van daar, naar Ambon en andere Eilanden, overgebragt. De ſtam is ruw geknobbeld, met groeven en reeten, onmanierlyk dik en kort, zoo dat 'er een volwasſen man naauwelyks onder de onderſte takken door kan: en de vrucht is de helft kleiner, dan de Olyven. RUMPHIUS zegt, als een piſtoolkogel: 't geen eene vergrootinge is, indien het doorgaat, dat de *Pitsjaarboom* overeenkoomt met de oude *Ficus Indica* van PLINIUS en THEOPHRASTUS. Want PLINIUS vergelykt de grootte van de vrucht met eene boone, en THEOPHRASTUS met die van een *Cicer*. Men noemt hem, met

nong was daar over zeer bedroefd; en werd ook, ten eersten, door *Wisnoe* ter dood

met recht *Pagodenboom*, om dat 'er, volgens de Bramins, de Geesten doorgaans onder woonen. De Heer HOUTTUN onderscheidt dien Malabaarschen Vygenboom van PLUKENETIUS van den Javaanschen *Pitsjaarboom*, en dat wel, om dat 'er eenig verschil in de bladeren zich schynt voor te doen. *Nat Hist.* II. D. III. St. bl. 674. RUMPHIUS twyffelt aan dat verschil: want het is zeer bekend, dat zeer dikwerf de bladeren en vruchten merkelyk verschillen, onder onderscheidene luchtstreeken, op verschillende gronden, ja zelfs in een en denzelfden grond. Hier op hebben onze Botanische Rangschikkers niet altyd even naauwkeurig kunnen letten: en ook die byzonderheid van onze Natuurlyke Historie zal, in dezen, nog wat beschaafd moeten worden. Laaten toch ook onze letterzifters van PLINIUS afblyven: zoo lang de Oostersche Kruidkunde nog genen hoogeren top van volmaaktheid bereikt. Waarom veranderen zy *exilia poma* in *eximia poma*? Vermetelheid! PLINIUS is geen leugenstoffeerder, hoewel hy, hier en daar, wel wat misleid is; maar een onwaardeerbaar Schryver.

Van onzen Waringeboom schryft hy dus: *Ficus ibi exilia poma habet. Ipsa se semper serens, vastis diffunditur ramis: quorum imi adeo in terram curventur, ut annuo spatio infigantur novamque sibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario.* Lib. XII. C. V. Tom. I. p. 12. Dat is: „ De Vygenboom heeft in Indië zeer „ kleine vruchten. Hy zaait zich zelven altyd, en „ breidt zich uit met zware takken; van welke de „ onderste zich naar den grond toe krommen, binnen „ 't jaar wortelen krygen, en zich wederom een „ nieuw kroost rondom den grootvader verwekken, by „ wyze van eene geregelde plantagie". Hoe somber, hoe droefgeestig, en teffens hoe aangenaam moet het heilig woud der zeven Waringeboomen dan geweest zyn!

dood gebragt. Het dood Lichaam werd ook, vervolgens, op eene Buffelskar gelegd; en zoo bragt hy het, in groote zegeſtaatie, voor *Kee Goeroe*; die 'er ten uiterſten verblyd over was. Ook verhaalde hem *Batara Wisnoe*, dat hy *Watoe Goenong* niet overwonnen had, met vechten, maar door een raadzel; 't geen gemelde Radja van *Giling Wisſie* hem had opgegeeven, en door hem aanſtonds geraaden was.

Na den dood van *Watoe Goenong* was *Dewi Sinta*, deszelfs Vrouw en Moeder, *(ii)* daar over ten uitterſten bedroefd, doende dag en nacht niets anders, dan ſchreijen: en daar was in de Hemel geene ruſt. Want aldaar waren ſchrikkelyke donderſlagen, en zware regenbuyen, ja ook vele aardbevingen. Het regende aſſche en ſteenen, en deze laatſte zoo groot als eenen waterpot. Ook waren de *Dewas* en de Godinnen, door het hoog water, genoodzaakt, te

(ii) Uit het voorgaande weet men, dat de Vrouw en de Moeder van *Radja Watoe Goenong* dezelfde Perſoon was: en dat zy hem, tot den Oorlog tegen den Hemel, of de Stad der *Dewas*, had opgeſtookt, om van hem ontſlagen te worden. Zie bladz. 145.

te zwemmen, als de eenden; en fommigen gingen, als de apen, op de toppen der boomen zitten: aangezien het verbazend hoog water was. (*kk*)

VER-

(*kk*) Men vindt hier het begin van den Zondvloed vry levendig gefchilderd; en denzelven ook aan eene voorafgaande aardbevinge, als eene natuurlyke oorzaak, toegefchreeven. En dit komt nader overeen met het *opbreeken van de Fonteinen des grooten afgronds*, by MOSES, Gen. VII. 2. dan het bericht, het geen 'er OVIDIUS van geeft, die alleen den zuiden wind en de plasregenen, en het overftroomen der zee te baate nam, om redenen van die groote gebeurtenisfe te geeven. Metam Lib. I. Cap. 7.

Poena placet diverfa: genus mortale fub undis
Perdere, et ex omni nimbos dimittere coelo.
. . . . Madidis Notus advolat alis

NB. Ik had hier haaft vergeeten, te melden, dat de eerfte ftaatsminister van den Grooten *Lama*, den eernaam van *Dewa* of *Tipa* draagt, en dat de *Dewas* van Thibet hunnen Koning fchynen onttroond te hebben: en vervolgens de Koninglyke en Priefterlyke waardigheid, in den Perfoon van de Grooten *Lama*, vereenigd: waar uit dan ook het gezag der Geeftelykheid, in Thibet, moet worden afgeleid. Dit kan dienen, ter bevestiginge van het geen wy, in onze aanteekeningen, ter opheldering dezer Javaanfche Hiftorie, bybragten. Zie PAAUW, Befpieg. over Amerika. II. D bl. 315-317. Zie ook bl. 336. Want ik geloove, dat de *Lamas* oudtyds zoo wel naar Java, en andere Eilanden ten Zuiden, als naar Japan, ten oosten, zyn overgeftooken.

VERHANDELING,

OVER DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN DEN

LAND-BOUW,

IN DE

OMMELANDEN

VAN

BATAVIA.

DOOR

JAN HOOYMAN.

Dat men den Land-bouw op zyne regte waarde begint te schatten, is, buiten tegenspraak, eene der uitmuntendste voorrechten onzer dagen. Immers is de Mensch, aan deze konst, de oudste aller

ler konsten hier op aarde, alle noodzakelyke behoeftens, alle redelyke genoegelykheden van dit leven, geheel en al, verschuldigd. Zyn bloei en zyne verwaarloozing brengen, onmiddelyk, voor iederen staat, gewichtige gevolgen voort: en de geschiedenissen overtuigen ons, dat men, zeer dikwils, hier aan alleen, den opgang en het verderf van geheele ryken toe moet schryven.

Het is de Land-bouw, die den Mensch bewaart voor den indruk veeler gebreken der ledige gezelligheid; het is de Land-bouw, die in ons hert, eene werkzame goedaartigheid ten voorschyn brengt; het is de Landbouw, dewelke de voortreffelykste deugden, by de vroome Aartsvaderen, onderhield: wiers namen, ter onzer naarvolging, in de Goddelyke openbaring, zyn bewaard gebleeven.

De oudste en beschaaftste volkeren, spaarden derhalven niets, het geen, ter aanmoediging dezer kunst, kon strekken. De *Egyptenaaren* (*a*) en de *Grie-*

(*a*) De vruchtbaarheid van *Egypte* vinden wy reeds hoog geroemd, in de H. Schrift, Genes. 13. vs. 10. Niet alleen verzorgde dit Land, aan zyne eigene Inwooners

Grieken eigenden de uitvinding des Akkerbouws den Goden toe: en andere Volkeren plaatsten, uit loutere er-

ders het noodige graan; maar voorzag ook, daar mede, de omgeleegen Volken zoo als wy, uit het 42ste Hoofddeel van dat zelve boek, kunnen leeren.

De berichten van den grooten Natuurkenner HASSELQUIST, toonen aan, dat deze ongemeene vrugtbaarheid, in een voortgang veler eeuwen, nog niet verminderd is. De Jaarlyksche overstrooming van den *Nyl*, nog heeden zoo na de wetten der Natuur, als toen *Mozes* in *Egypte* leefde, is een onwederspreekelyk teeken, dat men, in dat Ryk, reeds lang voor de komst der Israëliten, den Landbouw, in een grooten trap van volmaaktheid, heeft geoeffend; alzoo de verdeelinge bezittingen, die waarschynelyk aldaar tot de meetkunde de eerste aanleiding zal gegeeven hebben, door die overstrooming, aan veele zwaarigheeden onderworpen was. Niet tegenstaande deze, wierd de Land-bouw jaarlyks regelmatig voortgezet: het welk zyne oudheid, by de beschaafde Egyptenaaren, duidelyk genoeg te kennen geeft.

De Koning was, volgens het berigt van DIODORUS *Siculus*, den uitvoerigsten der oude Schryvers over dat Gewest, eigenaar aller Landen; uitgezonderd van den grond, bezeeten door de *Priesters* en *Krygslieden*. Dit bericht vinden wy bevestigd, en nader opgehelderd, door *Mozes*, Gen. XLVII: alwaar wy zien, dat de zevenjarige duurte, eene geheele verandering in de *Egyptische* Regeeringsvorm verwekte, en den Koning van de onderdanen onafhankelyk maakte. De Wet, dat de Zoon den Vader, in het zelve beroep, moest volgen, kan, ter dier tyd, wel zyn ingevoerd, of ten minsten, zeer waarschynlyk, gehouden worden, voor een gevolg dezer groote staatsverwisseling: vermits zulke eene Wet ontwyfelbaare kenmerken draagt van een volstrekt gezag. Zie over dit alles nader DIOD. SICUL. Lib. I. pag. 70. seq.

erkentelykheid, de eerste bearbeiders dezer Aarde, in den rang dier Geesten, aan wien zy zig, tot plegtige eerbewyzinge, verschuldigd hielden.

De Goddelyke Wet gaat ook, in dit geval, de menschelyke onvolmaaktheid voor: vertoonende ons menigvuldige blyken eener zonderlinge zorgvuldigheid, voor den tydelyken overvloed van een ondankbaar en wispelturig Volk; het welk, zonder de tusfenkomst eener verregaande wederspannigheid, op eens, uit de wreedste slaverny verlost, in een weelderig land, de beminnelyke vryheid, zoude hebben genooten.

Hoe gelukkig was de toestand zulker Volken niet, die hun, vele eeuwen achter een, te vreden hielden, met de oorspronkelyke rykdommen hunner grondbezitting: niet geslingerd door dien dwaazen zucht van overwinning, of ontdekking, die de ellenden en alle behoeftigheden, met den overvloed en het gemak, verwisselt.

Wie door het gezicht dezer onwederspreekelyke waarheid nog niet genoeg getroffen is, die beschouwe het gedrag der staatkundige Romeinen, in de

de gelukkigste dagen van hunnen Regeringsvorm. Daar ziet gy den Akkerbouw, door de Overigheid, in persoon, geoeffend: meer dan eenen algemeenen-bevelhebber verlaat zynen ploeg, ter verdediging van het Vaderland, en keert, na eene behaalde overwinning, met de uiterste gematigdheid, naar zynen stulp te rug. Maar, toen, op ettelyke achter een volgende zegepralen, gansch Italië voor hun Gezag ter nederboog; toen zy den kouter, met het zwaard, verwisselden; toen de schatten der overwonnen Volken de pracht by de Romeinen invoerde, verviel de geheele sterkte van den Staat, met de eerste eenvoudigheid der zeden: de vruchtbaarste velden vergroeiden tot eene wildernis: en men zag dat magtig Lighaam, door herhaalde slagen afgemat, eindelyk ter neder storten, voor den woesten stroom, eener onbeschaafde en ongemanierde meenigte.

Het voorbeeld der Romeinen komt overeen met de geschiedenis aller Volken, die hunnen waaren welvaart uit het oog verliezen. Ieder Land, waarin de Akker-bouw verwaarloosd word, kweekt, door schadelyke ledigheid, de zaaden

zynes ondergangs; die dies te ſpoediger volgt, hoe meer de menigte zyner behoeftens het verpligt, eenen lydenden handel, met zyne nabuuren, te moeten oeffenen.

Ik zoude, ten bewys hier van, uit latere voorbeelden, den deerniswaardigen toeſtand der Spaanſche Staaten, in Europa, kunnen noemen; die, op de ontdekking van een ander Waereld deel, de bearbeiding van hunnen grond, ten eenemaal vergaaten; en, door eene overmaat van onvoorzichtigheid, de eenige handen, die zich, tot hun beſtaan, nog bezig hielden, uit het Ryk verdryvende, (b) daar door vervielen, tot een zo-

(b) De geheele verdryving der Mooren, door den Koning, by edict, den 11 September 1609, vaſtgeſteld, wierd niet uitgevoerd, dan onder de ſterkſte tegenkanting veeler Edelen en andere aanzie lyke Ingezetenen in het geheele Ryk, voor al in het Koningryk *Valentia*. Uit de bezwaarnisſen der laatstgenoemden, kunnen wy beſluiten, dat de Landbouw, byna ten eenemaal, in hunne handen was, dat hunne huishouding veel overeenkomſt had, met die der Chineezen en in onze Ommelanden, en dat het grootſte deel, geene eigenaars, maar huurders waaren.

Volgens de gematigſte berekening, beliep het getal der uitgedreevenen, ten minſten 600000, die voor dat Ryk zo nuttig waren, dat de groote werkeloosheid, waar in *Spanje*, ſederd dien tyd verviel, zeker daar aan, ten deele, mede, moet worden toegeſchreeven: waar om ook dit wreed bedryf, door den Hertog van *Lerma*, op de

zodanig onvermogen, dat de opvolging veler wyze Regeeringen noodig zal zyn, om hen, maar middelmatig, te herſtellen.

Het ſtrekt ons Gemeenebeſt derhalven tot eenen wezentlyken roem, dat, offchoon het, door de Voorzienigheid, op eenen ondankbaaren en zeer bepaalden grond, gevestigd is, echter de yver van den Ingezeten, aangemoedigd door de wyze wetten zyner Overigheid, de uiterſte pogingen heeft in 't werk geſteld, om, van hunne grondbezittingen, nog meer af te vorderen, als door het weelderigſte Land, in een gelukkiger Geweſt, wordt voortgebragt; ja zelf dat hy, toen onze werkzaamheid, op onzen eigen bodem, geene genoegzaame voorwerpen mogt ontmoeten, naar andere Landen overſtak, alwaar een vry grootere uitgeſtrektheid, zynen noesten yver niet zoo eng bepaalde.

Geene

de aanhouding eener onkundige, bygeloovige en vreesachtige Geeſtelykheid, ondernoomen, door alle vernuftige Hiſtorieſchryvers, onder de ſlegtſte daaden van zyn ſtaatsbewind, gerekend wordt.

Wenſchelyk ware het, dat deze en ſoortgelyke gebeurtenisſen, alle Overigheden, de oogen openden, om den Landbouw, door de kragtigſte maatregelen, voor allerley geweld en onderdrukking, te beveiligen.

Geene Natie durft, ons Vaderland, dien roem betwiſten, dat het zyne Volkplanting, met meerder yver, bearbeid heeft, dan eenig ander zyner nabuuren.

De afgekapte Boſchen, en de uitgedroogde Moerasſen, van *Guyana*, door den eerſten Bezitter, uit wanhoop voor eenen goeden uitſlag, vaarwel gezegd; maar thans hervormd in vruchtbaare Plantagien, zullen tot een langduurig teeken ſtrekken, van de hoogagting en kundigheid een 's Nederlanders, voor den Akkerbouw.

Eene waarheid, die, in deze Gewesten, niet minder ſterk bevestigd wordt, wanneer wy de pogingen onzer Landgenooten vergelyken, met die der andere Europeaanen; die, beneffens ons, veele jaaren agter een, in dit Waerelddeel gezeeten zynde, in den eigentlykſten zin, tot nog toe, niet kunnen zeggen, eene grond-ſtigting te hebben aangelegd. (c)

Ik

(c) Want, om de geringe overblyfzelen van de veroveringen der *Portugeezen*, en de magtelooze Volkplantingen der *Franſchen* en *Deenen*, in deeze Gewesten, voorby te gaan; behoeven wy *Bombay*, *Madras* en *Calcutte*, de voornaamſte plaatzen der uitgeſtrekte *Engelſche*

Ik zal dan, zoo wel ter liefde van myn Vaderland, in wiens roem en welvaart ik een billyk aandeel neeme, als ter bevordering der nuttige oogmerken van een Genoodſchap, het welk altoos een

gelſche bezittingen, in het *Hindoſtanſche* Ryk, maar te ſtellen, tegen *Batavia*. Hoe dikwils is deze Natie niet verplicht, haren toevlucht tot ons te neemen, tot den inkoop van allerley benoodigdheeden? Waar heerſcht een grooter overvloed van allerhande leevensmiddelen, geene uitgezonderd? Waar is een Volkplanting door Europeanen aangelegt, die zo veele en zo onderſcheidene *Producten* voor den Handel levert, als *Batavia*? Producten, die het gevolg zyn van de wyze ſchikkingen der Overigheid, van den yver en kennis der Ingezetenen. Billyk behoorde ik, by deze gelegendheid, eenige aanmerkingen te maaken, over de ongegronde redeneeringen en verkeerde gevolgtrekkingen van den Schryver der *Hiſtoire philoſophique & politique des Etablisſements & du Commerce des Europeens dans les deux Indes*; doch ik ſtelle het aan den Landkundigen en beſcheiden leezer te oordeelen, in hoe ver of dat geen, het welk hy, T. I. p. 210 ſeq. van deze Hooftplaats zegt, met de waarheid overeenkomſtig is. My dunkt, dit werk is niet ongelyk aan eene Schildery, bezet met eene meenigte ſterk afſteekende voorwerpen, die den beſchouwer beletten, by het eerſte gezicht, te denken, om de waarheid, de regelmatigheid en de overeenkomst met de Natuur. Zo onmogelyk het is, uit een voorby rennenden troep, de gezigtstrekken der Perzoonen naaukeurig te bepaalen, zoo onmogelyk is het, een Schryver met den veder in de hand, in zyn boekvertrek gezeeten, den waren toeſtand dier verre Landen, duidelyk voor te draagen; die of weinig bezogt, of zodanig geſteld zyn, dat men niet, dan na een lang verblyf, gegronde kennis haarer byzondere geleegendheid kan verkrygen.

een eer zal ſtellen, de volle kracht van hare Zinſpreuk te vervullen, toonen, op welk een voet de Akkerbouw, door de Ingezetenen dezer Hooftplaats, wordt behandeld; tot hoe verre men gevorderd is; en wat er billyk behoorde te worden ondernoomen, om den Land-bouw tot die volkomenheid te brengen, die men, van den vruchtbaaren grond en uitgeſtrekte bezittingen dezer Handelplaats, met reden, mag verwachten.

Ik zal den Akker-bouw onderſcheiden, in de *Handeldryvende* en *Huyshoudelyke.* Onder de eerſte ſtel ik de poogingen der *Chineezen*, geſterkt door den invloed van het gezag, van de ſchikkingen, en van het geld der *Europeaanen.* Onder de laatſten, den arbeid der *Javaanen*, die, minder werkzaam en meerder aan hun zelfs overgelaaten, meeſt al, voor huyshoudelyke benoodigdheeden, beezig zyn.

De *Chineezen* dreeven niet alleen, voor de ontdekkingen der *Portugeezen*, eenen uitgebreiden Handel, door een groot

groot gedeelte van Indië: (*d*) maar, waren ook, reeds lange voor de komſt der *Nederlanders*, in een aanzienlyk getal, gezeeten, op veele plaatzen. Dus troffen wy hen aan, in het Ryk *Jaccatra*, alwaar zy, volgens een byvoegzel by een Contract, geſlooten, in het begin van het jaar 1611, tusſchen den eerſten Gouverneur Generaal PIETER BOTH, en den Koning WIDIAK RAMA, een geheel kwartier hadden, naby of op de plaats, alwaar onze eerſte *Logie*, of het Handelhuis, was opgericht.

't Is

(*d*) Dat de Chineezen, reeds in de dertiende Eeuw, het vaste Land en de Eilanden van Indië bevaaren hebben, blykt niet alleen uit de Reisbeſchryving, op naam van den beroemden Venetiaan MARCO POLO uitgegeeven, maar ook uit overleveringen en plaatſelyke naamen, by verſcheiden Oosterſche volken. Naby *Nagapatnam*, het hooftcomptoir der Nederlandſche bezittingen, op de Kuſt *Cormandel*, is een thuin of buitengoed, *Pagood Sina* genaamd, zeer vermoedelyk naar dien Landaart, in vroeger dagen, aldaar handelende, dus geheeten. De opgezeetenen van het Eiland *Nias*, aan de Noord-Weſtkuſt van *Sumatra*, ſtemmen zeer veel over een, met de Chineezen, in de hoedanigheid van hunne Wezenstrekken; zynde zy, doorgaans, ongemeen blank en breed van aangezicht, met kleine oogen. De Javaanen zelf, hebben, omtrent de Chineezen, vele overleveringen, waar van wy waarſchynlyk eerlang, meer licht zullen krygen, door het overzetten der oude handſchriften dezer Natie, waar van het Genootſchap, in dit Deel haare Verhandelingen, de eerſte Proeve leevert.

't Is zeeker, dat deze Natie, voor onze aankomst, den Akker-bouw, reeds moet geoeffend hebben; dewyl wy, in het jaar 1611, vinden gewag gemaakt, van Arak-branderyen, te *Jaccatra*, die de Suykerteelt vooronderstellen.

Na de verovering dier Stad, door de wapenen der Maatschappy, in het jaar 1619, werd dit handeldryvend en werkzaam Volk, terstond, door den Generaal en Raad, in byzondere bescherming, aangenoomen; en hun, ter onderhouding der goede order, den 11. October, van het zelve jaar, de eerste Capitein, of Hoofd gegeeven.

De Landbouw, zoo noodzakelyk, ter bevestiging dier wankelende grondbeginzels, verdiende, onder veele andere voorwerpen, ook reeds terstond, de aandacht der Regeering: want wy vinden, dat 1622, by een Besluit, wierd afgeschaft, eene jaarlyksche belasting van 3 Reaalen, of 4 Rds., op zo veel Land, als door een man bearbeid konde worden.

De benaauwde toestand dezer Volkplanting, in de eerste jaaren haarer stig-

ſtigting, hield de uitbreiding van den Landbouw tegen; de inval des Keizers van *Java*, en de belegering van *Batavia*, in het jaar 1629, veroorzaakten groote verwoeſtingen in het Ooſter Veld: en de aanhoudende ſtrooperyen der *Bantammers*, tegen wie, de Hooge Regeering, genoodzaakt wierd, den 7. July 1656, den oorlog te verklaaren, ontvolkte het Land, bewesten de *Tjiliong*, of zogenaamde Groote Rivier, gelegen, zodanig, dat die uitgeſtrekte vlakte, veele jaaren achter een, meeſt al, eene wildernisſe was.

Niet tegenſtaande deze onguſtige geſteltenis der tyden, bleef de Hooge Overigheid aanhoudend werkzaam, om, van de Landen, na by de Stad, zooveel gebruik te maaken, als mogelyk was, door het graaven van grachten, ophoogen der lage gronden, voordeelige afleidingen van ſtroomende Rivieren; en wat verder, ter bevordering van de opkomſt des nuttigen Akkerbouws, dienſtig was.

Dus vinden wy, dat de *Angiolſche* Vaart, nog heden in wezen, gegraaven is, in het jaar 1647, door den Di-

recteur Generaal FRANCOIS CARON, en den Fabryk ZILVERNAGEL: aan wie, voor hunne aangewende kosten, zeer groote voorrechten wierden toegestaan; behalven de vereering, van het, ter wederzyde van dien vaart, ledig liggend Land, en een zekeren Tol der aldaar passeerende Vaartuigen.

Het jaar daar na werd het vermakelyk *Molenvliet* gedolven, door den Capitein der Chineezen BINGAM, aan wien, ter goedmaking der groote uitgaven, in deze onderneeming aangewend, een aanzienlyk bedraagen, uit de middelen der Edele Maatschappy, wierd ter leen verstrekt.

De Procureur JOHANNES AMMANUS, groef, op eigen kosten, in het jaar 1647, de Vaart, nog heden naar zynen naam genoemd; en verkreeg hierdoor het recht, om aldaar, van gelaaden Vaartuigen, Tol te heffen.

De Landrost VINCENT VAN MOOK, en een Genootschap van eenige byzondere persoonen, begonnen, in het jaar 1677, de aanzienlyke afleiding, uit de Rivier *Tsidani*; waar uit het westelyk

lyk deel der Stad eenen ruimen toevloed van uitneemend helder Water heeft. De Rivier *Sonthar* werd ook, door een Canaal, herwaards heen gevoerd: en, behalven alle deze, wierden er, of op order der Hooge Overigheid, of met deszelfs gunſtige toelating, zodanige verbeteringen, op het Land, naby deze Stad geleegen, ondernoomen, dat men, met recht, de gunſtigſte gevolgen mogt verwachten.

Dog het werk was te groot, en het getal der opgezetenen te weinig, om den gewenſchten uitſlag, ſpoedig, te ontmoeten. Alles wat verder, dan een uur gaans, van de Stad was afgeleegen, bleef, voor het grootſte gedeelte, woeſt. Offchoon de Overigheid, in het jaar 1654, by Placcaat gebood, dat de bezitters, der voor heen uitgedeelde Landen, dezelve zouden moeten bearbeiden; of dat de grond, by hun verzuim, onbebouwd, weder naar de Maatſchappy zoude worden genoomen: ontmoeten wy, nog lang daar na, geene andere Eigenaars, dan zommige Chineezen, bezitters van zuiker-moolens, die, behalven de noodige ruimte, ter aanplanting van het Riet, gezuiverd,

al

al het andere onaangeroerd lieten; zoo als, onder anderen, blykt, uit het bericht van twee Gecommitteerde Heem-Raaden, die, in het laatſte van 1681, gezonden, om de gelegendheid, van den grond, naby de aangevangen *Moker-vaart*, te beſchouwen, verklaarden, dat het hun onmogelyk was geweeſt, verder, dan half weegen *Tangerang*, te koomen: niet tegenſtaande, hun, behalven een goed getal Arbeidslieden, zelfs een Commande Militairen, ter hunner beſcherming, was mede gegeeven: zoo ondoorgankelyk was toen het boſch, op die plaatzen, alwaar wy thans niets anders zien, dan uitgeſtrekte vlaktens.

Siringſing en *Depok*, door den Directeur Generaal FRANÇOIS CASTELEYN, aangelegd, waren, in den aanvang dezer Eeuw, de eerſtelingen van de onderneemingen der Europeaanen, in de Bovenlanden: zoo dat het begin, niet tegenſtaande de wyze ſchikkingen en nadrukkelyke aanmoedigingen der Hooge Overigheid, met meerdere zwaarigheeden, heeft moeten worſtelen, dan wy ontmoeten, in eenige grondſtichtingen

gen van ons Gemeenebeſt, in een ander Waerelddeel.

Wy worden derhalven, zoo wel door de order des tyds, als door het belang dezer Hoofdplaats, aangezet, om de beſchryving van onzen Landbouw, als gezegd is, te beginnen, met den arbeid der Chineezen: en plaatzen dus, hier aan het hoofd

DE

ZUIKER-MOOLENS.

Om in derzelver aanleg, met vrucht te ſlaagen, moet de Landman, boven alles, letten, op de hoedanigheid van den grond, en op de byzondere gelegendheid der plaats.

De oppervlakte der Jaccatraſche Ommelanden (waar door ik verſtaa alles, het welk, een uur gaans van het ſtrand, en van daar, tot aan den voet van het Gebergte, is gelegen) beſtaat, voor het grootſte deel, uit een dikke laag roode kley, die, met weynig of geen zand, vermengd, vaſt, maar egter vet en vruchtbaar is.

Een uur gaans van het ſtrand, en op zommige plaatzen, ook wel een weinig

nig verder, eindigt de laag roode kley, en wordt verwisfeld, met eene ruwe losfe zandaarde, draagende, in allen opzicht, duidelyke kenmerken eener aloude aanfpoelinge: (*e*) gelyk wy dan ook

(*e*) Deeze aanfpoeling is kennelyk zigtbaar, na by het Landgoed *Tannah Abang*, even boven de vierde kwart uurs merkpaal, Zuidwaard van de Stad gelegen, alwaar de grond verandert, en heuvelachtig wordt. Van daar ftrekt de aanwinning zich uit, langs den zoom der Ryftvelden, ten zuiden het Fort de *Keeten*, en verder Weftwaard, omtrent de Tolbrug, boven de Poft *Anké* grootendeels bevattende al het Land benoorden de *Mokervaart*, tot diep binnen den hoek van *Ontong Djawa*, die gelyk bekent is, jaarlyks merkelyk toeneemt.

Ooftwaard van *Tannah Abang* ontdekt men blyken van aanfpoeling, beneden het Landgoed *Wel te Vreeden*, tot boven de redout *Willigenburg*. Doch allerduidelykft ziet men dezelve, op en beooften het Landgoed *Kliphof*, langs de binnenzyde der vrugtbare Zandgronden van *Tjilingfing* en de *Groote Maronde*. Buiten twyfel is dit de arbeid veeler eeuwen; en verwekt, niet alleen door onze eigene Rivieren, maar wel voornamelyk door de afgevoerde grond van de zware Rivier *Tjitarrum*, de grootfte in onze nabyheid. Indien men deeze Rivier en het zuidwaards ingeboogen ftrand, tusfchen de hoeken van *Ontong Djawa* en *Craawang*, die de ruime baai voor *Batavia* formeeren, vergelykt, met den ftroom en het vermogen der hevige Oofte winden, geduurende zes maanden, of van May tot October, kan myn gevoelen, voor Landkundigen, niet onwaarfchynelyk weezen. Het aangewonnen ftrand, benoorden de *Ansjolfe* weg, heeft eene andere oorzaak, alleen toe te fchryven aan het verlengde Zeehoofd; het welk, volgens alle regelen der ftroomkunde, een geheele aanfpoeling van de bogt,

ook, zeer dikwyls, by het graaven van putten en diepe fondamenten, schelpen en zeegewasschen vinden.

De roode kley is de beste grond niet, voor den aankweek van het zuykerriet; dewyl zy, vast van aart zynde, de teedere wortelen van die plant te zeer belemmert, en daarom, meest al, zulke voordeelige gewassen, voor al, op hooge plaatzen, niet oplevert, als de losse, met zand vermengde, aarde.

In het aanleggen van Zuikertuinen, moet men, derhalven, de lage en losse zandgronden, boven de hooge, plaat-

bogt, te weeg moet brengen, tusschen het gemelde Hooft en den Westhoek van *Slingeland*: waar toe het drabbig water van den *Slokhan*, voor dezen, grootelyks meedewerkte. Mogelyk dat het aangroeien der Koraalreeven aan de Eilanden, die jaarlyks breeder en hooger worden, en noodwendig vermindering van stroom, in onze baay, verwekken, op deze verlanding meede invloed heeft. Men bemerkt dit aangroeien der Koraalreeven nergens sterker, dan tusschen de Eilanden *Onrust* en den *Kuiper*, die, hier om, dreigen, zich, binnen weinige jaaren, by een te voegen. Voor de welvaart van *Batavia* is het zeer te wenschen, dat de Vraag, door Zyn EDELHEID, den thans regeerenden Gouverneur Generaal REYNIER DE KLERK, onlangs opgegeeven: over de reedenen van het verslikken onzer stranden, en de middelen, om dit voortaan te beletten, grondig, duidelyk en spoedig beantwoord worde.

plaatzen, en de roode kleyaarde kiezen; en ook teffens letten, dat de Moolens, na by eene vaarbaare Rivier, gelegen zy: terwyl, by gebrek van dien, alles eerst op karren moet gelaaden worden: het welk de afgevoerde Zuyker en Stroop te veel bezwaart; en, voor den aanvoer der dagelykſche benoodigdheden, ten hoogſten, hinderlik is,

De Bosſchen, die het noodige Brandhout moeten uitleeveren, behooren, vooral, niet verre van de hand te zyn; terwyl dit op karren moet worden aangebragt; wordende, tot den vervoer, van een vadem (*f*) 3 voeten lang, 6 voeten hoog en 18 voeten breed, 6 of 7 Buffelskarren gevorderd.

Deze Bosſchen dienen mede van veel Bamboesriet voorzien te zyn; het welk niet alleen, tot het oprichten van huizen, en 't vlechten der kanasſers, maar ook tot honderd andere benoodigdheden, op eene Zuykermoolen, gevorderd wordt.

De

(*f*) De Voetmaat, voor de bezittingen der Maatſchappy, in deze Gewesten, gebruikelyk, is de Rhynlandſche.

De nabyheid van de Gabangboom, is insgelyks van nut; dewyl men, uit deszelfs blad, de Cadjang-matten maakt, en den zwaaren ſtam, in korte ſtukken doorgezaagd, zeer voordeelig, in de fornuizen, bezigt. (g)

Tot

(g) De Gabang behoort onder de meeldraagende Palmboomen, en wordt zeer meenigvuldig gevonden, op het Land goed *Tjankaring*, benoorden de *Mooker-vaart*, en ook ten Ooſten *Tjilintjin*. Aldaar ſtaat hy in laage en moerasſige gronden, dog groeyt ook op hoog land, alwaar men hem echter maar enkel aantreft. De ſtam is donker grysachtig, met veele, kort by elkander, en niet zeer verheeven liggende ringen. De blaaden zyn veel, waayerachtig, licht-groen, beſtaande uit 80 of 90 ſtraalen, en ſomtyts noch meer, de middelſte byna 6 voeten lang, en 3 duymen breed, de buitenſte een voet minder, tot de helft vereenigd, hebben in het midden, een ſterke rib, en zitten op een dikken ſteel, 4 voeten lang, geutachtig hol, aan de kanten, met korte doornen.

Het blad, eerſt uitgeſchooten, maar nog niet geopend zynde, gelykt een lange priem, meede geutachtig hol, zoo ver de ſtraalen met elkander vereenigd blyven, maar dan platachtig vierkant, en zeer ſchoon geel van binnen.

De boom, volwasſen zynde, laat alle bladen vallen, en ſchiet, recht van boven uit den ſtam, een keegelvormige *Spatha*, 3 voeten lang, en onder 8 duymen dik, waar uit eene meenigte drieblaadige tweeſlagtige bloemen, met 6 meeldraadjes, eenen enkelen ſtyl, en een drievoudig ſtampertje. ten voorſchyn koomen, die een kroon formeeren, met veele takken.

Aan deze groeijen, hier en daar, op een dun ſteeltje, in eene zeer kleine, fyne, onzichtbaare, driebladige kelk, ronde vruchten, zo groot als een kers,

N don-

Tot den aanleg van een Zuiker-moolen, wordt ten minſten gevorderd, eene uit-

donker groen, met veel gryze ſtippen; bevattende een ronde noot, als een piſtool koogel, hard, maar dun van ſchaal, waar in eene blaauwachtig witte harde pit. De boom verlengt, door het uitſchieten van de *Spatha*, nog wel 5 of 6 voeten, wordt, in dezen ſtand, *Poetjoek* genaamt, en gaat uit, zodra alle vruchten ryp zyn, waar mede nochthans wel 5 of 6 jaaren verloopen.

De Gabang heeft een fors aanzien; door de rechte houding en de zwaarte van den ſtam: maar dewyl de bladeren, verdord zynde, blyven nederhangen, vermindert dit zyn fraaiheid, tot zo lang hy vruchten draagt; wanneer de kroon, of ſchoon niet zeer uitgebreid, tusſchen het groot getal van dit zoort nog bladeren draagende, tot eene merkelyke verſie,ing ſtrekt. Hy leeft 60 of 70 jaaren, en is gelyk de *Calappa*, niet te beklimmen, door omvatting, maar moet, om den zwaaren ſtam, met een ladder of getakte *Bamboes*, beſteegen worden.

De wortels en baſt, worden niet gebruikt; maar de *Boegineezen* ſplyten de jonge boomen, tot dakribben, voor hunne huizen: men kapt hun ook, jong zynde, de kroon af, om te ryferen; maar het Sap is weinig, niet aangenaam en wordt van de Inlanders, om deszelfs verzwakkende hoedanigheid, zeer ſchadelyk geacht, voor de gezondheid. Het merg word, als dat van den *Sagoboom*, geſlaagen, en of ſchoon het grof, en niet zeer ſmakelyk is, in tyd van nood, gebruikt tot voedzel. De Chineezen voeren 'er de verkens meede, en bezigen den ſtam verder als in den text gezegd. De volwasſen ſtraalen worden afgenoomen, onder en boven een weinig gekort, naaſt elkander gelegd, en aan een gereegen, met vier reyen geſpieeren bindrottingen zoodanig, dat ze een weinig over elkander ſchieten, en het onderſte altoos op het bovenſte is.

Dit zyn de *Cadjang* matten, 5 voeten breed en 6 lang, van een groot gebruik in deze Landen, tot het dek-

uitgeſtrektheid van vyf honderd Rhynlandſche roeden, in het vierkant: en zoo de plaats zulks gedoogen wil, nog meer, zo als in het vervolg zal blyken.

In het midden dezer uitgeſtrektheid, behoort de Moolen geplaatst te worden, om den aanvoer van het Zuiker-riet, van alle zyden, te verligten, en den geheelen arbeid, dies te gemakkelyker te beheeren.

De grond tot Zuiker-tuinen bepaald, naar deze regelen, uitgekoozen, en, van ſtruiken en wortelen, ten enemaal gezuivert zynde, wordt zo dikwils omgeploegd, tot dat de aarde, volkomen bereid is: het welk, in een zandgrond veel minder moeite kost, dan in de vas-

dekken van lichte gebouwen, bewaaring voor den regen, pakken van goed, en z. v. Het honderd ſtuks kosten $2\frac{1}{2}$ Rds. maar worden niet voor zo goed gehouden, dan die men, van *Palembang*, herwaards voert.

Nog vlecht men van het pas uitgeſchooten, en nog niet geopend blad, *Toedoengs*, of inlandſche hoeden, fraaye matten, zakken, korven en veele andere zaaken, te meenigvuldig, hier te noemen. Van de ſteel word touw geſlaagen, de ribben der bladeren dienen tot bezems, en het binden van pady: de jonge vruchten worden geconfyt, en, volwasſen zynde, aan draaden gereegen, door de Muhamedaanſche Geestelyken om den hals gedraagen, en, als de Paternosters, alhier *Taſibê* genaamd, gebruikt, by het opzeggen hunner Gebeden.

vaste kley; en, in de laatste, wel zesmaal herhaald moet worden.

Na dit ploegen, waar mede, van het eerste breeken tot de volle bereiding, doorgaans 2 Maanden verloopen, wordt de grond gelyk geégt.

Dit geschiedt, en alle kluyten zo veel mogelyk gebrooken zynde, wordt de ploeg, 'er nogmaals door getrokken, om de bedden voor het Zuiker-riet, lynrecht, in eenen regelmatigen afstand van 6 voeten, te verdeelen.

Dan begint het planten. By droog weeder, neemt men het Riet, *Bibit* (*h*) genoemd, ter lengte van twee, maar wanneer het regent, van anderhalf span, of 12 duimen.

Deze stukken worden altoos gesneeden, dat, de leeden zo veel mogelyk in het midden zyn, waar uit de jonge spruiten van 15 tot 20 te voorschyn koomen.

Dit

(*h*) *Bibit* betekent, in het Maleitsch allerley Zaad, zonder onderscheid, en wordt, daarom ook, hier voor het in stukken gesneeden en ter planting geschikte Riet, genoomen.

Dit Riet of *Bibit*, wordt vlak needer, ter diepte van vier duimen, op twee en een half voet afſtand van elkander, in den grond gelegd, en, na het planten zachtelyk, met den voet, getrapt.

By vochtig weder, koomen de jonge ſpruiten, na 5 of 6 dagen, ten voorſchyn, wordendende ter bevordering, van den groey, op ſommige Moolens, het jong geplante Riet, met emmers begooten, en op andere bevochtigd, door een Trappomp; (*i*) maar op de meeſten, over gelaaten aan de Natuur; zoo dat de tedere plantjes, by een droog jaargetyde, zeer veel te lyden hebben, en niet zelden verdorren: het welk eene der grootſte

(*i*) Dit Werktuig, de uitvinding der Chineezen, beſtaat uit eene menigte plankjes, aan de eene zyde plat, aan d'andere, wat verheeven, 8 duimen lang en 7 breed, in het midden doorgeſtooken, met een houte pen, een voet lang en drie duimen ingeſneeden aan het boven einde, waar in het daar aan volgend plankje, met het onderſte van zyne pen, moet ſluiten. Deeze plankjes loopen over een as 5 voeten lang, aan welkers eene zyde 8, maar op de andere 4 houte klosſen, op dikke pennen, ſteeken. Deeze klosſen worden, door twee mannen, zeer ſnel getreeden, en dus voert de Pomp, door 7 breede houte tanden, byna in het midden der as, vaſt gemaakt een waterſtraal van 4 of 5 duimen middellyns, 10 voet of zo veel meer als men begeert, naar boven; het welk van de lengte der pomp, door het minder of meerder getal plankjes, afhangt.

ſte gevaaren is, die een planter heeft te duchten.

Een Maand voorby zynde, worden de jonge ſpruiten, voorzichtig met de ploeg, of de *Patjol*, (*k*) van onkruid gezuiverd, en met aarde aangevuld, het welk, zo lang zy de grond niet kunnen dekken, een en ander maal, herhaald moet worden.

By het planten, wordt alhier een aanzienlyk onderſcheid gemaakt, in de keuze van het Riet, tusſchen nieuwe, en gebruikte gronden. In de eerſte neemt men altoos wit Riet, dewyl de al te groote vruchtbaarheid der aarde, te zeer bezwangerd met *nitreuſe* ſtoffen, het Zuiker-riet, in de eerſte jaaren, zo ongemeen weelderig op doedt ſchieten, dat iemand, geen kenner zynde, het gewas, voor zeer voordeelig, zoude houden.

Het witte Riet een krachtiger grond, dan het roode, vorderende, wordt dierhalven, de eerſte 10 jaaren, en ſomtyds wel langer, alleen aangeplant. Edoch niet tegenſtaande deze voorzorg, is het ge-

(*k*) Dus noemt men hier een breed Houweel, het welk tot de bearbeiding van den grond menigvuldig gebruikt word.

gewas de eerfte drie jaaren, voor den planter, ganfch niet voordeelig.

Het uitgeperfte Sap is waterachtig, wordt met moeite door een langduurig kooken, lyvig, en levert minder en flegter Zuiker op, dan in het vervolg (*l*). Maar na dien tyd, of wanneer de grond door eene langdurige bearbeiding, van veele groove en, met den aart van het Zuiker-riet, onbeftaanbare hoedanigheeden, gezuiverd is, wordt dit witte Riet voordeelig voor den planter, om dat het zoeter en fappiger is, dan het roode.

De aarde, door een tien of twaalf jaarig gebruik van dit Riet, vermagerd zynde, gaat men over tot het roode, dat meeft al dikker ftammen maakt, en hooger opfchiet, dan het vorige.

Het Riet vier voeten lang zynde, worden de vooren, op nieuw, doorgeploegd, en de geroerde grond tot bedden van anderhalf voet hoogte, opgehaald. Dit gefchiedt met eene, dun geflaagene, yzeren plaat, op de Moolen *Bap-*

(*l*) Een Laxa of 10000 Rieten leveren, op goede en gebruikte gronden, 120 potten of 7500 ponden Zuiker, doch op nieuwe, in den beginne, naauwlyks 80 potten.

Bappan genaamd, ruim twee voeten breed, en een voet hoog, waarin, van boven, een korte ſteel zit, als in een ſchop, van onderen met tanden, als een roskam, maar wat grooter. Twee mannen regeeren dit werktuig, houdende de eene den ſteel, terwyl de ander, tegen hem overſtaande, trekt aan twee touwen, of bind-rottings, die, in de beide einden van dit yzer, zyn vaſt gemaakt.

Indien de grond, door een veeljaarig planten, vermagerd is, wordt die daarom nochtans niet verlaaten, maar voor dezen, zo eeven genoemden arbeid, gemeſt, met het uitgeperſte overblyfzel der *Catjang Tannah*, (*m*) in het vervolg nader te beſchryven. Dit overblyfzel, geformeerd tot platte ronde koeken, en bekend onder den Maleytſchen naam *Tay-Minjak*, wordt klein geſtooten of gewreeven, en vervolgens in de vooren, voor het aanvullen der bedden, of wel tusſchen het Riet op de bedden,

in

(*m*) In *Suriname* worden de vermagerde Zuikervelden verbeterd door het opgeſtopte reegenwater, het welk, met dammen geformeerd, van de aarde uit de togtflooten gedolven, twee drie en meer jaaren, op het veld gehouden wordt.

in een gat geſtrooid; waartoe een reegenachtige dag de gunſtigſte is: vorderende, een Laxa of 10000 Rieten, 500 koeken, die, doorgaans, tusſchen 6 en 7 Rds. kosten. Dit, en wat koemiſt, op of naby zulke Landeryen, bezet met veel Hoorn-vee, is de eenige bemesting, die, by het Zuiker-riet, gevorderd wordt: en met hulp van deze, gevoegd by de jaarlykſche verwisſeling, der akkers en vooren, vaaren de *Chineezen* onophoudelyk voort, hunne Zuiker-tuinen te beplanten.

Het Riet, ryp geworden zynde (het welk van geen bepaalden tyd afhangt, alzo eene ontydige droogte, den groey ongemeen verhinderd, daar het anders, binnen 12 of 14 Maanden, tot volmaaktheid komt) kan zonder ſchade, door verdrooging en vermindering der goede hoedanigheid van het vocht, niet blyven overſtaan, maar dient terſtond te worden afgeſneeden. (*n*)

De-

(*n*) In eenen zeer vruchtbaaren grond, laat men de afgekapte ſtammen nogmaals uitſchieten, die, voor de tweede maal zeer goed Riet, doorgaans een maand vroeger ryp, leeveren, dan het nieuw geplantte: maar op de meeſte plaatzen, wordt de grond terſtond na het ſnyden omgeploegd, en tot een nieuw gewas bekwaam ge-

Deeze arbeid wordt toevertrouwt, aan een Chineesch opsiender, by het werk genaamt, *Mandoor Gabé*, wiens byzondere zorg is, altoos toe te zien, dat het Riet volkomen ryp zy, en tot den grond toe, worde afgekapt; alzoo het onderste gedeelte het beste en krachtigste vogt bevat.

De bovenste top wordt afgesneeden, tot voedzel voor de Buffels, die hier ongemeen graag naar zyn: dan wordt 'er nog een stuk van 12 of 15 duimen afgekapt, voor het *Bibit*, of om te planten; en het overige doorgaans, ter lengte van 5 of 6 voeten, in bundels van 20 stuks, gebonden.

Veertien Karren, ieder bespannen met eenen Buffel, ryden dagelyks tweemaal, van de Moolen naar de Zuiker-tuinen, en laaden, by goede wegen, ieder

20

gemaakt: zo dat op een Zuiker-moolen, alwaar goede order is, het snyden, maalen, ploegen en planten, geduurig agter elkander voortgaat, zoo wel om het Volk steeds beezig te houden, als ook om te zorgen, dat 'er altoos genoeg, en niet te veel ryp Riet tessens zy, het welk, als boven gezegd, schadelyk is.

20 bosſchen, doch, by regenachtig weder, naauwelyks de helft. (o)

De Zuiker-moolen, ter uitperſing van het Riet, alhier gebruikelyk, is ten eenemaal onderſcheiden, van dat werktuig, het welk men, ten dien einde bezigt, in de bezittingen van ons Gemeenebest, en van andere Staaten in America. Het beſtaat uit twee Cylinders, byna 25 duimen hoog en dik, middellyns. Zy ſtaan, zoo na mogelyk, by elkander, op balken, gelyk met den grond; en wor-

(o) De *Javaanen* ſchatten de lading van eene Kar, beſpannen met twee buffels, doorgaans op 1000 ponden ſwaarte; maar hun voortgang is traag en by goede weegen, nooit ſterker, dan een man te voet gaat. Dog offchoon de voortgang dier Laſt-dieren, zeer langzaam gaat, is het te verwonderen, met welk een kracht zy de belaaden Kar, door de modder, trekken. Het geen zes paarden niet zouden kunnen verrichten, doen twee buffels. Ik heb dikwils gezien, dat de Kar tot de as was ingezonken, dat de Buffels dieper dan de buik, in de modder traaden, en nogtans haalden zy de Kar, met eene voortgaande geſtadigheid, door zulke diepe wegen. Welke nuttige dieren derhalven, voor deze Landen! te meer zy overal ligtelyk hun voedzel vinden, en zich by gebrek van gras, met *alling alling*, drooge *Catjang*-bladeren, en andere ruigte, gaarn vergenoegen. Ik zal de aanzienlyke ſterkte van deze logge beeſten, by de beſchryving van het ryſtgewas, op de ondergeloopen Landen of *Sawas*, nader toonen, en teffens aanwyzen, waar in de buffel, op dit eiland, verſchilt van de beſchryving, door DE BUFFON *Hiſtoire Naturelle*, *Tome Onzieme pag.* 141 gegeeven.

worden bewoogen door Buffels, gefpannen aan een boom van 15 voeten lengte, en wat krom geboogen. Onder dezen boom, ligt een zeer dikke plank, fteunende op twee zwaare ftutten. Deze plank loopt dwars over de fteenen, en ftrekt, om het werk aan elkander te verbinden; alzoo de As van den Moolen, door dezelve henen fteekt, en in den boom is vaft gemaakt.

Men ziet dierhalven, dat dit werktuig zeer verfchilt, van het Americaanfche, alwaar 3 Cylinders naaft elkander, en twee of drie voet van den grond, op een dwars-balk ftaan. Men weet ook, dat de beweeging aldaar, met paarden, of door het water gefchiedt; het welk te wenfchen ware, dat men hier ook trachte in gebruik te brengen, zoo als nader zal blyken.

Twee Buffels trekken den Moolen, 1 uur, en 32 Buffels worden, by verwisfeling, 24 uuren gebruikt, tot maalen.

Het Riet pasfeert den Moolen tweemaal. Want, eens gekneusd zynde, behoudt het nog zo veele Sappen, dat het andermaal moet worden getrokken, door een

een houten driehoek, *Lio* genaamd, voorzien met een vierkant gat, van binnen met yzer beſlaagen. Dit werktuig, met een ſtrop van bind-rottings, voor de ſteenen gehangen zynde, wordt het reets gekneusde Riet, het welk de eerſte maal boven elkander gelegd, door de Moolen gaat, nu naaſt elkander, met handen vol, ingeſtooken: en door deze behandeling (die egter den arbeid der Buffels, zo merkelyk verzwaart, dat zy zulks geen uur kunnen gaande houden) wordt het overig vocht, zoodanig uitgeperſt, dat het Riet droog en ten eenemaal tot vezelen gebrooken, van den Moolen valt, en tot nog toe, van geen ander nut is, dan, eenigen tyd, in de Zon gelegd zynde, tot brandſtof in de fornuyzen, of ter herſtelling der bedorven Buffels-weegen, te worden gebezigd.

Het uitgeperſte Sap loopt uit een bak, voor de ſteenen, onder den grond door, in platte houte kuipen; en wordt, uit dezelve, zodra mogelyk overgeſchept om gekookt te worden, in 8 ſtalen pannen, in twee verdeelingen, naaſt elkander vastgemetzeld, op twee fournuyzen.

Dit

Dit kooken is, buiten tegenſpraak, de voornaamſte handgreep, op een Zuiker-moolen: zoo dat eene mindere of meerdere kundigheid, voor den Bezitter, altoos van gevolgen is: gelyk terſtond zal blyken.

De Kombuys, of het Kook-huis, is, in dit heet Geweſt, niet zodanig ingericht, als ter bevordering eener ſpoedige uitdamping, dienſtig is. Het is rondom beſlooten, op ſommige Moolens door muuren, op andere met geſlagen *Bamboes*. Het dak van pannen of *Alling Alling*, zonder de minſte of genoegzame openingen, verhindert de noodzakelyke gemeenſchap met de buitenlucht, en, als of 'er nog iets ontbreeken mogt, om de ſpoedige uitdampingen te beletten, ligt over de pannen, waarin het Riet-water kookt, een bedekzel van Kadjang-matten, naauwlyks op een afſtand van 5 voeten. Hoe is het nu mogelyk dat deze ingeſloten lucht, verzadigd met zo veele verdunde waterdampen, de uitgedreeven vochten aan kan neemen? En in dit zichtbaar gebrek ligt de oorzaak, waarom een *Totol* of kookzel, 24 uuren en langer, op het vuur moet ſtaan, eer het vocht de nodige

dige

dige lyvigheid heeft verkreegen. De onkunde der planters tracht dit te verhelpen, door een allerheevigst vuur, en verstookt om deze reeden, ten minsten $\frac{1}{3}$ hout te veel; veronderfteld, dat de figuur der fournuizen, ter onderhouding der nodige hette, de beste zy, waaraan ik nochtans op goeden grond meen te moeten twyfelen.

Alzo deze verhandeling, niet, voorafgerichte Natuurkenners, maar ten dienst onzes Land-bouws, in het algemeen, en van de Zuiker-moolen, in het byzonder, wordt geschreeven, zal ik ter vermyding van wydlopigheid, kortelyk zeggen: dat men moet zorgen, dat de Kombuys of het Kookhuis zo luchtig zy, als mogelyk is, dat de uitgedreeven water-dampen, ten spoedigsten, kunnen vervliegen, en niet door muuren, of besloten Bamboezen, worden opgehouden. En, zoo men het bedekzel boven de pannen nodig keurt, ter weering van invallende vuyligheid, moet men dit veel hooger plaatzen, op dat de verdunde water-dampen, niet zo als thans, op de pannen neder slaan, en dezelve dus gestadig, met eene verzadigde en

tot

tot het opneemen der water-deelen, ongeschikte lucht, omringen.

Ook dienen de ſtaalen pannen, waar in men kookt, vlakker te zyn; want het vocht nu, in de holligheid, twee voeten diep ſtaande, ontbreekt eene genoegzame oppervlakte, om de water-deelen aan de buiten-lucht aan te bieden, zo als ik dit en het boven gemelde, door Natuurkundige proeven, duidelyker zoude kunnen betoogen.

Indien onze planters overgaan, tot deze noodzakelyke veranderingen, vertrouw ik op vaſte gronden, binnen kort, de heilzaamſte uitwerkingen, daar uit te zien gebooren worden; vooral met betrekking tot eene mindere hoeveelheid der brandſtof, zo meede ter wegneeming dier wanſmaak, by de Zuiker, op sommige of liever op veele Moolens, die ongetwyfeld, door eene kwaade behandeling onder het kooken, door te veel, of een te kragtig vuur, veroorzaakt word.

Het gekookte vocht, de nodige lyvigheid verkreegen hebbende, wordt overge-

gestort in een keegelvormigen pot, onder met een gat, het welk, met een lapje grof lywaat, word toegedekt. (*p*) Het overgegooten Sap, wordt, nog warm zynde, met een yzeren leepel door geroerd en alle vuile schuim, zo veel mogelyk, daar afgenoomen.

Dan worden deze potten, *Passok* genoemd, overgebragt in een groote loots, gedekt met gezuiverde en welbereide kley, en geplaatst boven eene andere ronde en kleine pot, *Tampolong* geheeten, om, in de zelve, de uitlekkende Syroop te ontfangen; die, wanneer het Riet op eenen voordeeligen grond gewonnen is, nogmaals wordt gekookt, maar op eene andere plaats: leeverende egter altoos, geene andere dan gemeene Zuiker op. De kley, wordt na 8 of 10 dagen, verwisseld, en, in drie weeken, ook wel iets minder, oordeelt men de

(*p*) Zo men my bericht, wordt de Suiker in *Surinamen*, uit de koel-bakken, terstond gestort in groote Vaaten of Oxhoofden, dezelfden, waar in ze naar Nederland overgaat. Deeze Vaaten staan boven roosters, liggende over kleine in den grond gemetzelde kelders, om al het vocht, nog in de Suyker overgebleeven, te ontfangen. Dus geschiedt dit gedeelte van het werk, aldaar, met veel minder ommeslag en kosten, dan hier, maar ook met veel minder zuiverheid en goede uitwerking.

de Zuiker genoeg te zyn gezuivert. Dan wordt zy uit de potten genoomen, over groote wannen van *bamboes*, op houte ſtellingen, in de zon gezet te droogen; vervolgens in kanasſers, van binnen uit Kadjang-matten, van buiten van *bamboes* gevlochten, zo ſterk mogelyk, ingeſtampt; houdende een kanasſer doorgaans 3¼ picol, of ruym 400 ponden.

Zommige Moolens beginnen reets te maalen, in het laatſte van Maart, velen in April, doch de meeſten in Mey: het welk niet alleen afhangt, van de rypwording van het Riet, 't geen door eene ontydige droogte, wel drie maanden kan veragteren, maar ook door de byzondere omſtandigheeden van de bezittingen der Eigenaars. De *Chineezen*, doorgaans om geld verleegen, maalen gaern vroeg, en kunnen niet veel langer wachten, dan April, zo om de dagelykſe uitgaaven op een Zuiker-moolen, als om het vertrek der *Jonken* naar *China*, dat in het einde van Juny, of begin van July is.

Om deeze reeden beginnen zy de ſteenen, in Maart, reets op te zetten, het

het welk van veele bygelovige plechtigheeden, het onkundig en gemeen gedeelte dier Natie, byzonder eigen; (q) vergezeld gaat; ik meen, het Wayang-ſpel en de burgerlyke offerhanden, waar by men meede, tot vermaak der Javaanſche werklieden, de *Ronging* of Vrouwen-dans voegt; waar van in het vervolg nader.

Het vroeg maalen is het waar belang een's planters niet: want het Riet, doorgaans dan noch niet ryp genoeg zynde, heeft te veel water-deelen by zich; het welk meer hout en arbeid koſt en ſlegte Zuiker leevert: zynde dit vroeg maalen ook de oorzaak, waarom de eerſte kookzels zo weinig opleeveren. Want het verſchil tusſchen de hoedanigheid van het uitgemaalen vocht, is zeer groot, alzo 8 balys, die voor een half kookzel worden gereekend, van 6 tot 13 potten Zuiker kunnen leeveren, waar

(q) In het kookhuis of de kombuis, tusſchen de twee fournuyzen, is een kleene nis, waar in een rood geſchilderd papier, met eenige Caracters, een Zinſpreuk of zeegewenſch bevattende, is vaſtgeplakt. Hier aan doen de Chineezen, onder den arbeid, meede eenig eerbewys, met het branden van lichten, ontſteeken van reukwerk, buigen enz.

waar op het onderſcheid van het Riet ook eene groote invloed heeft, leeverende dezelve hoeveelheid wit Riet, meerder vocht uit, dan het roode. De kracht en aart van den grond, en de kundigheid van den kooker zyn ook, de reedenen, waarom dezelve maat vocht minder of meerder Zuiker afleevert. Neegen potten van een Kombuys of 18 potten Zuiker van een kookzel, worden voor een middelmaatig *product* gehouden, waar mede een planter zeer wel te vreden is.

Iedere pot Zuiker word geſteld op 50. kattis, of 62½ ℔, waar uit blykt dat 30. kookzels, van 18. potten, voor een Maand maalens, 270. pikols, of 33750. ponden uitleeveren. Zeeven Maanden maalens, worden voor een goed jaar gehouden, (*r*) en, in dit geval,

(*r*) Toen de Suyker-moolens, door Gecommitteerde Heemraaden en de Officieren der Chineezen, in den aanvang van 1767, op bevel der Hooge Regeering, naauwkeurig wierden opgenoomen, bevonden zy maar een Moolen *Campong Lemo* of *Daalvliet* genaamd, geleegen aan de Rivier *Tsjdani*, die 8 maanden en 21 daagen gemaalen, en in dien tyd, afgeleevert had 2100 picols. Nog twee Moolens aan denzelven ſtroom geleegen, *Campong Malayot* geheeten, hadden, in 7 maanden en 15 daagen voortgebragt 4800 picols, dat ongemeen voordeelig is: ook wor-

val, zoude een Zuiker moolen op leeveren 235250. ponden.

Om nu een denkbeeld te geeven van de voordeelen en laſten, waar aan dit gedeelte onzes Land-bouws, ten opzicht van den planter, onderworpen is, zal ik dezelve tegen elkander vergelyken, en noch nader aanwyzen, hoedanig de byzondere huishouding, op onze Zuiker-moolens, is ingericht.

Ik veronderſtel, een moolen, die van een gehuurd Opperhoofd, door de Chineezen *Potia-Koeli* genaamd, geregeerd wordt. Deze geniet, voor zyne moeyte, in een jaar zo in Contant, als Ryſt en Oly Rds. 150. — en zomtyds nog iets meer.

De

worden die Moolens voor de beſte rondom deeze Stad gehouden. Nog 4 andere waaren, ieder 7 maanden, aan de gang geweeſt, doch alle overige eenen veel minderen tyd, zelfs wierden er veelen gevonden van 2, 3 à 4 maanden. Acht en ſeventig toen arbeydende Moolens hadden, te ſamen uyt geleeverd 10,7433 picols, en konden met elkander nog maalen, 325 dagen, die volgens de bovengeſtelde rekening, 2925 picols geeven, of, in alles, 1, 10358, welk getal verdeeld door 78, voor ieder Moolen, ruym 1414 picols is: zo dat het toen, over het algemeen, een goed gewas geweeſt moet zyn, dewyl men zoo veel, als eene vaſte bepaaling, niet durft rekenen.

De Groot-Mandoor, of *Mandoor-patjol*, die over de andere het opzicht heeft, en het werk verdeelen moet, als boven Rds. 150. --

De Mandoor der Ploegers = = 130. --

De Karre-maker = = 150. --

en voor ieder nieuwe Kar, door hem gemaakt, noch 3 Rds. zynde het opzetten en in order houden der steenen ook zyn werk.

Het loon van een smit is niet wel te bepaalen, doch stelle dit te samen, met het yzer, het welk hy, in een jaar, ter reparatie noodig heeft = = 150. --

Twee Chineezen, die by nacht waaken, en 's daags boodschappen doen, *Tjinting*, op de Moolen, genaamd, zo in Contant, als Ryst en Oly = = 200. --

Een Kok = = 94. --

Een Schryver, of Boekhouder, met Ryst en Oly = = 140. --

30. Chineeze arbeiders (*s*) met houwee-

(*s*) De Jonken, die hier Jaarlyks van Ay-muy koomen handelen, voeren altoos een aanzienlyk getal, ten minsten 12 of 1300 gemeene Chineezen aan, die zich meest allen, by hunne Natie alhier, verhuuren, en van zeer groot nut zyn, by allerley zwaar werk, vooral den Akkerbouw. Het verdient de mooite te zien, met welk een kracht, yver en vrolykheid, deeze lieden arbeiden, zynde het, zonder hun, zeer moeyelyk, zoo niet geheel onmoogelyk, de Suyker, Indigo en Catjangvelden, beneffens

weelen en 20. ploegers, zyn in ſtaat, om het nodige Zuiker-riet, voor eene Moolen, aan te kweeken. Maar dewyl een gemeen Chineeſch arbeider, maandelyks wint $7\frac{1}{2}$ Rds. of 5 ≠ ≠ en de koſt, zo zoude de aanplanting en het onderhoud van het Riet, door hen, te hoog in prys loopen; daarom worden, op de meeſte Moolens, 70. of 80. *Javaanſche* Arbeidslieden in dienſt genoomen; wien 5. of 6. Chineezen worden toegevoegd, om het moeilykſte werk te verrichten.

Dit getal (t) gemeene *Javaanen*, op de

neffens de menigvuldige groentetuynen, om deeze Stad, te beheeren.

(t) Jaarlyks koomen hier uit het *Tsjeribons*, *Tagals* en daar aanleggende Volkryke ſtreeken, een groot getal, jonge flukſe knaapen over, die zich meeſt allen, verhuuren, op de Suyker Moolens, en offchoon minder ſterk en werkzaam dan de Chineezen, nogtans zo veel dienſt doen, dat men hun onmogelyk kan misſchen. Sommige Molenaars zenden zelfs mandoors of andere hoofden uit, om deeze lieden te werven; dewyl hunne *Regenten*, hun vertrek herwaards, ſomtyds tragten tegen te houden, onder voorgeeven, dat zulks den Akkerbouw aldaar benadeelt. Het gemeen alhier is in een begrip, dat onder dit werkvolk, vele weggeloopen Slaven ſchuilen, en dat het ter waarſchouwing van deezen geſchiedt, dat men, op de Suyker Moolens een Chinas ſpeeltuyg of Trommel, *Ko* genaamd, in de gedaante van een half aam, over ſpannen, met een bereiden Buffelshuid, ſlaat, wanneer Europeezen van eenig aanzien, aldaar koomen. Dog dit ſlaan op den *Ko*

de Moolen *Boedjangers* genaamd, schynt, in den eersten opslag, wat groot; maar dewyl er, onder dezen hoop, altoos veele traage en ook dikwils zieken zyn; stel ik, dat dagelyks naar 't veld gaan, 40. mannen met houweelen, dus te zamen 56. koppen: verdienende 's daags 6. st. of, met elkander, in een jaar Rds. 2520. --
nog 6. Chineezen a 7½ = = 's Maands of te zaamen = = 540. --

Omtrent de even genoemde Javaansche *Boedjangers*, is het een gebruik, dat de Groot-mandoor en de Mandoor der ploegers, het volk, onder hun toezicht, gearbeid hebbende, 's avonds, op het Rapport, een Bamboesje geeven, *Sjam* genaamd, het welk zy altoos,

Ko en de *Gambring* is een eerbewys dat niet alleen op de Zuyker-, maar ook op de *Catjang*-Moolens, op de *Bazaars*, en by alle andere Chineezen van aanzien, in de hoven Landen, plaats heeft; gelyk men die dan ook altoos, by de deur van den *Potia* of Pagter, staan vindt. Het kan zyn dat nu en dan sommige Weggeloopen slaven op de Zuyker Moolens gaan arbeyden, maar dit getal is zeeker niet groot. Men betrapt dezelve veel meer, in den dienst der Javaanen, die hun aanhouden tot Pady, planten, en, daar in, meer voordeel zien, dan hun op te vatten en, voor de vastgestelde Præmie, naar de Stad te brengen; offchoon het aanhouden van Slaaven, onder zware straffen, is verbooden.

toos, tegens hunne daghuur, kunnen verwisselen.

Indien alle deze bovengenoemde perzoonen, het geheele jaar, in dienst gehouden worden, beloopt hun onderhoud, eene somma van vier duizend, drie honderd en vierentwintig Rds.; maar door de oplettende toezigt van een Hooft of *Potia*, kan dit bedraagen, zeer wel verminderd worden tot Rds. 3800. —

Nu volgen die geene, die in de Moolen werken, en niet langer gebruykt worden, als het snyden, maalen en kooken duurt.

Op een Zuiker-moolen behooren twee Hoofden te zyn, die aanneemen het Riet te doen kappen, en naar de Moolen te brengen, het te doen maalen en het uitgeperste Riet, naar buyten te brengen, het uitgemaalen vocht in de kook-keetels over te scheppen, het vuur te stooken, drink-water naar het huys van den potia, de *kongsi* genaamd, en by de andere Baazen aan te draagen, en verder dat geen te verrichten, het welk hun, geduurende het maalen, wordt aanbevoolen.

Dit word by de Maand maalens of 30. kookzels aanbesteed voor 90. Rds. aan ieder Hoofd, of te zamen Rds. 180 -- in de Maand. Deze twee Hoofden genaamt *Mandoors-borong*, verrichten dit werk op de volgende wyze.

De eene, of de *Mandoor van buyten*, neemt aan, het Riet te doen kappen, en naar de Moolen te brengen, zoo als, hier boven, reeds is gezegt.

De *Mandoor van binnen* dient zyn volk dusdanig te verdeelen, dat er zo wel by dag als des nachts, geduurig een Riet-steeker, een Buffels-dryver, een Vuur-stooker, volk, om het uitgemaalen Riet weg te werpen, het Rietwater over te scheppen enz. beezig zyn: stellende de *Potia*, by gebrek dezer Werklieden, andere van zyn volk in de plaats, en betaalt dezelve dubbel, voor rekening van den *Mandoor-borong*.

Volgens de aangenomen bepaling, stellende, dat een Moolen 7. Maanden maalt, winnen deze twee Mandoors, in dien tyd. = = 1260. --

Noch is er een opziender *Mandoor-Gabè* genaamdt, wiens plicht het is, te letten, dat het Zuiker-riet, tot den grond

grond worde afgekapt, de Tuynen aan te wyzen, alwaar men kappen moet; te zorgen dat de wegen alwaar de karren pasfeeren, goed zyn; dat de trek-en-maal-Buffels geen gebrek lyden, en de Moolen, nacht en dag, aan den gang blyft. Hier voor geniet hy, in een jaar, Rds. 100. --

Twee Zuiker-kookers, als hier boven gezegd, winnen, met hun beiden, voor ieder kookzel, een Rds. of 210. voor 7. Maanden.

Noch ontfangen zy 30. Rds. op hand; en even zo veel, voor het kooken der Syroop, het welk te zamen bedraagt . . 270. --

De Modder-boer of Rafineerder . . 70. --

De Kanaffer-maaker . . 70. --

De Buffels-wagter wint een hooge huur, om dat hy 2 of 3. perzoonen, in zyn dienst, moet houden, om die akkerdieren te bewaaken. Alle Buffels, die verlooren raaken, (*v*) moet hy ver-

(*v*) De Buffeldievery is een zeer algemeen en schadelyk kwaad, in de Bovenlanden, het welk de Regeering, op allerhande wyzen, heeft trachten te keer te gaan. By het

vergoeden; maar, van de geſtorvenen, vertoond hy een vers afgekapten hoorn, gebrand met het teeken van de Moolen,

het Jongſte Placcaat, van den 31 December 1778, is de ſtraf van geesſelen en brandmerken nog verzwaart, met een Bannisſement van 25 jaaren. Dog deeze geſtrenge order heeft tot nog toe, de zo zeer gewenſchte uitwerking niet moogen genieten; en ik twyffel zeer, of eenig ſtrafdreigend bevel deeze misdaad immer ſtuiten zal. De eenigſte Schikking in deezen, waar van men met goeden grond, iets heeft te hoopen, is een algemeen verbod van het Buffels ſlagten; om dat de meeſten deezer geſtoolen dieren terſtond dusdanig aan een kant geholpen worden. Ofſchoon de Javaanen, volgens hun oud en algemeen gebruik, thans niets anders dan Buffelsvleeſch eeten, behoeft men geen ogenblik te twyfelen, of zy zullen zig zeer gaan met rundvlees vergenoegen, indien het, volgens hunne bygelovige plegtigheeden, geſlagt, en, voor den zelven prys verkocht word, als dat der Buffels. En van welke nuttige gevolgen, zoude deeze inſtelling, niet in alle opzigt, voor 't Gemeen zyn! Om den Landbouw uit te breiden, moeten deeze Dieren, die men alhier, met uitzondering aller anderen, tot den Akker-bouw bezigt, op eenen laagen prys gehouden worden, op dat het, den behoeftigen Landman gemakkelyk zy, zich van dezelve te voorzien. Ik ben van goeder hand onderricht, dat het getal der geſlachte Buffels, in den omtrek deezer Stad, jaarlyks, meer dan 4000 bedraagt, die, beneffens alle, die van ouderdom of ongemakken ſterven, uit het gebergte ons worden toegevoerd, alzo de op gezeetenen der Ommelanden weinig werks maaken, van het aanteelen deezer Dieren. Voor dezen kwaamen er veelen uit het *Tsjeribonſe*, doch de voorraad ſchynt aldaar aanzienlyk te zyn verminderd, en de groote, zeedert kort, zeer vermenigvuldigde toevoer, uit het gebergte, kan geen ander gevolg hebben, dan dat het Akker-werk, aldaar, vertraagen zal: waar van men alhier ook door den tyd,

len, het welk hem verſchoont van de betaling. Om deze reeden wint een Buffels-wagter, jaarlyks, Rds. 200. --

De bepaling der benodigde hoeveelheid, beneffens de onkosten van het brandhout, is zeer moeilyk, niet alleen, om dat de hoedanigheid van het hout, het noodig behoef minder of meerder maakt, maar ook, om dat het bezit of miſſen van een boſch, by een Zuikermoolen, een aanzienlyk verſchil in de huur verwekt.

My

tyd, de gevolgen moet ondervinden. De rykdom veeler Ingezeetenen beſtaat in de bezitting van het Hoornvee: men vindt op ſommige Landgoederen, meerder dan 2 of 3000 ſtuks, en kan geruſt verzeekeren, dat, in den omtrek deezer Stad, boven de 30,000 Koeyen, gevonden worden.

Wat moet dan hier van worden, daar dit getal, zedert 20 jaaren, zo aanzienlyk is toegenoomen! zeeker een groot verlies voor veelen, het welk, zo wel als eene aanzienlyke onderſteuning in den Akker-bouw. door het verbod Buffels te ſlagten, geheel en ſpoedig kan worden te keer gegaan.

Doch indien gewichtige reedenen een zodanig algemeen verbod, in den tegenwoordigen toeſtand deezer Colonie, niet gedoogen, zoude, ten minſten, met hoop eener gewenſchte uitwerking, te beproeven zyn, de pagt op het ſlagten der Buffels aanzienlyk te verzwaaren en de Osſen, van alle belasting, ten eenemaal te ontheffen. De manier, waar op ik, in den Land-bouw dezer Volkplanting, een aanmerkelyk aandeel neem, houdt my te rug, om myne gedachten, omtrent dit gewichtig ſtuk onzer huislyke belangens, ruimer te openen.

My zyn plaatzen bekend, alwaar het benodigd brandhout voor 2. Moolens in 3. jaaren van buyten gehuurt word voor 2000. Rds. Indien men nu ſtelt, dat 2. Moolens, voor een Maand maalens, 80. vadem nodig hebben, dat het kappen van ieder vadem 1. Rds. 12. ſt. en het vervoeren naar de Moolen met karren, 2. Rds. of te zamen Rds. 3. 12. ſt. koſt, zo zoude het brandhout voor eene Moolen, in 7. maalmaanden bedraagen Rds. 1243. 16. ſt. (*w*). Maar dewyl veele Moolens het hout op hun eygen grond hebben, en zulks in dit geval, minder koſtbaar is, ſtelle ik den uitgaaf voor het brandhout, in den genoemden tyd, op Rds. 1100. Hier onder gereekend het Salaris voor den opſigter over de houtkappers, op de Moolen *Kapallakayoe* genoemd, wiens plicht is te letten op de houtkappers, hun de plaatzen aantewyzen, alwaar zy moeten hakken, het gehakte naar de Moolen te voe-

(*w*) In *Surinamen* wordt onder de Suyker kook-keetels niets anders gebruikt, dan het uitgeperſte en gedroogde Riet *Tras* genaamt, zynde men zelf aldaar in een begrip, dat hout hier toe niet dienſtig is, en aan de Suyker eene wanſmaak geeft. Wat hier van zy, en of de Fournuyzen aldaar anders dan de onze, opgebouwd zyn, hoop ik, tot nut onzer planters, door goede berichten, nader te zien opgeheldert.

voeren, en aldaar te laaten opſtapelen, en te zorgen, dat de nodige hoeveelheid altoos in voorraad is. De Moolen, korter of langer aan de gang zynde, dan de geſtelde 7. Maanden, moet het evengenoemde bedraagen, naar de aangenoomen reekening, verminderd of vermeerderd worden.

Het hout tot nieuwe karren en ploegen, als meede eenige nieuwe gereedſchappen, als houweelen, ploegen, ſchoppen, bylen, kapmeſſen, &c. koſten, in een jaar, ten minſten op Rds. 100. --

Het vernieuwen der fournuizen, en andere reparatien, potten en wannen; kalk en oly by het kooken, ſmeer voor de Moolen-ſteenen enz. jaarlyks - - 150. --

Het pakken der Suyker in Kanaſſers, aan Bamboezen, Cadjang-matten, bindrottings en ſtroo-zakken. - - 80. --

De Suyker en Syroop wordt naar de Stad vervoerd met Vaartuygen, het zy ter Zee, of langs de Rivieren. Zodanige Vaartuigen, *Sjampangs* genaamd, laaden, by hoog water, 20. maar, by laag water, 15. of 12. Kanaſſers: Syroop

roop in het eerste geval 50. in het tweede 30. Takars. (*x*) Ik stel derhalven, voor een Zuyker-moolen, die 600 Kanassers Zuiker en 1400. Takars Syroop naar de Stad moet voeren, zo voor de moeite, als het koopen en onderhouden van twee Vaartuigen Rds. 300. —

20. of 30. Buffels gaan er jaarlyks verlooren, op een Moolen, en dewyl deezen van de grootste zoort moeten zyn, die zelden minder dan 20 Rds., het stuk, kosten, stelle hier voor = = 500. —

De huur van een Moolen, ontbloot van hout Rds. 600. of, alles te zamen, negen duyzend en dertig Ryxdaalders, waar van ik nogmaals, op dat niemand de minste reede vinden, deze reekening te hoog te agten, aftrekke 430. Rds., die de planter door een vernuftig overleg en vlytig toezicht, somtyds zoude kunnen bespaaren. Het zuiver bedraagen van alle onkosten, zo van het planten, als bearbeiden, maalen en afscheepen, beloopt derhalven in 't geheel = = 8600. —

Nu

(*x*) Een Takar is, op de Moolen, 48; maar anders, in den dagelykschen handel, alhier maat 17½ kannen Amsterdamsche maat.

Nu volgen de Inkomften. Wanneer een Molen, zeven maanden maalt, en, in dien tyd, 1900. Pikols (y) oplevert, zal geen planter klaagen.

Deeze 1900. gefteld, op 4. Rds. het Pikol, die na aftrek aller onkoften, de twee foorten door elkander gereekend, zuiver genoten wordt, bedraagen Rds. 7600. --

De waarde van de Syroop is niet wel te bepaalen: alzo die voornamelyk afhangt van den vertier der Arak, waartoe dezelve alleen gebezigd wordt. De flaauwe aftrek van dat vocht, zederd eenige jaaren, heeft menig planter gedwongen, het grootfte gedeelte, dezer uitgelekte zoetigheid, in de Rivier, te werpen, om, voor de nieuwe inzameling, ruimte (z) te vinden. Gefteld

(y) Het product der *Surinaamfche* Suyker-plantagien is aanzienlyk grooter, doorgaans 4 of 500 oxhoofden, ieder van 8 of 900 Ponden, en, by fommigen, nog meer: het welk onze Molens wel de helft te boven gaat.

(z) Op vele Molens wordt de Syroop, een geheel jaar bewaard, in groote, in de grond gemetzelde fteenen Bakken, doch veel langer dan een jaar, kan dezelve niet goed

ſteld derhalven, dat de aftrek der Arak middelmaatig is, zyn honderd *Takars*, zoo veel Ryksdaalders waardig, of 1400. Takars, het product van 7. maanden maalens . Rd. 1400. -.

De meeſte planters, verkoopen de Ryſt, aan het volk, by hun arbeidende, en ontfangen, als een vaſten prys voor de *Gantang*, een maat van 13⅓ ℔, 12. ſtuyvers, of 60 Rds. de *Coyang*, die, by een middelmaatig gewas, thans meeſt tusſchen 30. en 40. rds. geld. De hoeveelheid van den verkoop is niet naaukeurig te bepaalen, insgelyks ook niet die der *Amfioen*. Ik ſtel derhalven alles, het welk men op een Molen van een *Warong*, of Winkel, en den bovengenoemden verkoop, geniet, te zamen op . . 600. --
of het geheel inkoomen op . . 9600. --

Nog zoude ik kunnen noemen de winſt op het kleine geld, waar mede het werkvolk betaald wordt, en dat tegen

goed blyven; zoo dat de planters verpligt zyn, hunne Syroop, binnen dien tyd, te verkoopen, of weg te werpen.

gen Ducatons, en al het grove geld gereekend 2½. perC°, bedraagt. Dog deze kleinigheid ſtelle ik onder andere bagatellen, door my niet opgenoemd, om deze beſchryving niet al te zeer verlengen.

Deeze geringe winſt van naaulyks 1000 rds. met den grooten uitgaaf vergelykende; mag men in dit gedeelte van den Landbouw tot een regel ſtellen: dat dezelve voor het algemeen altoos voordeelig, maar voor den onderneemer, zeer dikwils ſchadelyk is.

Dit laatſte blykt nog meer, als men bedenkt, aan hoe veele ongelukken het Riet nog, buiten de droogte, onderworpen is. Geheele Tuynen branden af, door de kwaadaardigheid, van eenen misnoegden arbeider, en dit gebeurt zoo menigmaal, dat er weinig planters zyn, die dit niet ondervonden hebben. Het riet word ſomwylen, door den Blixem ook aangeſtooken. De Mieren, Muyzen, Sprinkhaanen en andere ongedierten, doen, nu en dan, ook groote ſchade, zo dat wy deze en meer andere wiſſelvalligheden, te zamen neemende, ons niet behoeven te verwon-

deren, wanneer wy vermogende Ingezetenen dezer Hoofdplaats horen klaagen, (*aa*) in deeze onderneeming, duyzenden te hebben laaten zitten.

Eene meenigte Chineesche Huurders, zyn den eigenaaren van de grond, de Land-huur, veele jaaren, schuldig gebleeven, en tegen een Chinees, die in de Zuykerteelt, een middelmaatig vermogen wint, zien wy velen, die, met alle vlyt en kennis, naaulyks hun dagelyks bestaan verwerven.

Hoe veel reden is er dan niet, om dit gedeelte van den Land-bouw, in allen opzicht aan te moedigen, de planters, tegen alle onderdrukking te beschermen, en voor al te zorgen, dat, in den verkoop, de minste dwang, of schadelyke bepalingen niet heerschen; maar dat het den geenen, die dit voordeelig en zo gewild product, met groten arbeid, zorge en gevaar, heeft voortge-

(*aa*) My is een aanzienlyk, nog leevend Landheer bekend, die op deeze wyze, meer dan twintig duyzend Ryksdaalders heeft verlooren, en men houdt het in deeze Volkplanting, voor eene bevestigde waarheid, dat het aanvaarden van een Zuyker-molen, voor ons Europeaanen, eene zeer gevaarlyke onderneeming is.

gekweekt, vry ſtaa, hetzelve zodanig van de hand te zetten, als hy, ter bevordering zyner belangens, zal geraaden vinden..

Wy zullen, voor het einde dezer Verhandeling, toonen, wat, in dezen, zoo hier, als in Nederland, door de gebiedende Magt, geſchied is, en, tot nadere opheldering van het bovengemelde, aanwyzen, wat, tot het oprichten van een Zuiker-molen nodig is, en hoe veel zulks moet koſten.

De Molen is een groote Schuur, van hout en bamboezen, met dakpannen gedekt, ten minſten lang 85. en breed 40. voeten, verdeeld in 2 deelen, waar van het hoogſte, of de eene zyde, gebruykt wordt, om te maalen, het laagſte, om te kooken.

Niet ver van hier, ſtaat een Pakhuis, gemaakt als boven, maar grooter, alwaar de Zuyker *geraffineert*, en de Syroop, beneffens andere dingen, geborgen worden. Deeze beide gebouwen, koſten, nieuws opgericht, ten minſten Rds. 1200. —

Een Buffels karr, beneffens eenige wooningen voor de arbeiders van *Bamboesen* en *Adap*, Rds. 150. —

Een paar Molen-fteenen, met derzelver ftale affen, yzeren banden, het beflag van de fpil, den boom, 2. zwaare zwalpen, en verder benodigd houtwerk, = = 100. —

De Fournuizen, voor metzel-fteenen, Kalk, Zand, Yzerwerk en arbeidsloon = = 95. —

8. Stalen Pannen, = = 100. —

2. Groote dito, waarin het gekookte Zuiker-water gegooten word = = 24. —

1. dito, waarin de gekookte Syroop geftort wordt, = = 12. —

Voor een Fournuis, waar op de Syroop gekookt wordt, aan Steen, Kalk, Zand en Arbeydsloon, = = 30. —

3. Stale Pannen, tot het kooken der Syroop, = = 36. —

2. Yzeren Vuurftookers, = = 10. —

1. Dito, Vuurhaak, = 5. —

2. Groote Kuipen, om het gemaalen Zuyker-vocht te ontfangen, = = 10. —

2. Groote Balys, om de Syroop te doen zakken, = = 13. —

2. Dito, waarin de fchuim, of vuilnis

nis der kokende Zuiker verzameld wordt . . . Rds. 5. -

3. Kopere Schuim-leepels, 6. houten Scheppers, 6. Bamboezen, 2. groote Ziften, . . . 15. -

10. Paar Water-emmers, . . 12. -

700. *Passoks*, of Zuiker-potten, met 700. *Tampolons*, om de uitlekkende Syroop te ontfangen, te zamen, . . 144. -

120. Groote Wannen, . . 48. -

15. Kap-messen, om de Zuiker uit de potten genomen, in stukken te kappen, . . 5 -

2. Suiker-schraapers, 2. Schoppen, 1. Stamper, . . 4. -

2. Ryst-blokken (*bb*) en 20. Stampers, om de Zuiker tot poeder te stampen, . . 25.-

1. Groote Daats, of Snelwaag, . . 10.-

30. Patjols, of houweelen, . . 30.-

45. Gras-parrangs, . . 14.-

15. Ploegen, . . 15.-

15. Kap-

(*bb*) De Ryst, nog in de bolster zynde, wordt *Pady* genoemd en gestampt in een balk, in welks eene einde, hier toe, een rond gat is. Het andere is uitgehold om de stof der gestampte Ryst *Dedak* genaamt en de pady-doppen *gabba* en *Pesak* geheeten, te ontfangen. Dit noemt men een Rystblok en wordt by de Javaanen ook gebezigt, om Koffy, Zuyker en andere zaaken fyn te stampen; zoo meede, tot een teeken, by onraad, wanneer ter waarschouwing der buuren, in hetzelve, met de stamper geslaagen wordt.

15. Kap-messen voor het Zuykerriet, .. 5. -

15. Groote Schoppen, om de Rietbedden aan te hoogen, .. 36. -

10. Bylen, .. 10. -

2. Yzeren wiggen, en 15. groote Parrangs, .. 16. -

60. Manden, om aarde aan te draagen, .. 5 -

30. Buffels-karren, a 13. Rds. 't stuk .. 390. -

60. Buffels, door elkander, .. 1200. -

Op Molens alwaar geene gemetzelde Syroop-bakken zyn, gebruikt men grote vaten, om dat vocht te bergen, kostende 10, die een Molen ten minsten benodigd heeft, .. 160. -

Sommige Molenaars storten de Syroop in Vaartuigen wanneer zy ze afbrengen: andere gebruiken hier vaten toe, deze kosten, .. 32. -

De *Sjampans*, of vaartuigen, waar mede de Syroop wordt afgebragt, zyn, onder de onkosten van de Molen reeds bereeckend. Een middelmatig Huis voor de Molenaar, of *Potia*, ten allerminsten, .. 500. -

Of alles te zamen Rds. 4406. -

De

De Chineezen bereiden de Poeder-Zuiker tot Candy of Stok-Zuiker, waarin alhier, mede, een aanzienlyke handel wordt gedreeven. De manier, door hun gevolgt, heeft, in het zuiveren en kooken, veel overeenkomſt met de onze in Europa; maar in ſtede der koperen Pannen of Vormen, doorreegen met draaden, waarin het gekookte Sap ter Cryſtalliſatie, by ons, wordt gegoten, gebruikt men hier aarde potten, byna van dezelfde gedaante. In deze leggen zy honderd dunne Bamboesjes, kruyslings over elkander, op de wydte van twee duimen, waarop dan twee of drie perſoonen, ſchielyk, met lepels, het gezuiverde en door kooken verdikte vocht, gieten.

De Potten vol zynde, laaten zy dezelve, gedekt met Kadjang-matten, 12. dagen ſtaan, om uit te lekken, na welken tyd, de pot in ſtukken geſlagen, de Zuiker van de Bamboezen afgekapt, en op groote wannen, in de Zon gelegd wordt, om te droogen, het geen, in Europa, door een hevig vuur, in een vertrekje, de ſtoof genaamd, geſchieden moet. Honderd katjes Poederzuiker leveren 60. katjes Kandy, de

flegtere wat minder, zoo dat het verlies iets meerder dan $\frac{1}{3}$ is, waar naar de prys ook word gereegeld. De Zuiker wordt niet op de Molens, maar in de Chineefe Voorftad, of *Campong* gemaakt. De toeftel is niet koftbaar, en bedraagt naaulyks drie honderd Rds., zynde de koperen pannen, waar in de Zuiker gekookt wordt, het voornaamfte.

Eenige jaaren geleeden, wierdt alhier eene aanzienlyke Rafinadery aangelegd, waar in men Brood-zuiker, zo wit en glanzig, als de befte Nederlandfche, bereidde. Maar deze onderneeming is om de groote onkoften en geringe winften, weder te niet gegaan. Sommige Chineezen zetten dit werk, tot nog toe, in zoo ver voort, als tot onze dagelykfche benodigheeden wordt gevorderd. Want de ruwe zuiker, zo als die van de Molen komt, heeft, in den handel, alhier, den meeften aftrek.

De Huishouding der Zuiker-molens, dus verre hebbende afgehandeld, zal ik ten befluite, den aanwas en de vermindering, beneffens het groote nut en voordeel, toonen, het welk, door de Maatfchappy en alle Ingezetenen, uit dit voornaam gedeelte van den Landbouw, wordt genooten. In

In het jaar 1659. ſtelde de Hooge Regeering, het Picol zuiker, eerſte zoort, op 6. de tweede op 5. en de derde op 4. Rds.; welke prys, offchoon, met de tegenwoordige, aanzienlyk verſchillende, de oorzaak was, dat het getal der Molens, zeer ſchielyk, van 22. of 23. tot 8. of 10. verminderde.

Niettegenſtaande dit groot verval, vond de Hooge Regeering, nogmaals goed, het jaar daaraan, den prys, nog een Rds. op ieder zoort, af te ſlaan, het welk de overgebleeven planters dwong, in een Smeek-ſchrift, te vertonen, dat zy genoodzaakt waren, dezen arbeid te laaten vaaren, indien het Gouvernement niet konde goed vinden, van deze laatſte vermindering af te ſtaan.

Op dit verzoek, ontfingen zy het gunſtigſte antwoord niet: terwyl de jongſt bepaalde prys, bleef duuren, en er alleen wierd toegeſtaan, aan iedere Zuiker-Molen, tien vrye Hooft-briefjes voor de aldaar arbeidende Chineezen.

Terwyl my, in het vervolg, geene nadere klagten der planters, over den prys, zyn voorgekomen, meen ik te moeten

moeten befluiten, dat het arbeidsloon, in het midden der vorige Eeuw, zwaarder was, dan heden, want het brandhout en alle andere benoodigheden, waren toen, in een veel grooter overvloed, dan nu, voor handen. Buyten de Zuiker-velden, lag het meefte Land, in dien tyd, nog woest, zynde het geheele Wefter-veld, door den inval der Bantammers, ontbloot van opgezetenen.

De maandelykfche vryheid van tien Hooft-briefjes, toen te zamen 10 rds. waardig, was, in haar zelf, eene zeer geringe aanmoediging, om het verder verval der Molens voor te komen, en alle klagten, op eens, te ftuiten, waarom ik vermoede, dat deeze 10. Hooftbriefjes het middel hebben aan de hand gegeeven, om de meefte Chineezen, op een Zuiker-Plantagie arbeidende, van het Hoofd-geld, zedert, voor alles wat van die Natie tot den Landbouw overgaat, geheel afgefchaft, te verfchoonen.

Dat het arbeidsloon der Akkerlieden, toen hooger, dan thans, was, fteunt, by my,

1. Op

1. Op de onafhankelykheid der Javaſe Vorſten, en de gedurige Oorlogen, die zy met elkander, of met de Maatſchappy, voerden en beletten, dat de Ryſt en vele andere levensmiddelen, in ver na, zoo overvloedig niet, als thans geſchiedt, van daar wierden aangevoerd.

2. Op den woeſten en onbebouwden toeſtand dezer Boven-landen; waar mede de Ingezetenen van Batavia zeer weinig gemeenſchap hadden.

3. Op den geringen toeloop van Boeyangers, of Javaſe Werk-lieden, die, om de twee bovengemelde redenen, veel minder, dan thans, en mogelyk, toen, nog wel in het geheel niet, tot ons overkwaamen, om te arbeyden. Het welk ten

4. De Molenaars verpligtte om het werk met hun eigen volk, dan wel met Slaven af te doen, welke laatſten, toen, zeer menigvuldig naar Bantam overliepen.

De Vrede met den Koning van Bantam, in het jaar 1684, de overwinningen der Maatſchappy, op Java, en de ge-

gestadige aanmoedigingen der HOOGE REGEERING, volgens de Order uit Nederland, wakkerden den Zuiker-teelt zodanig op, dat, in het jaar 1710, 131, Molens, alleen in de Ommelanden dezer Stad, gevonden wierden; behalven nog verscheidene andere, in het gebied van *Bantam*, *Tseribon* en *Java*.

Dit getal was ontegenspreekelyk veel te groot, voor de benoodigde hoeveelheid, tot den handel: waarom de HOOGE REGEERING, niet alleen goedvond, iedere Molen, op eene jaarlyksche levering van 300. Picols, of 37500 ℔, te stellen, maar teffens het meerder aanleggen van Zuiker-molens, ten eenen maal, verbood; vertrouwende, dat het gebrek aan brandhout en verdere ongelegendheeden, aan den zuikerteelt verknocht, van zelf, vermindering te weeg zoude brengen.

Eene gissing, die door de ondervinding volkomen wierd bevestigd, alzoo in het jaar 1745, in deze Ommelanden, niet meer dan 52. maalende zuiker-molens gevonden wierden, die, in het zelve jaar, met 13, nieuw opgerigte, vermeerderd zyn: bepalende de Hoo-

Hooge Overigheid het vaſt getal, voortaan, op 70.

Deze bepaling werdt, in het jaar 1750, vergroot tot 80; en dit getal bleef in wezen tot het jaar 1767, wanneer alle zuiker-molens, door Gecommitteerde Heemraaden, op bevel der Regeering, naaukeurig wierden opgenoomen en bevonden te beſtaan, in 82. ſtuks, waar onder 2. of 3. die langer, dan een jaar en ſes weeken, hebbende ſtil geſtaan, het recht om te maalen, volgens de wet, verlooren hadden.

Deeze 82. Molens, zyn, in 12. jaaren, of terwyl ik dit ſchryf, afgenoomen tot 55. en, volgens verzekering, door kundige Molenaars aan my gedaan, moeten, binnen weinig jaaren, nog ten minſten 10. ſtuks ſtil ſtaan, om dezelve reeden, die alle andere Molens vernietigt heeft, te weeten het groot gebrek van Brandhout.

Om den geenen, die in de Bovenlanden niet ervaren zyn; een middelmatig denkbeeld, omtrent den op en ondergang der Zuiker-molens, door de byzondere geleegenheid der plaatzen, me-

mede te deelen, merk ik aan: dat, in het jaar 1710, in het Westerveld, aanwezig waaren 49, en in het Oosterveld 82, Molens, wordende de groote Rivier, waar aan thans maar een Molen is, door my, onder het Oosterveld gereekend. Deeze 131 Molens laagen als volgt. Aan de Rivier *Tangerang*, zoo als men toen sprak, of tot meerder duidelykheid, de Rivier *Tsidani*, en de *Moker-vaart*, te zamen 7 aan de Rivier *Ankel* 11, de spruit *Maroedja* 6 aan de Rivier *Passangrahan* 23 aan de *Grogol* 1, aan de *Crocot* 1. aan de groote Rivier 51, aan de *Sonthar* 4. aan de *Tjacon* 7. aan de spruyt *Toegoe* 1. aan de Rivier *Bacassy* 13. en aan de *Maronde* 6.

Het naaukeurig berigt van Gecommitteerde Heem-Raaden, verzeld van kundige Chineese Officieren, vertoont, dat de 82. Zuiker-molens, in het begin van het jaar 1767, gevonden, aldus gelegen waren.

Naby het Westerstrand 3. aan de Rivier *Tsidani* en de *Mokervaart* 34. aan de Rivier *Anké* 9. aan de *Passangrahan* 8. aan de groote Rivier 6. aan de *Tjacon* 3. aan de

Vinke-

Vinkevaart 2. aan de ſpruyt *Troeſan* 1. en aan de Rivier *Bakaſſy* 16.

Van deze 82. Molens, zyn thans nog overig, aan het Weſter-ſtrand 3, aan de Rivier *Tjidani* en de *Mokervaart* 27. aan de Rivier *Anké* 2. aan de *Paſſangrahan* 3. aan de groote Rivier 1. aan de *Tjacon* 3. aan de ſpruyt *Troeſan* 1. en aan de Rivier *Bakaſſy* 14. of in het Oosterveld 19. en het Weſterveld 36: het welk, met het jaar 1710. vergeleeken zynde, een zeer groot verſchil vertoont.

Van deze 55. Molens behooren thans 24. aan Europeeſche en 26. aan Chineeſche Eigenaars, ſtaande 5. op den grond der E. Maatſchappy, verhuurd, ten behoeve van Heemraaden, of ter leen gegeeven, aan het Hoofd der Ooſt-zydſe Javaanen.

De beſchouwing der Bovenlanden, overtuigt ons, dat geene andere Molens, nog eenigen tyd, hoop hebben, met toereikend brandhout, voorzien te worden, dan die, welke aan de Rivieren *Tjidani*, (waar by ik de *Mokervaart* mede reken) en aan de *Bakaſſy* zyn gelegen. Langs laaſtgenoemde Rivier, eene

breede en voor een gedeelte, vaarbare ſtroom, zyn de Molens het beſt in ſtand gebleeven. Alles, het welk tusſchen deeze Rivier en de waterryke *Tſidani*, ligt, of de geheele uitgeſtrektheid, onzer bearbeide Middellanden, is, byna ten eenemaal, ontbloot van houtgewas, het welk, niet alleen, door het geſtadige hakken voor de Zuiker-molens, veroorzaakt is, maar om dat de baatzugt of onkunde van ſommige Land-Heeren, den Chineezen en Javaanen veroorloofd heeft, om de overgebleven ruigte, in de afgekapte bosſchen uit te branden, en aldaar Padey, in 's landstaal *Gaga* genaamd, te zaayen, waar door alle hoop, om nieuwe boomen aan te kweeken, ten eenemaal verlooren is.

Het weinig hout, het welk nog aan de ſpruyt *Iſtana*, in het Ooſterveld en naby de Rivier *Paſſangrahan* in het Weſterveld, gevonden wordt, en ſtrekt, om 6. Zuikermolens aan den gang te houden, moet derhalven, door de Eigenaars dier Landen, met veel oplettendheid behandeld worden, of gemelde Molens zullen, wel dra, in het lot van zoo veele andere deelen.

De

De zo dikwils beredeneerde aanplanting van nieuwe bosſchen is wel niet onmogelyk, maar echter zeer moeilyk. Het meeste hout ſtond voor dezen, langs de oevers van Spruiten en Rivieren, of in en naby Moeraſſen, *Rawas* genaamd, thans meeſt allen verwiſſeld in vrugtbare Ryſtvelden. Tot het beplanten dezer plaatzen, zal geen Land-Heer, om het voordeel dat hy thans geniet, ooit overgaan; en hooge gronden, met pitten te bezaayen, zal, zonder kennis, geduld, geld en byzondere aanmoediging, altoos eene nutteloozе onderneming blyven. De bosſchen zyn het werk der natuur, die vele Eeuwen heeft gebruykt, om die hooge ſtammen voort te brengen, die door ons, ter uitzetting van den Land-bouw, ſedert weinige jaaren, zyn omgehouwen.

In het begin van deeze Eeuw, toen de Gouverneur Generaal VAN RIEBEEK de Bovenlanden het eerſt bezogt, en, in meer dan eene togt, met zeer groote moeite, over het Gebergte, tot het Zuider-ſtrand, gekomen is, was het meeſte Land, tuſſchen deze Stad en den Noordelyken voet van het Gebergte, begroeid met dichte Wou-

 den,

den, zo als my, door geloofwaardige Gryzaards, die den gemelden Opper-Land-voogd verzelden, meer dan eens verzekerd is, en, uit de befchouwing van den grond, ook genoegzaam blykt.

Maar federd dien, is het getal der opgezetenen, aanzienlyk toegenoomen. Eene menigte Chineezen hebben zig, voor al federd de laatfte 20 jaaren, in de Ommelanden neergezet: zo dat de tegenwoordige ftaat des Land-bouws, en meer andere redenen, die ik thans voor by zal gaan, alle hoop beneemen, zonder de tusfchenkomft van vermoogende, kundige en aangemoedigde Land-Heeren, om het noodig brandhout, voor de nuttige Zuiker-teelt, aldaar, aantekweeken.

Offchoon ik, of de myne, in dit voornaam gedeelte van den Land-bouw, op geenerley wyze, eenig aandeel heb, en daarom myn gevoelen, onpartydig en vrymoedig kan en durf verklaaren, betuig ik nogthans, nooit dan met veel aandoening, het dagelyks verval der Zuiker-molens te befchouwen, dewyl dit Product, van zulk eenen vermoogenden invloed, op de welvaart

de-

dezer Hooftplaats is, dat het bloeijen of kwynen van de Zuiker-teelt, en het geen daar toe behoort, de waarde van zeer veel zaaken, zichtbaar en ſnel, doed ryzen en daalen.

Dit blykt onwederſpreekelyk, wanneer men bedenkt,

1. Dat doorgaans, op eene Zuiker-molen met het geen daar aan verknocht is, 200. Menſchen, den meeſten tyd van 't jaar, in arbeid zyn, het welk voor de nog overiggeblevene 55. Molens een aanzienlyk getal bedraagt van 11000 koppen.

2. Alles wat dit groot getal, aan Ryſt, Lywaat, Amfioen en veele andere behoeftens, noodig heeft, moet men in Batavia zoeken. Van welk eenen invloed is dit niet, op de Tollen der Edele Maatſchappy, en op den dagelykſen handel van veele byzondere perſoonen?

3. De Zuiker-molens hebben eene naauwe betrekking, met de Steen- en Potte-Bakkeryen, Kalkbranderyen, Chineeſche Timmerwerven, den Catjang-
 bouw,

bouw, de Oly-molens en eene menigte andere zaaken, die gestadig veele handen bezig houden.

4. De Arak-branderyen, naast de Zuiker-molens, de sterkste zuilen des Bataviaschen Koophandels, moeten stil staan, zonder de Zuiker-teelt: en zoo wij onze oogen slaan, op die aanzienlyke schatten, in dit voornaam gedeelte van den Landbouw, jaarlyks gebezigt, moeten wy billyk verbaasd staan, dat er tyden zyn geweest, waar in de eigenbaat of onkunde den armen planter onderdrukte.

Na de allerminste berekening, mag men zeker zeggen, dat iedere Molen, jaarlyks 8000 Rds. (*dd*) noodig heeft: het welk voor 55, nog thans aanwezig zynde, 440000. Rds. bedraagt; die dagelyks door zo veele handen rond gaan, dat men, zonder vergrooting, zeggen mag, wel de helft, der Ingezetenen dezer Volkplanting, daar door bevoordeeld te worden.

Het

(*dd*) By de rekening der onkosten p. 224. heb ik dit 600. Rds. meer gesteld, maar dewyl alle Molens, door malkander, nooit 7 maanden in een Jaar maalen, heb ik hunne uitgaaven, door een geslagen en begroot, als in den text.

Het Product dezer 55. Molens, middelmatig gerekend op 99000. Pikols, (*ee*) bedraagen, naar den tegenwoordig bepaalden prys, 396000. Rds.

Waar op, door de Maatſchappy en veele byzondere perſoonen, ten minſten 400000. Rds. word gewonnen: die, om de menigvuldige verdeeling, dubbel meer waardig zyn, dan of men dit bedraagen, aan Goud of Zilver, uit ons Gebergte groef.

Het is de Zuiker-bouw, die de kwynende Zeevaart, nog een weinig leven geeft.

Het is de Suiker-bouw, die ver het groot-

(*ee*) De leezer gelieve hier by optemerken, dat ik het product van iedere Molen, hier op 1800 pikols voor 7 maalmaanden of 100 minder heb geſtelt, dan in de vorige berekening, om zoo veel mogelyk, eene algemeene gelykheid, over alle onze Molens voortedraagen; ook heb ik hier niet gerekend, de waarde der verkogte Syroop, volgens p. 226. geſteld in zeven maalmaanden, op 1400 of voor 55 Molens in dien tyd op 77000 Takars, waar van ik meede, voor verlies enz. voor ieder Molen 100 of voor alles te zamen 5500 aftrek, zoo dat er ten dienſt der Branderyen 71500 Takars overſchieten, die, by eene middelmatige aftrek der Arak, op zoo veele Ryxdaalders mogen gerekend worden.

grootste deel der Chineesche Ingezetenen, werkzaam houd.

Het is de Suiker bouw, die de balans des Bataviaschen handels, met onze Noord-Westersche bezittingen in Indië, tot ons doet overslaan.

Het is, in een woord de Suiker-teelt, waar aan men, met veel gerustheid, toe mag schryven, dat Batavia, by het groot verval van allen anderen handel, tot nog toe, niet ten eenemaal is te grond gegaan.

De overdenking van dit groot belang, zoo wel voor het geheele lighaam der Edele Maatschappy, als voor zo veele byzondere persoonen, is buyten twyffel ook de reden, waarom dit gedeelte onzes Land-bouws, zo wel uit Nederland als hier, meest altoos bescherming vond.

Kort na het onverantwoordelyk verlies der Nederlandsche Bezittingen in Brazil, moedigden de Hoog Edele Heeren Seventienen de Suiker-teelt, met allen nadruk, aan, en gaven zelfs order, om den inkoops-prys te verhoogen, ten

eínde,

einde, volgens hunne eigene uitdrukking, de Planters te doen beſtaan, en hun tot dezen tak des Land-bouws, aan te houden.

De hooge prys, in den aanvang deezer Eeuw, in Nederland, van 13. en 14. ſtuyvers het ℔, of meer dan 30. Rds. het Picol, het welk men toen, voor de Maatſchappy, voor 3. Rds. inkocht, of liever, den Planters afdwong, deed gemelde aanzienlyke Vergadering, in het jaar 1704. nogmaals zeggen.

„ Dat de Suiker-culture, in de Bata-
„ viaſche Bovenlanden, door alle be-
„ denkelyke middelen moet voortge-
„ zet, en vooral toegezien worden, dat
„ den Planters zoo veel wierd betaald,
„ dat zy konden beſtaan, als mede dat
„ de een niet boven den anderen be-
„ gunſtigd, of door ſchadelyke voor-
„ koop, de rechtſtreekſche aflevering
„ der gewaſſen, van de Planters aan de
„ Maatſchappy, verhinderd wierd.

Offſchoon de ſterke aanbouw in America, (*ff*) de waarde der Bataviaſche Zui-

(*ff*) Volgens eene algemeene bereekening, voor welkers egtheid, ik niet inſta, maar die nogtans niet onwaarſchynelyk is, zouden de bezittingen der Europeaanen in *America*, thans te zamen voortbrengen, ruim 184 millioenen ponden Zuiker, waar in de Volkplantingen van ons Ge-

Zuiker, aanmerkelyk heeft doen daalen, blyft het voordeel voor de Maatschappy, nog thans aanzienlyk groot; om dat het gewas, alhier gewonnen, dat van America, zeer ver te boven gaat; en zo wel, als andere Producten, die wy, met die Volkplantingen teffens aankweeken, en naar Europa overvoeren, altoos voor hoogere pryzen worden van de hand gezet: zo als uit de gedrukte lysten, die ik hier niet aan zal voeren, blyken kan.

En al gaf de Zuiker-teelt de Maatschappy, by den verkoop, geene andere winsten, dan dat zy, als eene onschadelyke onderlaag, in hare Schepen, kan worden overgevoerd, zoude zo wel, om dat men de lage ruimte, met niets anders, zonder nadeel vullen kan, als om den grooten invloed, die de Zuiker-

Gemeenebest voor ⅕ of byna 37 millioenen deelen. Hoe gering is derhalven de invloed van 2 millioenen ponden, iets meer of minder, zederd lang, altoos het jaarlyks vervoerde naar Nederland, op zulk eene aanzienlyke hoeveelheyd, en hoe ongegrond is de vrees dier geenen, die stellen, dat de aangemoedigde Zuikerbouw in deeze gewesten, den Nederlandschen Handel met *America* te zeer benadeelt! Ik zal het zelve, ten opzigt der Coffy, mede aanwyzen.

kerteelt heeft op de tollen, den Amfioen handel, de waarde der vaste goederen, waar omtrend de Maatschappy, als Heer van den Lande, nooit kan onverschillig weezen, en vooral, de kragt deezer Volkplanting, door eene geregelde en voordeelige omloop van het geld, het welk ons, voor dit gewas, door onze Noord-Westelyke bezittingen, word toegeteld.

Ik herzegge, om deeze en nog veele andere redenen, den landkundigen, niet onbekend, en van alle verlichte en edelmoedige Voorstanders dezer Volkplanting, in haare betrekking, met het Vaderland aangezien, altoos gebillykt, mogen wy nooit twyfelen, of de Zuiker-teelt, zal, by de gebiedende Magt in Nederland, altoos bescherming ontmoeten.

Dat de Hooge Overheyd dezer Gewesten, ook meest altoos, in dit regtmatig en voordeelig denkbeeld, leefde, wordt door derzelver menigvuldige besluiten, onwedersprekelyk beweezen. Want om alles, het welk hier van in den voorleede Eeuw gezegd is, stilzwygend voor by te gaan, kunnen de Ingezetenen deezer stad, niet dan met groot

groot genoegen hooren, den landkundigen Generaal van RIEBEEK en het Gouvernement van dien tyd, den 20. Juny 1710, betuigende.

„ Dat de Zuiker-plantagien, als voedsterlingen der Regeering, moeten worden aangezien, en geenſints, als in differente Kooplieden, waar omtent men anderſints, de laagſte pryzen maar betragtende, den eenen het benoodigde afkoopt, en den anderen, met het zyne laat zitten, maar integendeel, als dependerende aankweekelingen, van deeze Regeering, die dezelve moet koesteren en aanhouden, om altoos den ſtam van zoo eenen winſt gevenden Boom, in haare eigene omtuyning, te conſerveeren enz. Een ſtelling, die niet by een ydel raiſonnement gebleeven is, maar gevolgd wierd, door een uitgebreid en duidelyk bericht, ter order der Regering opgeſteld, door twee zeer kundige leden, VAN ZWOL en ZWAARDEKROON, die beiden naderhand, als Opperland-Voogden, deze Geweſten met roem beſtierden.

Als een uitwerking van dit Bericht, genooten de Planters, ſederd eenigen tyd,

tyd, door de eigenbaat gedrukt, aanmerkelyke verligting, voor al, door de gelyke verdeeling der hoeveelheid, die de Maatſchappy, rechtſtreeks uit hunne handen, zonder tusſchenkomſt der ſchadelyke opkoopers, ontfangen zoude, wiens woekeragtige winſten, toen niet alleen wierden afgekeurd, maar ook, voor het vervolg, door goede maatregelen, beteugeld.

Met eene geringe verandering, gerigt naar tyds omſtandigheden, volharde de volgende Regeering, by deze aanmoedigende ſchikkingen. De handelkundige Opperlandvoogd MOSSEL, beſchouwde, by de aanvaarding van het Hoogſtbeſtier, de Zuiker-teelt, als de ſterkſte zenuw, in het lighaam dezer Volkplanting: en verwaardigde dierhalven dit gedeelte van den Landbouw, het allereerſt, met die uitmuntende aanmerkingen, die nog heden, in veeler handen, gevonden worden.

De nuttige beſluiten, door de Hooge Overheid, op de nadrukkelyke voorſtellingen van dat werkſaam vernuft genoomen, hebben zeker niet weinig toe-

toegebragt, om het verval der Molens, nog eenigen tyd, te verhoeden, en dezelve zo veel mogelyk te beschermen, tegen de willekeurige vervolgingen van sommige onbillyke eygenaars, die hunne huurders, door tegenspoed en misgewas agteruit geraakt, onder schyn van recht, ten eenemaal bedierven.

Het hun toen verleende voorrecht, dat geen arrest, op het te veld staande Riet; of de noodige gereedschappen, door den Rechter mag geschieden, stelde de Planters in staat, offchoon in twistgeding betrokken, met hunnen arbeyd voort te gaan: en de bepaling, daar de verpanding van het Zuiker-riet door de huurders, niet dan met voorkennis en toestemming van den Landeigenaar, mag geschieden, maakte den laatsten bekwaam, om de behoeftige Planters, zonder schroom, te ondersteunen.

Dezelve edelmoedige bescherming geniet de Landbouw, nog tot deezen dag; verlichte en nog aanweezig zynde Leden, van het hoofdbestier, alhier, wiens naamen het my niet veroorloofd is te noemen, hebben, weinige jaaren geleeden, zeer duydelyk aangetoond,

dat

dat, in de Zuiker-teelt, het belang der Maatſchappy, met dat der Ingezeetenen, onafſcheydelyk moet te zaamen gaan: en ik vreeze, dat de ondervinding deze waarheid, waar aan door geen weldenkend man, in deze Vlokplanting, het minſt getwyffeld wordt, maar al te klaar betoogen zal; wanneer de naby zynde vermindering van het gering getal der nog overgebleevenen Zuiker-molens, den verflaauwden handel, eenen gevaarlyken ſtoot zal geeven. Want terwyl het Zuikerriet, aan zo veele toevallen, vooral gebrek aan regen, zoo dikwyls is blootgeſteld, dat men niet altoos voordeelige gewaſſen, maar nu en dan, eene groote ſchaarsheid; zoo als in het jaar 1775, moet verwachten, is niets zoo zeker, dan dat een minder getal Molens, als er thans nog zyn, niet toereiken, om der Maatſchappy, den noodigen voorraad, by een Beſluit der Hooge Regeering, den 4. December 1777, jaarlyks bepaald op 20000. Kanaſſers, of ruym 8. Millioenen Ponden, evenredig verdeeld over alle Molens, te bezorgen; veel minder, den veroorloofde handel onzer Medeburgers te voorzien: zo dat men reets thans, dikwils

is

is verpligt geweeſt, *Java* en *Tsſeribon* te hulp te roepen: het geen, door den tyd, voor deze Hooftplaats, niet anders, dan zeer verderfelyk wezen kan.

Het jongſt bewys van het byzondere toezigt der Hooge Overheid, voor de veiligheid en ruſt der Planters, vinden wy, in het Plaçaat van den 23. April 1776; alwaar, onder veele andere goede ſchikkingen, voor de welvaart onzer Ommelanden, ook uitdrukkelyk is bepaald: dat de verhuurder van een Zuiker-molen verpligt zal zyn, het te veld ſtaande Riet, en uitgemalen Sappen, in mindering of voldoening, der agterſtallige huurpenningen, aan te neemen; zonder dat dit, ooit by executie, mag werden verkogt, maar dat de waarde van dien, door goede Mannen, van weder zyde te noemen, moet worden begroot: en in gevalle de verhuurder met den planter, dies wegen niet overeen kan komen, dan zulks te ſtellen, ter beſlisſing van den Competenten Rechter, zonder dienswegen een twiſtgeding aan te vangen, of, van de eerſte uitſpraak op een hooger Rechter te provoceeren.

Een

Een nuttig besluit, veroorzaakt door de baatzugt van sommige inhalige Eigenaars, die, gelyk de inleiding tot deeze order zakelyk zegt, geen agt wilden slaan op fataliteiten, die de planters onvermogend maaken, om de bedonge huur te betaalen; en dierhalven procedeeren tot vernietiging van het huurcontract en opentlyken verkoop van het Zuiker-riet; om het zelve dusdanig, voor een gering bedraagen, magtig te worden, en weder met voordeel, aan eenen nieuwen huurder, te verkoopen.

Den tegenwoordigen toestant onzer Zuiker-moolens, naar deeze algemeene schets, beschouwende, behoort men, ter behoudenis deezer Volk-planting, te denken.

1. Of 'er geen gevoegelyk middel te vinden zy, om brandhout, uyt de dikke bosschen op het gebergte, zonder zware kosten, aftevoeren, het welk ik denk, dat langs de *Tsjidani* en desselfs waterryke spruiten, niet buiten goede verwachting is.

2. Dat de overgeblevene bosschen,

 met

met oordeel, worden afgakapt, en niemand, onder bedreiging van ſtrenge ſtraffen, worde toegelaaten, om jonge aankomende boomen om te houwen; veel minder, in de afgekante boſſchen, *Pady Gaga* te zaaijen, of de aldaar op ſtaande ruigte aftebranden.

3. Dat, onder eene betamelyke aanmoediging, gericht naar het gewicht der zaak en het hroot belang deezer Volkplanting, nieuwe boſſchen worden aangelegd: het welk, als boven gezegd wel veel tyds vordert, maar nogtans niet buyten hoop, van eenen gunſtigen uitſlag, is: zynde dit aanplanten van boomgewas niet alleen noodig voor de Zuiker-molens, maar ook voor den Landbouw in het algemeen, en de opgezetenen onzer Bovenlanden, in het byzonder; zo als ik, in eene volgende verhandeling, nader toonen zal, met aanwyzing der middelen, waar naar dit ontwerp moet worden uytgevoerd.

4. Dat het verplaatzen van oude en het aanleggen van nieuwe Moolens, ter vervulling van het bepaald getal, begunſtigd, en daar by gelet worde, op dat

dat geen, het welk ik, in het begin, gezegd heb, by den eersten aanleg, dienstig te weezen.

5. Dat men, zo veel mogelyk, zorge, dat, op het zelve land, en onder denzelven huurder, altoos meer dan eene Molen zy: het welk de onkosten aanzienlyk vermindert, en, by een slegt gewas, altoos nog eenigen tyd tot maalen geeft.

6. Dat men de planters aanmoedige, zoo het de uitgestrektheid van hunnen grond gedoogt, by de Zuikerteelt, enigen anderen tak des Land-bouws te voegen, het zy Catjang, Indigo, Coffy, of wat zy zullen raadsaam vinden; het welk vooral, voor zulke Molens van byzonder voordeel is, die in het geheel, of voor een gedeelte, het werk door Slaven (gg) laaten doen.

Voor-

(gg) Onder alle onze Zuiker-Moolens, is, zoo verre my bewust is, maar, een, van den Eigenaar zelfs, gebruikt, alwaar, buiten een of twee Chineezen, de arbeid door lyfeigenen geschied. Nog twee andere Land-Heeren regeeren hunne Plantagien en Molens, gedeeltelyk met slaaven, en gedeeltelyk met gehuurd volk. Het kan zyn, dat de behandeling op ge-

Voor de uitmergeling der gronden, door het Zuiker-riet, behoeft men nooit te schroomen.

De Chineezen zyn meesters in den Akkerbouw, en weeten de Zuikervelden, met uitgeperste Katjang-koeken, en koemist, zoo zy die kunnen bekoomen, zoodanig te mesten, dat hun gewas, zonder verhindering van het weder, of schadelyk ongedierte, niet mislukken zal.

Het zoude voor de Zuiker-teelt, een groot voordeel wezen, indien de Watermolens hier konden worden ingevoerd. Volgens de boven gestelde rekening, die zeer middelmatig is, (*hh*)

gemelde drie plaatzen, een weinig verschilt van de manier, hier boven door my beschreeven; die egter op alle overige Molens, hier mede, ten eenemaal, over eenkomt.

Het nut van myn voorstel, om, by de Zuikerteelt, nog andere *producten*, op het zelve land, te voegen, kan, door de bovengenoemde Land Heeren, niet ontkend, en zeker nog veel verder uitgebreik worden.

(*hh*) By drooge jaaren, is 'er dikwyls eene considerabele sterfte onder de Buffels, veroorzaakt door de zwaare hette, en door gebrek aan gras. De Jaaren 1773 en 1775 zyn, by veele planters, nog, in een smertelyk geheugen. Sommige Molens, aan de rivier *Tsjidani*, verlooren toen, meerder dan 100 stuks, in een jaar. (*ii*)

zou-

zoude dit, voor iedere Molen, wel 500 Rds. jaarlyks fcheelen. Een Water-molen zoude, aan het werk, meerder fpoed en regelmatigheid byzetten; men zoude met 3. fteenen, als in America, kunnen maalen; het welk, naar de tegenwoordige inrichting, moet agterwegen blyven. Doch, tot een Water-molen, zyn alle ftanden niet gefchikt: de eerfte aanleg zoude ook wat koftbaar wezen; waarom dit ontwerp, ter uitvoer gebragt, door eene milde belooning, diende begunftigd te worden. (*ii*)

 Nu

(*ii*) Indien ik wel bericht ben, gefchiedt het maalen door waater, in *Surinamen*, op de volgende wyze. Men graaft een lang en breed Kanaal, dat met geene der andere gragten de minfte gemeenfchap heeft. Dit Kanaal aldaar, de *groote Trens* genaamd, 35 of 40 voeten breed, en diep naar evenredigheid, is rondom afgedamd, en loopt, van het agtereinde der Plantagie, rechtftreeks op de Molen. Aan het einde van dit Kanaal is eene zwaare waterkeering, de *Inneem-Sluis* genaamd, voorzien van eene deur, 12 voeten breed, die, wanneer men maalen wil, by het begin der fpringvloeden van nieuwe of volle maan, wordt opengezet, en, als het ty vol is, gefloten: waar op het maalen, na 1 of 2 uuren, eenen aanvang neemt. Het is zeker, dat die manier alhier niet uytvoerlyk is, niet alleen, om dat de Eb en Vloed, zelfs by de Herfft-nachtevening, wanneer het water hier het hoogfte vloeit, nauwlyks 6 voeten verfchillen; maar ook, om dat de Vloed, al liep die hooger, om den hellenden grond, nauwlyks een half uur buiten de Stad, in de Rivieren

te

Nu zoude ik tot de Arak-branderyen kunnen overgaan, die, in den eigentlyken zin, tot den Land-bouw niet mogen gerekend worden; maar nogthans, met de Zuiker-moolens, zoo nauw verbonden zyn, dat ik my verpligt zoude houden, derzelver beschryving hier op onmiddelyk te laaten volgen; indien deeze Verhandeling niet reeds veel wydloopiger was geworden, dan ik my, in den beginne, hadde voorgesteld. Ik bespaar dierhalven dit, met de agtervolgtng dezer stoffe, tot de uytgave van ons Tweede Deel: en eindige met my, by den bescheiden Leezer, te verschoonen, over de veelvuldige kleinigheden, die ik niet heb kunnen ontwyken, zonder onverstaanbaar te worden, by allen, die van onze plaatzelyke gelegendheyd, geene bevinding, of duidelyk denkbeeld hebben.

E E-

te bespeuren is. Echter houde ik my overtuigd, dat de afleidingen uit de Rivieren, waar aan veele onzer Molens zyn geleegen, het noodige verval, door een Water-rad, bezorgen zullen. En deze afleidingen, kunnen, aan lager liggende Ingelanden, of aan de Stad, geen nadeel doen, wanneer het water tot niets anders gebruikt, en aan de Rivier weder te rug gegeeven wordt: zoo dat dit ontwerp de nadere overdenking onzer vernuftige ingezetenen, onwaardig is.

EENIGE WAARNEMINGEN, OVER DE NUTTIGHEID VAN HET VERBETEREN ONZER HOLLANDSCHE ZEEKAARTEN, NAAR DE ENGELSCHE EN FRANSCHE;

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

I.

Naar het my voorkoomt, zou het wenſchelyk zyn, dat alle Natien, inzon-

derheid de Hollanders, Engelſchen en Franſchen, overeenſtemden, in het bepaalen van den eerſten Meridiaan, van welken de Lengten op Zee berekend worden, op de Graden der Evennachtlyn. Want, als men elkanderen praait op Zee, gebeurt het, miſſchien nu en dan, ten minſten het kan zeer ligtelyk gebeuren, dat onze Zeelieden de gegiſte Lengte der Engelſche en Franſche Piloten kwalyk verſtaan. Iets diergelyks bejegende ons, met eenen Franſchen Slaven-haler, die naar St. Domingo moeſt, op den 2. Octob. 1778, omtrend 3 Graden, 11 Minuten, Benoorden de Linie. De Stuurman, die de ſpraak voerde, riep ons toe, dat hy 18 Graden Lengte rekende; en, volgens die rekeninge, zouden wy 3 Graden Weſt gehad hebben, op het Schip Europa, als men den Meridiaan van Parys, voor het punt nam, van het welk hy zyne Lengte begonnen had. Maar het was niet waarſchynelyk, dat wy toen zoo veel Weſt hadden.

Zouden wy hem niet kwalyk hebben kunnen verſtaan? en konde de Fransman, wiens eerſte antwoord wy niet

ver-

verſtaan hadden, met het tweede antwoord, 't geen wy verſtonden, niet wel hebben gedoeld, op het verſchil der Meridiaanen van Parys en van Teneriffe? Daarenboven zyn de Franſche Kaartemakers en Zeelieden voortaan gelaſt, om hunnen eerſten Meridiaan, op *Isle de Palma*, te plaatzen: eene nieuwigheid, welke, by het praaijen en verbeteren der beſtekken, vervolgens, nu en dan ten minſten, eene aanmerkelyke en gevaarlyke verwarringe baaren kan. Niets gevoegelyker zou my toeſchynen, daaromtrend, te kunnen worden uitgedacht, dan dat, by het verbeteren onzer Zeekaarten, ook onze Natie *Isle de Palma*, als den eerſten Meridiaan, van de Franſchen overnaame. Zoodanige eene toegevenheid zou kunnen vruchtbaar zyn, en een heilzaam voorbeeld, aan andere Zee-Mogendheden, ter naarvolginge, verſchaffen.

II.

De beroemde Engelſche Zeeheld en Land-

Landontdekker JAMES COOK, had, by en omtrend de Evennachtlyn, geene ſtilte, maar altyd eene friſche koelte, uit het Zuid-Weſten, in September 1772: en dat wel op die Breedten, op welke onze meeſte Ooſt-Indiſche Schepen langdurige ſtilte en onverdragelyke hitte ontmoeten.

Ook werden hy en de Heer FURNEAUX, met hunne Schepen *the Reſolution* en *the Adventure*, door den ſtroom, naar de Kuſt van Afrika, en de bogt van Guinea, betrokken. Maar, in ſoortgelyke omſtandigheden, ſchynen wy nu ook onlangs, in September 1778, met het Schip Europa, geweeſt te zyn. Immers hoe zeer de orders van de Edele Compagnie ook vorderden, den zoogezegden *Wagenweg* door te zeilen, en niet Ooſtelyker henen te ſtevenen, maakten ons de ſtroomen en winden dat onmogelyk. Friſſche Zuidelyke en Zuid-weſtelyke Winden loſten elkander af; de warmte was draagelyk; en, op den 11 October, ſneeden wy de Linie, naar de beſte giſſinge, op 0 Graden Lengte, dat is, daar onze eerſte Meridiaan

van

van de Teneriffche Piek, dezelve rechthoekig fnydt.

Maar onze Stuurlieden en Bootsgezellen waren nog nimmer zoo Ooftelyk aldaar geweeft, en hadden ook nooit, zoo kort Benoorden de Evennachtlyn, die doorgaande winden ontwaard. Trouwens, in onze Zeekaarten, was 'er geene fchaduwe van te vinden. Ondertusfchen zag ik die, ten klaarften, geteekend, benoorden en bezuiden *Cabo das Palmas*, op myne Engelfche Globe van GEORGE ADAMS, en op de nieuwe Kaart van Monfr. BONNE, gevoegd by de Maaftrichtfche Uitgave van het beruchte werk, door den Abt RAYNALT opgefteld: *Hiftoire Philofophique & Politique des Etabliffements & du Commerce des Europeens dans les deux Indes.* Zulk een Ooftelyk afdryven, door dien Pasfaatwind, moet ook merkelyken invloed hebben, op het gemakkelyk vermyden van *Kaap Auguftyn*, en de verdere Amerikaanfche kuften, tot aan *Braxos de Abrolhos.* 'T zou derhalven, myns oordeels, niet ondienftig zyn, ook de-

deze byzonderheid, op onze Zeekaarten, duidelyk aan te teekenen.

III.

Maar, wat 'er ook van zyn moge, de zuidelyke Eilanden van *Triſtan d'Acunha* en *Alvarez*, langs welke, af en aan, onze meeſte Ooſt-Indiſche Scheepen, voorby vaaren, als zy, Ooſt aan, naar de Kaap de Goede Hope, voortſtevenen, behoorden, ten minſten, op onze Kaarten, duidelyk en wel geplaatſt te zyn. Op den 16 November 1778, zagen wy *Triſtan*, aan de Noord-Ooſtzyde; en toen bevonden wy ons, op 36. gr. 36. m. Zuider-Breedte. En alzoo *Triſtan*, volgens de Zeeboeken, zou moeten liggen, op 9 gr. 21 m. Ooſterlengte, verbeterde men het beſtek, gelyk men 't noemt: hebbende wy, zoo de teekeninge waarachtig was, volgens de koppelinge der koerſen en de giſſinge, tot daar aan toe vervolgd, meer dan twee Graden en een half Ooſt. Edoch, op den 28 daar aan volgenden, wiſt men onmogelyk te raaden, waar by het mogte toekomen, dat wy geen land ontwaarden; daar wy, volgens het ver-

verbeterd bestek, by *Tristan* gemaakt, thans reeds over het Voorgebergte, diep landwaards in, over de bezittingen onzer Nederlanders, naar de grenzen der Kaffers, henen zeilden. Evenwel myne Globe van *Adams* hielp ons wederom uit den dut; en ik vertoonde, dat, op die Globe, hoe klein ook van bestek, *Tristan* meer dan vier Graden Westelyker lag, dan op onze Hollandsche Paskaarten. Behalven dat wy de Miswyzinge van de Compasnaald hadden, op omtrend 20 Graden Noordwestering. En behalven dit teeken, 't geen ons de nabyheid van de Kaap deed blyken, genooten wy dagelyks het geluk, van den Octant te kunnen gebruiken: zynde wy dus vast verzekerd, dat wy, op de behoorlyke Breedte, zeilden; gelyk wy ook, op den 29 's morgens, het gezicht, en, na den middag, de reede van de Tafelbaay bereikten. Ja maar die zekerheid der Breedte zou min of meer verflaauwen, by duister en regenachtig weder: hoedanig men, by het aanzeilen naar de Kaap, meermalen aantreft.

IV.

IV.

Eene gelyke, en misschien nog veel gevarelykere, onzekerheid moet 'er plaatze hebben, ten opzichte der ware liggingе van *St. Paulo* en *Amsterdam*. Amsterdam zagen wy, op den 23. van Januarius, ten Zuiden van ons; en, vervolgens, de bekende dryvende groente: en, by eenen styven storm uit het Noord-Oosten, en het scheuren van eenige zeilen, 't geen eenen Bylegger hoognoodig maakte, geraakten wy in gevaar, om ylings op het zelve te vervallen: toen de Goddelyke Goedheid den wind, een weinig, verruimde, en wy, Zuid-Oostelyk aan, voorby dreeven. Maar hoe rampzalig moet het 'er uitzien, als men eens, in eenige dagen, geene Zon kan vinden; en ondertusschen, aldaar, met aanhoudende stormbuyen, beloopen wordt: daar de ligginge dier Onweers-eilanden, indien ik dezelve dus noemen mag, op ettelyke oude Kaarten, zeer verschillende, tusschen de 88 en 96 Graden, gemerkt staan? Dan, ten opzichte dier Eilanden, weete ik niet, dat 'er nog immermeer behoorlyke Ster-

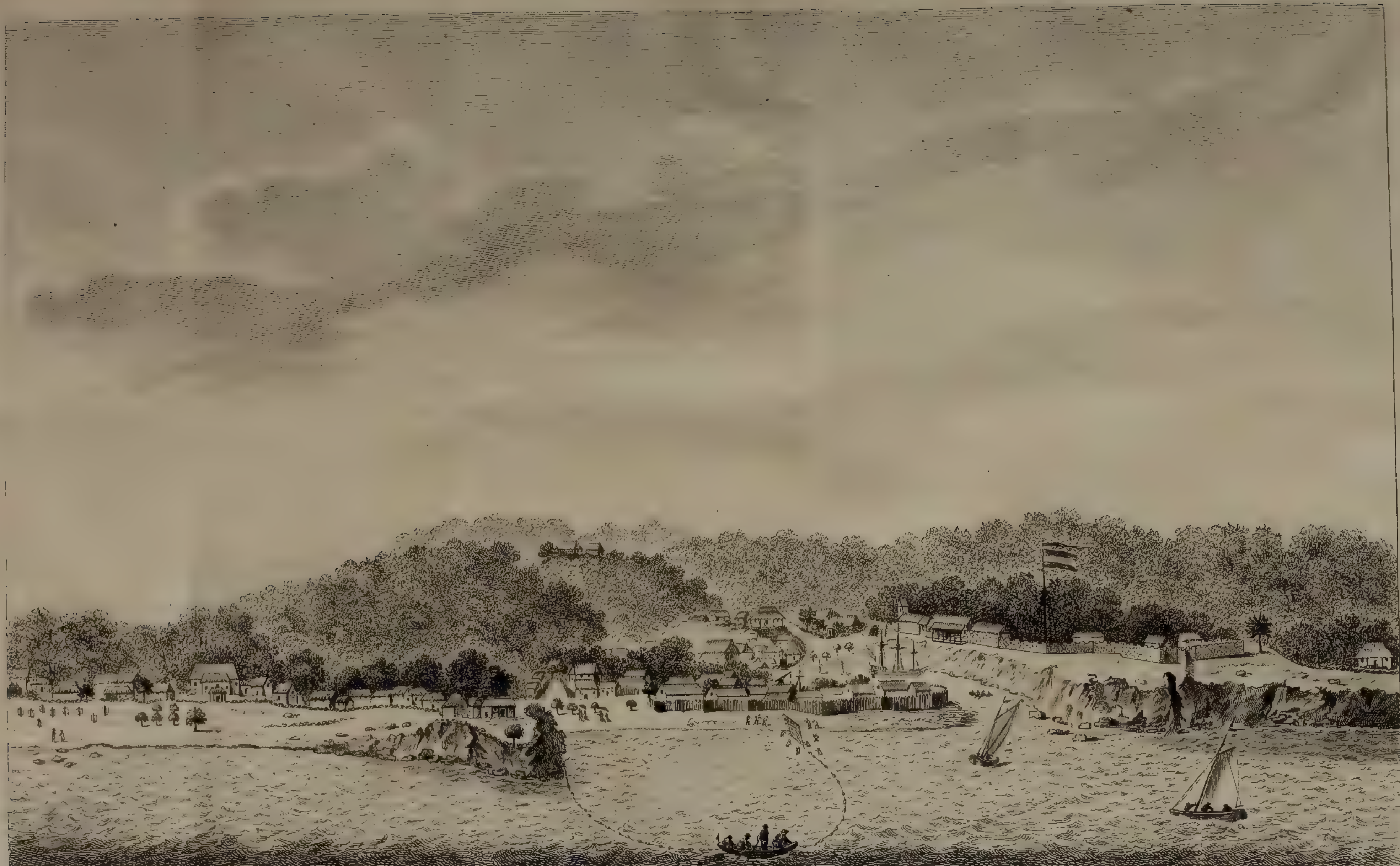
rekundige Waarnemingen, op de ware ligginge derzelve, gedaan zyn.

V.

Maar wat 'er ook, van de Misftellinge der Lengten, op onze Zeekaarten, te zeggen valle; en wat men ook, tegen myn ontwerp van verbeteringe derzelve, zou kunnen inbrengen: dit gaat ten minften zeer zeker, dat 'er de latere ontdekkingen der Heeren ANSON, BOUGAINVILLE, COOK, en van foortgelyke Zeereizigers, niet in verfchynen. En welke verbaazende ontdekkingen van landen en baayen is men niet aan hun verfchuldigd? De Figuren der Kusten, in onze Zeeboeken, ter verkenninge der zelven, ingelafcht, heb ik, by het afteekenen van eenige Eilanden, ook gantfch niet naauwkeurig bevonden. Zelfs verzekert men my, dat 'er de Kuften van ons eiland Java zoo gebrekkig worden uitgedrukt, dat de kruispeilingen, zeer dikwyls, kwalyk uitkomen. Dan ik mag my, in het uitpluizen dier bezonderheden, niet verder inlaaten. Alleenlyk zeg ik maar, dat het

het, onzen Zeevarenden, 't eeniger tyd, kan te pas komen, om de nieuwe ontdekkingen der Zuid-Oostelyke, en andere onbekende, Eilanden, Kusten en Baayen, met zoo veel moeite, door de Franschen en Engelschen, gedaan, ook, op hunne verbeterde Zeekaarten, aan te treffen.

GEZIGT VAN HET EILAND TIMOR.

BESCHRYVING
VAN HET
EILAND
TIMOR,

voor zoo verre het tot nog toe bekend is,

DOOR

Mr. W. van HOGENDORP.

De Nederlanders, die in de voorige Eeuw, en het begin van de tegenwoordige, de bezittingen der Ooft - Indifche Maatfchappye hebben uitgebreid, zyn, volgens het doelwit van hunne meefters, te vrede geweeft, wanneer zy op de meefte kuften, waar ze met hunne fchepen aankwamen, eenige vaftigheden mogten hebben langs de ftranden, waar zy veilig af en aan konden vaaren, om hunne goederen te verruilen tegen de koftbaare voortbrengzelen, die de natuur zoo mildelyk aan de Ooften fchenkt. Zy drongen niet verder landwaards in, dan Inleiding.

zy noodig achtten, ter bereikinge van hunne oogmerken, en kreunden zich weinig aan de binnenste gesteldheid der landen, noch aan den aart der volken. Derzelver zeden, gewoontens, regerings-vorm, Godsdienst-plegtigheden, Natuurlyke Historie, in één woord alles, wat niet kon strekken ter vermeerdering van hunne daadelyke voordeelen, was hun onverschillig.

Hier aan is toeteschryven, dat wy geene volledige historie hebben dier landen, waarin de Maatschappy zich geveitigd heeft; want ik denke niet, dat men daar voor zal willen houden de schriften van den Heer *F Valentyn*, die een gering getal van merkwaerdigheden, in eene zee van nuttelooze beuzelingen, verdronken heeft.

Dan dit gebrek is nog verre van eene genoegzaame verbetering: want, ofschoon wy, in latere tyden, door eenen geduurigen ommegang met de volken, die wy bezochten, eenige meerdere kundigheden van hun en hunne landen verkreegen hebben; ofschoon de geest der wysbegeerte, die thans over de onkunde begint te zegepraalen, den reiziger, met een opmerkzaa-

zaamer oog, de landen doe doortrekken. Echter hebben wy nog geene de minste verzameling van stukken, waaruit eene zoodanige historie zoude kunnen worden opgemaakt.

De tyd, die langzaam de zaaken tot eenen zekeren trap van volmaaktheid brengt, moet, door verscheidene handen, de benoodigdheden, ter oprichtinge van dit gewichtig gebouw, allengskens by één vergaderen; tot dat zich een bouwmeester opdoe, die dezelven nog nader beproeve, schifte, in orde brenge, en 'er dat gebouw van stichte. Zoodanig is de loop der geschiedenissen van alle volken en landen.

Gelukkig zoude ik my achten, zoo ik, van tyd tot tyd, in voorraad, een bekwaamen steen tot het zelve mogte bybrengen! Gelukkig! zoo myn gebrekkig voorbeeld anderen mogt aanspooren, om my naar te volgen, en te overtreffen; en zoo myne geringe pogingen der Maatschappye van eenigen dienst mogten zyn!

De beschryving van het Eiland *Timor* is, myns weetens, door niemand ondernoomen. Deszelfs binnenste geteldheid is ook weinig bekend; schoon er de Maatschappy, reeds 't zedert den

jaare 1613, den handel dryve. Ik zal 'er eenige merkwaerdigheden van mededeelen: de ſtukken, waarop ik gewerkt hebbe, zyn afkomſtig van iemand, die veele jaaren op *Timor*, in dienſt van onze Maatſchappye, heeft doorgebragt, en geene moeite geſpaard heeft, om alles nauwkeurig naar te gaan, aan de toetze der waarheid te beproeven, en, het geen hem eenigzins bedenkelyk voorkwam, ter zyde te ſtellen.

Dit Eiland ligt op 10 gr. zuider-breedte, en 140 gr. lengte, wanneer men het zelve in zyn middelpunt neemt. Het is omtrent 75 mylen lang, en 16 à 17 mylen breed. Aan alle kanten is het omringd van ongenaakbaare ſteiltens, en hooge bergen, die, met zwaare boſſchen, bewaſſchen zyn. De handel op het zelve is zeer gevaarlyk voor groote ſchepen; om dat men nergens, behalven op eenige weinige plaatzen, ſlechts een quart-myl van ſtrand gelegen, eenen goeden anker-grond vindt, en het, dichter by, niet dan klippen zyn. De beſte rheede is die van *Coupang*, daar het hoofd-comptoir van onze Maatſchappye is, en die van *Dilil*, daar de blanke Portugeezen, in den jaare 1669, het hunne van *Lifao* hebben

over-

overgebragt. Er zyn echter, aan de noord-zyde van het Eiland, eenige plaatzen, daar een fchip, des noods, zoude kunnen ankeren; fchoon het altoos aan het gevaar van eenen flechten grond, en van de wefte en noordwefte winden, zoude bloot gefteld zyn.

Timor wordt, ten zuiden, befpoeld door de openbaare zee: ten noorden liggen de Eilanden *Solor*, *Alor*, *Ombaije* en anderen: ten noord-ooften die van *Wetter* en *Keyzer* of *Kiszer*: ten weften het Eiland *Poelo-fmauw*, en, ten zuid-weften, dat van *Rotty*. Van Mey tot November, heeft men 'er groote droogte en zwaare hitte, door de felle oofte winden, die 'er in dien tyd waaien. Het geringe vocht, dat niet dan op het gebergte valt, kan veel eer, voor eene zoort van dauw, dan voor regen, gehouden worden. Van November tot Maart vallen 'er fterke ftortregens, en waaien de wefte en noordwefte winden zoo hevig, dat de rhede van *Coupang* niet te vertrouwen is, en de fchepen verplicht zyn, te ankeren onder *Poelo-fmauw*, 't geen drie mylen van *Coupang* afligt. Men wordt ook zomtyds eenige aardbeevingen gewaar;

de meesten gaan van het zuid-oosten naar het noord-westen, en zyn niet gevaarlyk.

Onbevolktheid. Dit Eiland is niet zoo bevolkt, als het, naar maate van zyne grootte, zyn kon. De jaarlyksche uitvoer van eene groote menigte slaaven; de ziektens, die, door de verandering van den droogen tot den natten *Mousson*, veroorzaakt worden, en de kinderziekte, die wel een vierde van de inwooners wegsleept, zyn de voornaame redenen van deeze onbevolktheid.

Kinderziekte. Men kan niet zeggen, dat er deeze laatste onophoudelyk woedt. Zy openbaart zich gemeenlyk, om de tien of twaalf jaaren, en gaat, dan van landstreek tot landstreek, rond. De *Timoreezen* hebben er zoo eenen afschrik van, dat, wanneer dezelve zich in eene negerye vertoont, de bewooners der naast-bygelegene, hunne hutten verlaaten, en zich in de bossen gaan verschuilen, of op de hoogste bergen vluchten: laatende hunne zieke vrienden en maagen ten prooi van hun ongelukkig noodlot; zonder toebrenging van eenige de minste hulpe.

Gemeenste ziekten. De gemeenste ziekten zyn de melaatsheid, de venus-ziekte en de roode-

de-loop. Zy weeten de twee eersten niet grondig te geneezen; 't welk de rede van vele wanstallige gedaantens onder hen is. Zy hebben er ook eene ziekte, die zy in het Maleidsch *Boba* noemen; en die aan het Eiland eigen is. De kinderen krygen die gemeenlyk, als zy vier à ses jaaren oud zyn; zy duurt drie jaaren, voor de volkomene geneezing en men stelt den zieken in groot gevaar, wanneer men de zweeren, die zy veroorzaakt, zoekt te doen opdroogen. In één woord, alle hulpmiddelen zyn schadelyk, en zy moet door den tyd alleen geneezen worden.

Verdeeling van het Eiland.

Eene regte verdeeling van dit Eiland te maaken, is zeer moeilyk, om dat wy, tot nog toe, geene nauwkeurige kaart van het zelve hebben. Men zoude echter alle deszelfs koningryken, die ontelbaar zyn, om dat byna ieder negery eenen koning heeft, kunnen verdeelen in vier landstreeken.

1. De Landstreek der Hollanders.
2. Die van de zwarte of Inlandsche Portugeezen.
3. Die van de blanke of Europische Portugeezen.

 4. Die,

4. Die, welke bewoond wordt door volken, die van niemand, dan van hunne koningen afhangen.

Landſtreek der Hollanders.

In de eerſte, waar van *Coupang* de hoofdplaats is, hebben wy het Fort *Concordia*, 't welk gelegen is op de zuider-breedte van 10 gr. 11 min., en op de lengte van 138 gr. en 20 min. Een onderkoopman van de Maatſchappye wordt er gemeenlyk tot Opperhoofd geſteld; en voert ook het gezag, over de nabuurige Eilanden van *Poeloſmauw*, *Rotty*, *Savo*, *Solor* en een gedeelte van dat van *Sumba*.

De voornaamſte koningen zyn die van *Coupang*, van *Amaby*, *Sonnabaija*, *Amfouan*, en *Taybeno*: behalven nog vele anderen. Alle deeze zoogenaamde Vorſten zyn verplicht, voor het Opperhoofd, te verſchynen, als hy ze laat roepen, zoo voor den dienſt der Maatſchappye, als om hunne onderlinge oneenigheden te beſliſſchen.

Het Fort *Concordia* is gelegen aan den

den oever der zee, op eene ſteilte, aan wier voet eene kleene rivier loopt, die altoos goed en overvloedig water geeft. Zommigen der Europeeſche Comptoir-bedienden woonen binnen, anderen buiten het zelve. De Campong der Chineezen ligt aan ſtrand, vlak over de rheede. Zy dryven 'er, gelyk overäl, den meeſten koophandel.

De tweede, die veel uitgeſtrekter is, ligt aan de noordzyde van het Eiland, en hoort den zwarten of Inlandſchen Portugeezen toe. De voornaamſte negery wordt *Uikoeſſi* genaamd. In dezelve woont hun Hoofd, 't welk, zoo als zy allen, afkomſtig is van de Europeeſche Portugeezen, aan wier gezag zy zich hebben onttrokken, om zelfs een gebied op te richten. Eene *d'Ornai*, wiens voorouders op het Eiland *Solor* gewoond hebben, is hun eerſte Hoofd geweeſt, en zyn nageſlacht regeert 'er nog jegenswoordig. Zy hebben verbindteniſſen aangegaan met de meeſte nabuurige Vorſten. De Portugeeſche zendelingen komen 'er 's jaar- Die der zwarte of Inlandſche Portugeezen.

 lyks,

lyks, om de kinderen te doopen, en met den naam van Christenen te noemen zommige lieden, die eenige gebeden mompelen, zonder dezelven te verstaan, en een kruis, of roozenkrans om hunnen hals draagen, zonder recht te weeten, wat dezelven beduiden.

Die der blanke of Europeesche Portugeezen.

De derde, welke de Europeesche Portugeezen bewoonen, ligt geheel en al ten noord - oosten, aan het uiterste gedeelte van het Eiland. Gelyk zy 'er nog maar kort gezeten zyn, is 'er hunne magt ook niet sterk uitgebreid. Hun Landvoogd heeft een willekeurig gezag, en woont te *Dilil*, daar hun hoofd - Comptoir is, en waar zy eene sterkte, terras-wyze, hebben opgeworpen, welke byna gelyk met de zee ligt, en slechts door eenige stukken kanon verdedigd wordt. Daarentegen is 'er de rheede zeer veilig, om dat de hevigheid der zee gebroken wordt, door eene droogte, of bank, die de schepen voor het gevaar der weste en noord - weste winden behoedt.

De nabuurige Koningen zyn hunne bond-

bondgenooten, en laaten aan de Hollanders niet toe, den handel in hunne negeryen te dryven; ſchoon de blanke Portugeezen zich, door het ganſche Eiland, verſpreiden, ten opkoop van Sandelhout, wasch, en ſlaaven.

Die, welke bewoond wordt door volken, die van niemand afhangen.

De vierde, die zich, langs de ganſche kuſt, van het ooſten tot het weſten, uitſtrekt, is gelegen aan de zuidzyde van het Eiland, en wordt geregeerd, door een groot getal van Koningen, die dan eens den Hollanderen, dan eens den Portugeezen, in den handel gunſtig zyn; maar die zich echter nooit met de eenen meer, dan met de anderen, verbinden. Dit gedeelte wordt gemeenlyk *Belo* genaamd, en, in het zelve, is het meeſte vertier van Sandelhout (dat om het noorden van het Eiland niet groeien wil) van wasch, en van ſlaaven. Hier tegen verruilen de Hollanders en Portugeezen de goederen, die zy aanbrengen, en die meeſt beſtaan in witte en blauwe lywaaden, neusdoeken, parrings, meſſen, kraalen, grof porcelein, koperdraad, gewerkt goud, kruid en geweeren.

ren. Zy hebben ook gaerne onze nieuwe ducatonnen, om dat zy van dezelven hunne borſtplaaten maaken.

Aart van den grond.

In het gemeen is dit Eiland bedekt van hooge bergen, waarop zwaare bosſchen groeien, en die van elkanderen, geſcheiden zyn, door afſnydingen, die ontzaglyke dieptens geeven, en het reizen zeer gevaarlyk en ongemakkelyk maaken. Men vindt 'er byna geene vlaktens, dan dicht by zee, en dezen zyn niet groot van omtrek. De grond is 'er, overäl, zeer ſchraal en onvruchtbaar, en als doormengd met kleene ſteentjes van rotzen. Men vindt 'er ook veele heuveltjes, waar op noch boom, noch kruid groeit, en welkers aarde geheel wit als kryt is, of wel roodächtig, met klei gemengd; het geen mogelyk een bewys is, dat hier veele zoorten van mineraalen in den grond ſchuilen.

Beeken en Rivieren.

'Er zyn veele kleene beeken, maar geene groote rivieren; en het water, behalven dat van *Coupang*, is zeer ongezond om te drinken.

De

De meeften van die beekjes geeven goud. De Timoreezen verzaamelen het zelve, door middel van groote fteenen, die eenigzins uitgehold zyn, en waarover het water henen loopt: blyvende het flyk en de kleene fteentjes, daar het goud onder is, in de holtens liggen. Zy geeven goud.

Wat moeite men genomen heeft, om de Koningen van *Molo*, door welkers gebied, de voornaamfte goud-beek loopt, overtehaalen, om met de Maatfchappy, over dat metaal, in onderhandelingen te treeden, hebben zy echter tot nog toe, niet kunnen flaagen. 't Is waar, dat zy, in voorigen tyd, reeds hadden begonnen te graaven; maar, by mangel van kenniffe en onvoorzichtigheid, ftorte de doorgraaving in, waar door eene groote menigte van arbeiders deerlyk om het leeven kwam. 't Zedert hebben zy er een affchrik van gehad, en zyn in de verbeelding geraakt, dat er kwaade geesten onder de aarde woonen, die zich deeze fchatten toeëigenen. Goud mynen.

Er zyn zeer goede koper-mynen, die van veele aangelegenheid konden zyn, Koper-mynen.

zyn. Men vindt zelfs, zonder te graaven, dicht by *Dilil*, en vooral by *Ade* en *Mantoetoe*, groote en zwaare ftukken koper. Dit metaal, met goud gemengd, geeft een zoort van *Souas*, dat zoo goed is, als het geen met *Japansch* koper gemaakt wordt. En het is waarfchynelyk, dat het ook eenig goud in zich bevatte; om dat de beekjes, die hier omftreeks vloeien, eenige deeltjes van goud en koper, dan eens van elkanderen gefcheiden, dan eens aan een gehecht, in hunnen loop met zich voeren.

Sandel-hout.

Het Sandel-hout wil alleenlyk in het zuiden van het Eiland groeien. Er worden alle jaaren tusfchen de vyf en fes duizend quintaalen van het zelve verkocht. Ieder Picol, of honderd vyf en twintig ponden gewichts, wel fchoon gemaakt, en van de buitenfte baft gezuiverd, wordt van de blanke Portugeezen, tegens 16 of 18 Ryksdaalders betaald: mits dat het recht, glad, ongefpleeten en zonder gaten zy.

Het tweede zoort, wel fchoon gemaakt, hier en daar gefpleeten, met gaten,

gaten, en wat minder recht, dan het bovengemelde, wordt verkocht tegens 9 of 10 Ryksdaalders het picol.

Het derde, dat zy Uitſchot noemen, is het kleene hout, dat krom en ongelyk is, en verkocht wordt voor 5 of 6 Rÿksdaalders het picol.

Het is ook aan deeze zyde van het Eiland, dat de grootſte verzameling van wasch geſchiedt. De byëen hechten haare neſten aan de takken van zware boomen, waar aan de Timoreezen lange bamboezen vaſt maaken, langs welken zy, by wyze van een ladder, opklimmen, om het wasch te rooven. Zy houden de jonge byen, die nog in de neſten zyn, voor eene hunner grootſte lekkernyen. Dit waſch wordt voor zoo goed niet gehouden, als het waſch van de noord zÿde van het Eiland; welk onderſcheid, aan de kleur en de deugd der bloemen, waarop de byën aazen, moet worden toegeſchreeven. Wasch.

Men vindt, digt by *Allas*, een ader, die Aard-Oly.

die Aard-oly geeft. Dezelve is in geen gebruik, schoon zy zeer goed is, om de witte mieren te verdryven.

Slaaven-handel.

De Slaaven-handel wordt er voortgezet, gelyk in de meesten der omliggende Eilanden.

Caret.

De Caret van Schildpadde, die er langs strand valt, is er redelyk goed; en, op *Coupang*, wordt de gemeene tabak uit de hand verkocht.

Bank van paerlen.

Tien mylen van *Coupang*, ten Zuidoosten, en wat lager, dan het ryk van *Amarassi*, ligt een groote bank, die Paerlen geeft. Volgens de proeve, die men er, over eenige jaaren, van genoomen heeft, is het te denken, dat er geenen vallen van groote waerde. De grond is er te modderig, en wordt altoos geroerd, door de golven der zee. 'T zoude echter kunnen zyn, dat de proeve niet goed genoomen ware.

Eenige mylen verder, in het ryk van *Aman-*

Amanoebang; is een hooge berg, aan wiens voet eene opening van 10 of 12 voeten in de rondte is. Zes à zeven maanden van het jaar komt 'er een zoo ſterke wind uit, dat men het gat niet naderen kan. De negery, die 'er het dichtſte by ligt, is *Uiaani* genaamd.

De natuur heeft dit Eiland beſchonken met veele heilzaame planten, en 'er weinig vergiftigen onder gemengd. De geneeskunde der *Timoreezen* beſtaat meerendeels in de kennis van zekere bladen, wortelen, en vruchten van boomen en planten. Men vindt 'er een wortel, die de grootſte uitwerking op verſche wonden heeft. Men raſpt een weinig van denzelven, mengt het geraſpte, met wat ſpeekzel of arak, en legt het op de wonde, die, hoe diep zy ook moge zyn, in 't kort toeſluit, en, zonder de gewoone verettering te vorderen, of een groot lidteken na te laaten, binnen weinige dagen geneezen wordt. Planten.

'Er zyn ook, in de boſſchen, vele planten, die buikzuiverende, en andere, die t' zaamen trekkende zyn. Vooräl zyn 'er heilzaame tegen den rooden loop; en het was te wenſchen, dat een

bekwaam kruidkundige derwaards gezonden wierde, om, in dien grooten ſchat der natuur, nieuwe ontdekkingen te doen.

Kruiden. Even eens is het gelegen met hunne kruiden, waarmede zy ongelooflyke geneezingen uitwerken. Het volgende geval, dat ik niet als eene loſſe vertelling heb overgenoomen, maar waar ván ik, door meer dan een geloofwaerdig getuige ben onderricht, kan 'er van tot een bewys ſtrekken.

Een ſlaaf, die zich, in het vallen uit eenen klapperboom, deo arm gebrooken had, op den derden dag van het verband, het koude vuur in denzelven krygende, beſlooten de Europeeſche Heelmeeſters, om, des anderen daags, denzelven af te zetten: doch, op den beſtemden tyd, bemerkende, dat het koude vuur reeds boven den ſchouder gekomen was, zagen zy van hun voorneemen af, en lieten den ongelukkigen aan zyn elendig noodlot over. Zyn meeſter gaf hem daarop in handen van eene inlandſche vrouw, beroemd om hare kundigheid. Deze maakte terſtond eene ſtooving van verſche kruiden, en lag dezelven op den arm, welke,

ke, na verloop van eenige dagen, by de breuke, afviel, waarop het aangestoken deel in weinig tyds genas, zonder dat de lyder eenige de minste koorts of ander toeval kreeg. Ik zoude meer dergelyke gevallen kunnen bybrengen, maar dit eene zy genoeg.

De *Timoreezen* zelfs zyn zoo verwonderd, over de uitwerkingen van verscheidene kruiden, dat zy 'er eene betoverende kracht aan toeschryven. Maar is hunne dwaaling niet te verschoonen, daar zy dezelven zien slagen, in gevallen, waar in de Heel- en Geneeskunde der Europeezen te kort schiet? Voorâl moet men zich verwonderen, als men ziet, dat de meesten van onze Heel-en Geneeskundigen zich niet meer toeleggen op de kennis van den aart en de uitwerkinge der kruiden, en planten van deze Gewesten; waar in de natuur zoo vele hulpmiddelen aan de hand geeft, en die waarschynelyk tot eenen hoogeren trap van volmaaktheid zouden te brengen zyn, ten minsten veel uitgestrekter voordeelen aan het menschdom zouden toebrengen, indien zy, door kundiger handen, dan die der Inlanderen, wierden toebereid.

Indigo. De Indigo-plant is zeer menigvuldig door het ganſche Eiland. Over eenige jaren heeft 'er de Maatſchappy eene Indigo-maakery willen aanleggen; maar de proeven hebben aan de verwachtinge niet beäntwoord. De peper, niet tegenſtaande alle genomene moeite, wil 'er niet groeien, ſchoon men 'er, in de boſſchen, vele lange peper vindt, die wel ſlaagt. 'Er zyn ook veele zoorten van boomen, wier bladen en wortels tot goede verwſtoffen bekwaam zyn.

Uiterlyke gedaante der Timoreezen. De *Timoreezen* zyn gemeenlyk wel gemaakt, en zwaar van leden. Zommigen zyn zwartachtig, van kleur; anderen iets blanker, en velen koperkleurig. Deeze laatſten hebben rood hair op het hoofd; maar de eerſten zwart, het welk ſterk krult. De meeſten, zoo mannen als vrouwen, hebben eene zeer platte en ontvleeſchde neus, welk gebrek hun een onaangenaam voorkomen geeft. Zy hebben meeſtendeels breede en kromme voeten. Langs de kuſten, waar de *Maleyers* en andere vreemdelingen komen handelen, is de landäart eenigzins verbaſterd; echter verſchillen zy weinig van de rechte *Timoreezen*.

Hun-

Hunne inborſt is dezelfde, in alle de gedeeltens van het Eiland; zonder uitzondering zelfs van die geenen, die, in de nabyheid der Hollandſche en Portugeeſche Volkplantingen, den Chriſtelyken Godsdienſt uiterlyk hebben aangenoomen. Inborſt.

Zy zyn lui, leugenachtig, lafhartig, bygeloovig, en verraderlyk. Alle deze ondeugden zyn echter by hen niet gevaarlyk, om dat zy weinig vernuft hebben, en zeer vreesachtig en onwetende zyn. Wanneer zy in oorlog zyn, taſten zy elkanderen nooit voor de vuiſt aan; maar altoos, by wyze van verrasſing; en wanneer 'er twee of drie van eene party geſneuveld zyn, gaan de overigen op de vlucht. De overwinnaar vervolgt dezelven nooit; maar vergenoegt zich, met de hoofden der geſneuvelden van den romp te kappen, en in zyne negerye, als eertekenen, en bewyzen van zyne heldhaftigheid, op te hangen. Een oorlog van deezen aart kan natuurlyker wyze van geenen langen duur zyn, en wordt ras gevolgd van eenen vrede, waarby de partyen elkanderen eenig goud en buffels geeven.

Kleeding. Hunne Kleeding is zeer eenvoudig; zy bestaat in een of twee stukken wit lywaad, vier â vyf voeten lang en twee breed, met roodgestreepte randen. De Hoofden laten 'er, aan de twee onderste einden, bloemen op borduuren, 't geen, door de gemeenen, niet mag naargevolgd worden. Hunne vrouwen bereiden dit lywaad eigenhandig van Cattoene garens.

De voornaamsten onder hen draagen groote Cabaaien van geschilderd lywaad, en twee of drie neusdoeken om het hoofd. Zommigen, in oorlogs tyd, hebben 'er pluimen voor, gemaakt van de vederen van zeldzaame vogelen. Hun grootste cieraad bestaat in het dragen van gouden en zilveren plaaten, en snoeren van fyne koraalen van zeer groote waerde, en die zy *Moeti-saluk* noemen, om hunne halzen, en van gouden armringen. Zy weten deze ook te maaken van zekere witachtige schelp, die zy, in de ondiepe plaatzen der zee, vinden, en die veel naar yvoor gelykt. Eenigen van dezelven zyn zoo groot, dat tien of twaalf perzoonen die nauwlyks kunnen draagen. De koningen en grooten plaatzen ook eene halve maan,

maan, van goud gemaakt, aan de zyde van 't hoofd; doch dit geschiedt niet, dan op byzondere feestdagen.

Eenigen van die onder de Hollanders of Portugeezen staan, kleeden zich op de Europeesche wyze, en draagen eenen grooten rotting, die hun van het Opperhoofd, uit naam der Maatschappye, vereërd wordt.

De vrouwen der grooten, die men echter zeer zeldzaam te zien krygt, zyn kenbaar aan hare gouden of zilveren armringen, en de snoeren van kralen, die zy om haren hals draagen, en aan de zwaarte van koperdraad, waarmede hare armen en beenen omrold zyn. Hoe aanzienlyker van afkomst zy zyn, hoe zwaarder zy het zelve draagen. Zy hebben, op meest alle de gedeeltens van hare lichamen kleene zwarte stippen, by wyze van bloemen of starretjes, die zy maaken met de punt van een speld, en het vocht van de vrucht van Indigo, welke eene vlak veroorzaakt, die nooit kan uitgewischt worden.

De koningen, en zelfs vele grooten, die zich willen onderscheiden, laaten hunne voorste tanden met goud

beleggen, welke kunst de *Timoreezen* zich wel verstaan.

Rykdommen. Hunne grootste rykdommen bestaan in vee, slaaven en goud. Zy maaken van dit laatste gebruik, in alle hunne onderhandelingen, en zeldzaam vangen zy eenig verzoek aan, waarvan het goud niet de voorbode zy. Ook onderneemen zy niets, voor dat zy een buffel, of varken, of hoen, naar maate van de aangelegenheid der zaake, geöfferd hebben, om zich de booze geesten gunstig te maaken, en te weeten, of hunne onderneeming slaagen zal.

Taal. Huune taal is hard en onaangenaam, uit hoofde van de kwaade schikking hunner klinkletters en medeklinkers.

Liefhebbers van Handgeweeren enz. Zy zyn groote Liefhebbers van handgeweeren; en geven veel geld voor snaphaanen, sabels, pieken, en kruid. Aan het oosten van het Eiland gebruiken zommigen nog pyl en boog. Hunne gereedschappen bestaan in bylen, messen, en *parrings*, waarmede zy alles weten te maaken, en die zy van de Europeezen moeten koopen; want, buiten het smelten van goud en zilver, om er hunne plaaten van te slaan, zyn zy, in het toebereiden van werk-gereedschap-

ſchappen, zeer onërvaaren. Echter zyn 'er, in het zuidelykſte gedeelte van het Eiland, die zich het gieten van groote gouden ringen voor hunne vrouwen, en van bellen, tot cieraad van hunne paerden, verſtaan, maar deze zyn weinig in getal.

De onvruchtbaarheid van het land laat hun niet toe, genoegzaame ryſt, tot hun voedzel, te planten; 't geen hunner luiheid zeer wel te ſtade komt. Daarenboven zyn er weinigen ryk genoeg, om buffels te houden tot het omploegen der landen, 't welk de koningen alleen laaten doen; zynde de gemeenen verplicht de ryſt in dezelven te planten. Zy eeten dus ook niets anders, dan turkſch koorn; en zoo dat mislukt, behelpen zy zich met een zoort van wilde aardappelen, die, in de ſteenachtige gronden, groeien. Zy hebben wel pluimvee, dat zy konden gebruiken; maar zy zyn verplicht het zelve voor hunne koningen te bewaaren. Er is ook wild genoeg; maar zy zyn zoo ſpaarzaam op hun kruid, dat zy, op de jagt zynde, zeldzaam losbranden, dan wanneer zy volkomen verzekerd zyn, een buffel of wild zwyn te zullen nedervellen. Voedzel.

By hunne ſpyzen gebruiken zy niets, dan een weinig zout, en ſpaanſche peper. Het zout is er niet overvloedig, ſchoon zy het ſlechts voor het maaken zouden kunnen hebben.

Woningen. Zy woonen in hutten, die van boven ſpits toeloopen, en met ſtroo bedekt zyn. In dezelve zyn geene venſters en ſlechts ééne lage deur, die men, niet dan kruipende, kan ingaan, en het ganſche gebouw ruſt op vier palen. In iedere negery, is dicht by de woning van den koning of 't hoofd, eene groote hut, die van onder geheel open, en van boven gedekt is. Rondöm dezelve hangen de hoornen en kinnebakken der geöfferde wilde dieren, en binnen in, aan den middelſten ſtut, de koppen der vyanden, die zy geveld hebben, in den kryg. Hoe meer er van deeze laatſten zyn, voor hoe grooter helden zy gehouden worden. Dit is ook de plaats van hunne raads-vergaderingen. En de negery, daar de koning woont, is gemeenlyk omringd van eenen ſteenen muur, ten ruuwſte opgeworpen, zonder kalk of pleiſter; maar, in tyd van oorlog, wordt dezelve omzet met vele doornen en ſtaketzels, om er den inval ongemakkelyk van te maaken.

Zy

Zy hebben geenen den minſten cieraad in hunne hutten. Eenige kommen van grof porcelein, die zy van de Europeezen koopen, en eenige aarden potten, die zy zelfs maaken, is hun eenigſte huisraad. Huis-Cieraad.

Zy kennen in 't geheel niet het gebruik van den ploeg. Wanneer de regentyd aankomt, leiden zy het water, door eenige voren op het land, daar zy moeten zaaien; en, als het zelve wel doorwaterd is, jagen zy er eene groote menigte van 's konings buffels op, tot dat het, overäl, doortrapt en doortreeden is, waarna zy het verdeelen in verſcheidene perceelen, die zy waterpas gelyk maaken. Wyze, om het land te bereiden.

Wanneer de tyd van den oogſt gekoomen is, gaan zy, na het ſlachten van een buffel of varken, naar het veld, om de inzameling te doen, en plukken de airen van den halm, zonder een woord te mogen ſpreeken, noch hun ſpeekzel te mogen inſlikken. Oogſt.

Zy hebben zeer weinige groentens. Behalven een zoort van aardäppelen, die zeer zoet ſmaaken, wat knuflook en ui- Groentens.

uien, en zomtyds goede kropkool, vindt men er niets. De groentens willen er echter wel voortteelen, gelyk blykt, uit derzelver menigvuldigheid, in de tuinen der Hollanders, die er hun werk van maaken.

Vruchten. Daar en tegen hebben zy vele vruchten. De Cocos, de Pinang, de Mangos, de Nanca, de Broodboom, de Jamboes, de Limoen-boom en anderen groeien er welig, en hebben eenen zeer goeden smaak. Langs deeze boomen leiden zy hunne Sirie-takken. Ook hebben zy veele Water-meloenen en eenen witten Meloen, die de smaak der vaderlandschen heeft.

Tabak en Indigo. In de moerassige gronden, planten zy veel Tabak; en de Indigo, gelyk reeds gezegd is, is er zeer gemeen; maar zy weeten dezelve niet te bereiden.

Bamboezen en Boomen. De Bamboezen groeien er in zoo eene groote menigte, dat zy veele bosschen ontoeganglyk maaken. Men vindt er zeer goed timmerhout, schoon het hart van zommige boomen, als zy oud worden, niet gaaf blyft; het geen men moet toeschryven aan het gebrek van voedzel, door de onvruchtbaarheid van den grond, geduurende de 7. of

of 8 maanden van den droogen *Mousson*; of aan het bederf van de binnenste vezeltjes van den boom, die, door de buitenste, te sterk gedrukt worden. Men vindt er ook, hier en daar, eenige wilde Noot-muskaatboomen, waarvan de noot geen reuk heeft; en ook eenige Kancelboomen, waarvan de schors eenen scherpen en peperachtigen smaak heeft.

Tien of elf mylen van Coupang, in het ryk van den Koning van *Auphouan Sorbian*, Bondgenoot der Maatschappye, by het riviertje *Feto maas*, groeit het zelfde zoort van het hout, dat, van Malacca, voor masthouten, naar Batavia gebragt wordt. Het bosch, daar het in staat, is, op zyn hoogst, acht minuten gaans van de zee afgelegen, op eenen zeer vlakken grond, en aan den kant van de rivier. Men vindt er recht opgaande boomen van honderd voeten lang, en ruim drie a vier voeten diameter.

Er is geen twyffel aan, of men zoude, in korte jaaren, met zeer weinige moeite, in den omtrek van *Coupang*, Jati boomen kunnen voortteelen; want ik ben onderricht, dat er, in den tyd van 9 a 10 jaaren, van Jati-pitten, die ge-

gezaaid zyn, boomen zyn voortgekomen, die reeds meer dan dertig voeten hoog, en zeven duimen dik waren.

Viervoetig gedierte.

Er zyn geene verscheurende wilde dieren. Buffels en varkens vindt men er, in de bosschen, menigvuldig en goed van smaak. Digt by *Coupang* zyn de meeste hartebeesten. Wilde katten zyn er, in grooten getale, welken niet weinig nadeel aan de voortteeling van het pluimgedierte toebrengen. Nergens zyn meer Aapen, en men heeft er, nog onlangs, eenen geheel witten gevangen. Ook is er dat zoort van (a) wilde zwynen, waar van de twee bovenste slagtanden, boven het kaakenbeen, by wyze van hoornen, opgroeien.

Slangen, Scorpioenen en Duizendbeenen.

Men moet er zich wachten voor de beten der Slangen, Scorpioenen, en Duizendbeenen, die op dit Eiland zeer gemeen zyn. De Inlanders hebben zekere wortels, die men kaauwt, en op de wonde legt, waar door zy schielyk geneest. Ieder *Timoreez* is gewoon, in een klein zakje, dat hy over zyn linker schouder draagt, allerhande zoor-

(a) *Babi Rausso.*

zoorten van die wortels en kruiden te hebben, om, by voorkomende gelegenheid, die terſtond te kunnen gebruiken. De Koningen en grooten laaten hetzelve draagen door eenen van hun gevolg.

Alle de bloedelooze dieren, die men in de landen, onder den verzengden luchtſtreek, gewoon is te vinden, zyn ook op *Timor.* De kapellen en vlinders zyn, om derzelver ſchoonheid en menigvuldige kleuren, zeer vermaard. De boſch-ſpinnekoppen zyn er van eene byzondere grootte, en van die van andere plaatzen zeer onderſcheiden. Bloedelooze Dieren.

Mieren en vooral witte mieren zyn er in overvloed. De zuide-winden voeren dikwerf met zich mede ontzaglyke zwarmen van Springhaanen, die groote ſchade aan de ryſt en het turkſche koorn toebrengen. Mieren.

Men vindt er ook veele zoorten van venynige vliegen, die de jagt op de ſpinnen maaken. Zy bereiden hun neſt met een kleevend vocht, waar mede zy het, tegen de muuren of balken der huizen, vaſt hechten; en, na dat zy in ieder celletje van het zelve een ei hebben gelegd, gaan zy op de jagt, en brengen er, in korten tyd, zoo vele Venynige Vliegen.

le

le ſpinnen in, als noodig is tot het voedzel van het jong, voor dat het uitvliegt; tegens welken tyd het zelfs zyne wooning aan ſtukken breekt, en zyn vlugt neemt. Het geen vooral aanmerking verdient, is, dat deeze by één gebragte ſpinnen, twee of drie weken lang, zonder het minſte bederf of uitdrooging in weezen blyven; 't welk my doet denken, dat de vlieg, wanneer zy haaren buit maakt, alleenlyk met haaren angel eenig venyn aan de ſpinne mededeelt, waar door deeze in een zoort van bedwelming geraakt. Wanneer men deeze ſpinnen, na dat zy tien of twaalf dagen in dit neſt hebben doorgebragt, wederom, haare vryheid geeft, en aan de friſſche lucht bloot ſtelt, worden zy herleevende; 't geen aan myn denkbeeld niet weinig waarſchynlykheid byzet.

Gevogelte. Gevogelte van allerlei zoorten is er in overvloed; onder anderen de groote zee-arend, ſperwers, kraaien, en andere roofvogels; wilde eenden, tortel- en boſchduiven, water- en boſchhoenders, veele witte en geſpikkelde papegaaien, en ander zee- en land-gevogelte van kleener zoort. Maar niets

is

is er zoo menigvuldig, als de groote Vledermuizen, die veel nadeel, aan de vruchtboomen, toebrengen. Deze vogels houden zich, des daags, aan de moerasſige plaatzen der ſtranden op; maar zy komen, des avonds, in grooten getale, en vallen op de Mangosboomen, aan welker takken zy zich, met hunne vlerken, weeten vaſt te hechten. De Inlander houdt ze voor eene van zyne lekkerſte ſpyzen, en veele Europeezen eeten ze, zonder tegenzin.

Men vangt, in de beeken, of kleene riviertjes, goeden viſch, waarvan er eene zoort zeer veel overeenkomſt heeft, met de Forellen in Braband. De Paling is er van eene ongemeene dikte en lengte. De zee is, langs de gantſche kuſt, zeer viſchryk, en geeft ook goede Oeſters, die zich aan het onderſte der Mangis-boomen * vaſt maaken. Aan de noordzyde zyn ook veele Noord-kapers, die, door de bewooners der Eilanden *Solor* en *Alor*, gevangen worden, Visſchen.

en

* Deeze boom, die in het Maleitsch Mangi, en by LINNÆUS *Rizophora* genaamd wordt, is geheel en al verſchillende van de *Mangosboom*, welke, by LINNÆUS, onder de benaminge van *Mangifera*, voorkomt.

V

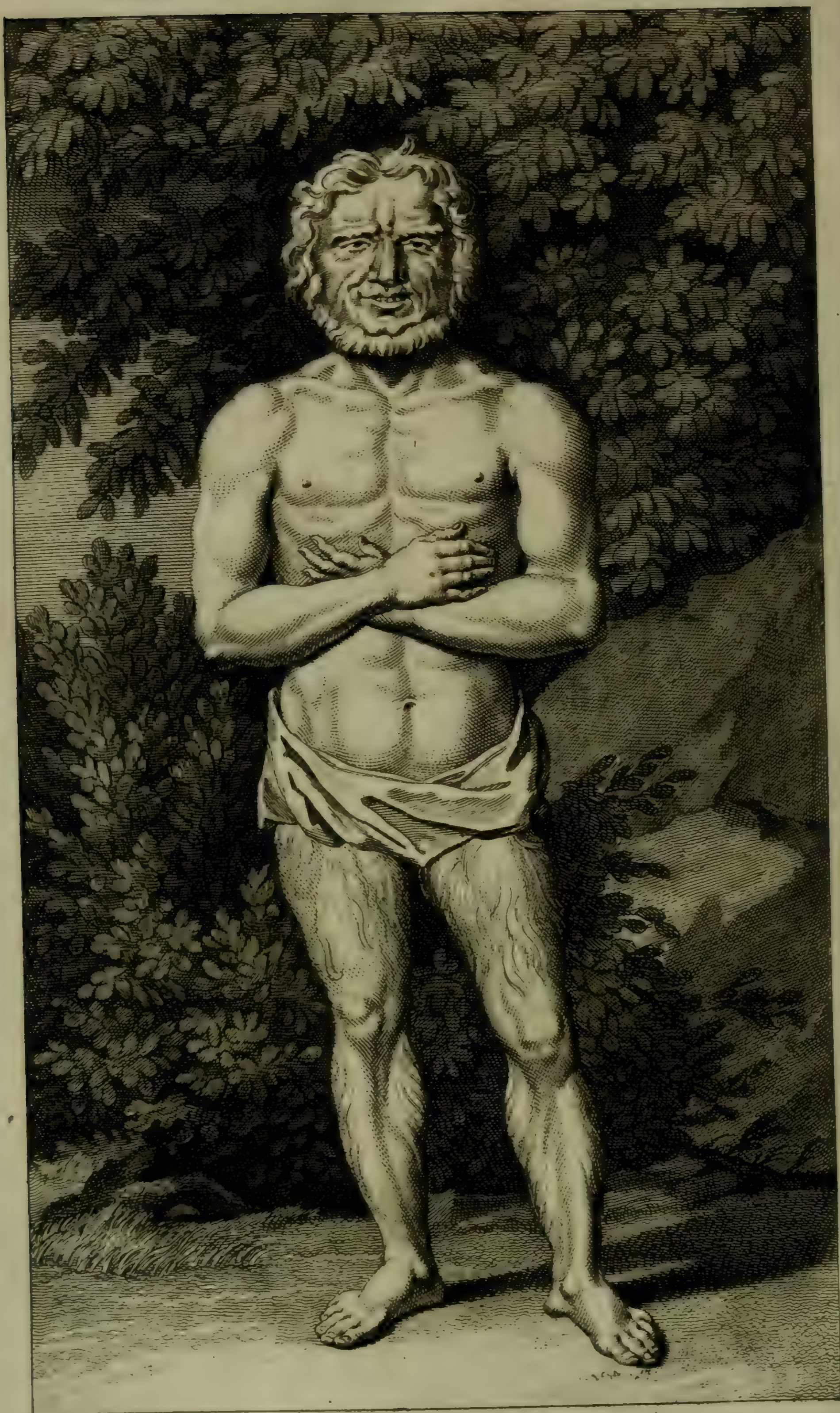
en welker oly en traan zy, op *Timor*, te koop brengen.

Ik weet niet, of het, uit luiheid, bygeloove, of wel uit bevreesdheid zy, dat de *Timoreezen* zich niet op de vischvangst toeleggen; maar dezelve is zekerlyk zeer gevaarlyk, om de menigte van Kaaimannen, en Haaien, die zich, langs de stranden en aan den mond der rivieren, ophouden.

Des niet te nrin zyn zy groote liefhebbers van visch. Zy zenden hunne vrouwen en kinderen naar strand, wanneer de zee afgeloopen is, om de kleene visschen, die er, tusschen de steenen en stronken, zyn blyven liggen, op te raapen. Zy hebben een wortel, dien zy fyn stampen, en waarmede zy het strand, daar zy meenen te komen, als het water laag is, bestrooien en bestryken. Deze wortel heeft het vermogen, om de visch te bedwelmen. De Grooten laaten visschen, met afzetzels, van bamboezen gemaakt, gelyk in gansch Indie gebruikelyk is.

NB. Om de veelheid der nog te drukkene stukken, en den reeds verre verloopenen tyd, heb ik, het vervolg van deze Beschryvinge, dat reeds klaar lag, tot het Tweede Deel onzer Verhandelingen uitgesteld.

B E-

WITTEN NEGER VAN HET EILAND BALI.

BESCHRYVINGE

VAN EENEN

WITTEN NEGER,

VAN HET

EILAND BALI,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

§. I. Op Donderdag avond, den 17 Junii, werd my, door ons Mededirigerend Lid, den Heer GEVERS, en andere Heeren, ten huize van Zyn Hoog Edelheid den Heer GOUVERNEUR GENERAAL, verhaald, dat, met de bezondinge der Balische Slaaven, onlangs aangekoomen, zich een *Kakkerlak* bevond van een byzonder maakzel: 't welk de bewonderinge en nadere bespiegelinge van weetgierigen waardig scheen. 's Anderen daags morgens, vervoegde ik my aanstonds by den Directeur van ons Bataviasch Genootschap,

 met

met verzoek, dat Zyn Edele my, door tusschenkoomst van den Heer Sabandhaar BOERS, en met byvoeginge van mynen Mede-Secretaris, den Heer Baron VAN WURMB, gelegenheid geliefde te verschaffen, om dat verschynzel, in vryheid en naar genoegen, te kunnen waarneemen. Niets waardiger dan de schikkinge, welke de Edele Heer RADERMACHER, daar omtrend, aanstonds maakte. Een kwartier uurs daarna, was de *Kakkerlak* ten zynen huize; en wy hadden het genoegen, dat elk, die hem zag, hem onze oplettenheid waardig keurde: gelyk wy dan ook vervolgens, in het huis van 't Genootschap, op den hoek van de Groote Rivier by de Diesterpoort, hem naauwkeurig gade, sloegen: en dat wel, in de tegenwoordigheid der Heeren Leeden van ons Genootschap, WACHTER, HOOYMAN, DUURKOOP en BEEKMAN, welke laatstgenoemde Heer ons, by dat onderzoek, van grooten dienst was.

§. II. Te weeten de Heer BEEKMAN had ettelyke Balische Slaven, die, in de Balische taal, met onzen *Kakkerlak* spreeken, en de antwoorden, in het Maleitsch

leitſch, aan hunnen Heer mededeelen konden. Deeze ontbood hy, en zy verſcheenen. Onmiddelyk kenden zy den *Kakkerlak*, en zeiden, hem, over 6. jaare, in hun Vaderland dikwyls gezien te hebben: dat hy, toen reeds, de bevreemdinge en verwonderinge van het geheel land naar zich getrokken had; en dat hy toen, wel omtrend een voet, korter was geweeſt. Ook had hem een der voornaamſte inlandſche Heeren, op het Eiland, om de zeldſaamheid, in zynen dienſt genoomen.

Zoo is men, ook hier in Ooſten, gezet op Natuurlyke zeldſaamheden: en daarom kan ik geene reden altoos vinden, waarom men, met die heerſchende liefhebbery van Europa, juiſt den ſpot behoeft te dryven; gelyk de Heer DE PAAUW ſchynt gedaan te hebben: vooral wanneer de zeldſaamheid der voorwerpen van dien aart is, dat zy alle de vooroordeelen der Natuurkenners, over dezelfde, of ſoortgelyken voorwerpen, wegneemt, en de waarheid, ten dien opzichte, aan den dag brengt.

Beſpieg: over Amerika. III. D. bl. 260, 261.

Dit meene ik hier het geval te zyn: en daarom kan deze onze Befchryvinge niet wel, voor ydel en onnuttig, worden aangezien.

De naam van onzen vremdeling is *Soudame*, en by toenaminge van zyne geboorteplaats, volgens gewoonte, *Soudame van Tabanah*: als zynde hy ter waereld gekoomen, in de Negery *Tabanah* van het landfchap *Kotou*, op het Eiland *Bali*. Wy zullen hem vervolgens *Soudame* noemen, om de zeer oneigentlyke benaminge van *Kakkerlak*, niet, tot verveelens toe, te moeten herhaalen. By den Heer van *Tabanah* had hy gediend, als Tuinjongen. Maar fmoorlyk verliefd geworden zynde op eene Slavinne, *Prami* geheeten had hy zich met haar vereenigd, zonder hooge toeftemminge: en vreezende, dat men hem haar ontneemen zou, waren zy beiden weggeloopen. Edoch eerlang beide gevangen zynde, werden zy, als Slaven, naar Batavia gezonden, om hier verkocht te worden. Ook was het eerfte, waarom hy vroeg, toen men hem, by voorraad, ten dienfte van het Genootfchap, koopen wilde, zyne

vrouw;

vrouw; met welke hy, voor zyn vertrek van *Bali*, ſlegts eene maand was getrouwd geweeſt. De Heer HOOYMAN, die hem en zyn wyf kocht, en op zyn goed, in de Bovenlanden, wegzond, heeft my onlangs verwittigd, dat *Soudame* ziek en *Prami* bevrucht was. Wenſchelyk is het, dat *Prami* dit en meer kinderen, uit dat huwelyk, ter waereld brenge; op dat wy meer dan eene proeve mogen hebben, wegens de *Kreolen*, welke men uit die vermenginge verwacht. Trouwens *Prami* is rykelyk zoo bruin, als alle andere *Baliers*; en 't zy my geoorloofd, kinderen, die uit de vermenginge van blanke en zwarte ouders voortkomen, *Kreolen* te noemen.

Terwyl ik dit ſchryve, valt my de zeldſaamheid in van den witten Oliphant. 'T geen ik hier van melden wil, weet ik niet korter, dan, met de woorden van SALMON uit te drukken. „ De „witte Oliphant, welken de Siammers „voorgeeven, dat alleen in Siam gevon„den wordt, gelooven zy, dat van de „ziel van den eenen of anderen Prins „bezeeten wordt; om welken reden, de „Koning daar ook nooit op rydt. Deze

Tegenw: ſtaat. II. D. bl. 410.

„ Oliphant is niet gaantſch wit; maar „ heeft eene ſoort van vleeſchkoleur; „ daarom noemen hem ſommige den „ witten en rooden Oliphant „. Nergens heb ik geleezen, dat 'er een geſlagt van witte Oliphanten voorkoomt; maar ſlegts hier en daar, nu en dan eens; 't geen hier uit is af te meeten, om dat de Vorſten, in Siam, Indie, op Ceilon en elders, aanſtonds zoodanigen Oliphant zich eigenen. En aan alle de hoven van het Ooſten vindt men, ter naauwer nood, eenen enkelen witten Oliphant. Men vergelyke, hier mede, 't geen de Heeren VALENTYN en VALMONT DE BOMARE daaromtrend hebben aangeteekend. In 't zelfde geval zyn ook onze witte Negers, en inzonderheid *Soudame*, wiens vader en moeder de gewoone zwarbruine verwe op de huid hadden, als alle andere Baliers.

Soudame derhalven is alleen genoeg, om alle de berichten der Reizigers, en de vooronderſtellingen der Philoſophen te wederſpreeken, die om eene ſoort van witte Negers, en een geſlagt van *Kakkerlakken*, van de voorouders op de na-

nakomelingen voortgeplant, hebben gedacht, gelyk DE PAAUW. Men heeft er zelfs Nachtmenschen, Bos-menschen en Ourangoutangs van gemaakt: plaatzende dezelve, niet meer by de *Troglodyten* in Aethiopie, gelyk PLINIUS gedaan had, maar vooral in de spelonken en bosschen van Java, Amboina en Ternate. De Ridder LINNÆUS maakt er zelfs een byzondere soort van menschen van, die men van de Dagmenschen, dat is, van alle de overige geslagten der stervelingen, moet onderscheiden; en de Heer HOUTTUYN is zynen voorganger, in dit gevoelen, blindeling nagevolgd. LINNÆUS had BONTIUS bygebragt, die zoodanig een schepzel, te Batavia, gezien had; en van 't welk ons de Heer HOUTTUYN eene afbeeldinge geeft. Plaat V. Fig. I. Maar de Heer DE PAAUW is de eerste geweest, die dat gevoelen van BONTIUS en LINNÆUS is te keer gegaan: zonder dat hy echter zoo goede gelegenheid had, als wy nu hebben, om dat gevoelen tegen te spreeken. Welke gelegenheid nog merkelyk verbeteren zal, zoo dra wy, van *Borneo*, eenen of meer

Besp. over America; II. D. bl. 190, 191.

Nat: Hist. I. D. bl. 336.

Besp: over America. II. D. bl. 273.

Bosmenſchen, levendig of dood, zullen ontvangen; gelyk wy die, met groote waarſchynelykheid, eerlang te gemoete zien. Want dan zullen wy weeten, in hoe verre de Nachtmenſch van LINNÆUS, en de Bosmenſch van BONTIUS niet anders, dan witte Negers, of blanke Indianen, waren. Middelerwyl zullen wy evenwel, uit de gekleurde afteekeninge, door eenen Chinees, met name *Hokky*, vervaardigd, gemakkelyk kunnen beſluiten, dat *Soudame* en de Javaanſche Bosjuffer van BONTIUS, by HOUTTUYN afgebeeld, in ettelyke byzonderheden, tamelyk wel overeen komen. Daarenboven moeten wy hier nog aanmerken, dat de eigentlyke zoogezegde *Kakkerlakken* menſchen met ſchubben zyn, over den huid, komende die van Sumatras Weſtkuſt. En in Europa heb ik ook menſchen gezien, die ſchubbig waren over de huid. Die ſchubben waren vry wat meer zichtbaar, dan die kleine lagen met ſchubbetjes, welke LEEUWENHOEK, doorgaans, op de menſchen huid, heeft waargenoomen.

Het hoofd van *Soudame* heeft zeer veel overeenkomſt met het hoofd der Bos-

Bosnymph, welke wy voortaan *Bontia* zullen noemen, behalven dat *Soudame* eenigzins mismaakt is, door twee wennen, op iedere wange eene, van welke die der rechter wange omtrend ryp is, en dus min of meer vuirig rood, en zeer groot; terwyl de andere wat kleiner is, en nog jong schynt te weezen. Die wanstaltigheden zyn toevallig, en een Europeaan kan zoo wel mismaakt zyn, door twee wennen in zyn aangezicht, als *Soudame*; zonder dat hy daarom onder de Blafferds, en Ourangoutangs, behoeft geplaatst te worden. Ik beschouwe dan zyn aangezicht, als of hy geene wennen had; want de wennen maaken geenen witten Neger.

By de ontledinge van het menschelyk lichaam, begint men veeltyds met de armen en beenen, om de verschillende huiden en de huishoudinge der spieren, der bloedvaten en der gewrichten, te betoogen. De Chinees is nog niet klaar met het portrait van onzen blanken Slaaf; en dus zullen wy ook, met zyn onderlyf, beginnen: hopende, dat de zes Baarsche Schepen, die in de Straat, en gedeeltelyk reeds op de Ree, zyn aan-

ge-

gekomen, ons middelerwyl de *Physiognomi* van den beruchten Lavater zullen aanbrengen, eer wy, over de gezichtstrekken van *Soudame*, onze gedachten moeten uiten. Want een witte Balier, en *Kakkerlak*, hebben zoo wel karakterizeerende trekken, in het aangezicht, als een Europisch Wysgeer en Saletjonker. Die karakterizeerende trekken van het aangezicht vindt men in alle dieren, zoo onderscheiden, als in de menschen: en daar-staa ik voor in, ten minsten in betrekkinge tot de grootere, wier trekken men alleenlyk kan gadeslaan; om dat ik, door duizenden waarnemingen, van over lange, overtuigd ben, dat er zulke onderscheiden trekken by hun gevonden worden, die de oplettenheid van meer dan eenen Lavater overwaaadig zyn; en onderscheidene driften en zeden, die misschien de Wysgeerige bespiegelingen der verhevenste vernuften gevoegelyker zouden aan het werk houden, dan de rangschikkingen van opgezette Vogels en Kappellen, in een kabinet der Natuurlyke Historie.

De teeldeelen van *Soudame* hadden niets

niets byzonder: maar hy was niet be-ſneeden: en 't geen ik van den voorhuid gezien heb, overtuigde my, dat de be-ſnydeniſſe, by hem, ter voorkominge van zekere kwalen, welke de Heer MICHAELIS voor de geneeskundige oorzaaken der beſnydeniſſe aanziet, geenzins noodig was. Zyne borſten zyn uitpuilende, als vrouwen borſten: zyne billen, dyen en kuiten zyn ſterk en vaſt geſpierd; maar de kaalheid van het *ſcrotum* wordt, op het geheel onderlyf, ry-kelyk vergoed, door ruwe en lange wit-te hairen, die, als een bontwerk, of hai-rige vacht van een aap, of ander dier, blindelings bevoeld, zich voordoet. De voeten zyn alleen kaal gebleeven; ge-lyk ook het bovenlyf: hoewel het zelve, aan den hals, eenige rimpelen heeft. En hier in verſchilt *Soudame* van *Bontia*, welke, by HOUTTUYN, als geheel ruwhairig, van het hoofd tot de voe-ten, geſchilderd was. Anderszints is er eene vry groote overeenkomſt, no-pens het hair van den hals en het hoofd, tuſſchen *Soudame* en *Bontia*. Aan de voorkin is hy kaal, maar achterwaards onder de kin, tegen den hals, draagt hy een zwaren baard, die met het hoofd-hair

Mos: Recht: IV. D. §. 186. bl. 33.

hair, ter zyden vereenigd, uit dunne flaauw krullende en vlammende bokkels bestaat, welken over het geheel hoofd eene soort van paruik schynen te vormen, gantsch en gaar, in beloop en vloeiinge, zoo wel als aan koleur, verschillende van het hair zyner landsgenooten. En dat hair is, daarenboven, nog onzuiver wit, met eene citroenverwige vlamme; en dus anders wit, dan het wit hair van eenige blonde Europeanen, of van onze kinderen, die naderhand lichtbruin of geelachtig hair verkrygen. Volgens ARISTOTELES, steekt de mensch uit, boven andere dieren, in de hairigheid van het hooft, en de kaalheid van het lyf; daar de viervoeten hairig zyn, in die deelen, welke meest benedenwaards afhangen: en, in die betrekkinge, zou *Soudame* iets van den mensch, en iets van de beesten hebben, om dat hy ruw is, ook aan de billen en aan de beenen. Maar de Natuur geeft in Europa ook menschen, die, niet alleen zwaar van baard, maar ook, gelyk de gewaande wildemans, van top tot teen, als met eene pels, bekleed zyn: en dat wel, even als *Soudame*, vooral in de benedenste deelen van het gemacht,

Hist: Anim. Lib. II. C. I, T. I, p. 649.

HOUTTUYN. Nat: Hist: I. D. bl. 142.

macht, van de lieffens afgerekend. Zoo kenne ik ook vaders en kinderen, in het Vaderland, die omtrend zoo bruin zyn, als onze Javanen: en ik kenne hier Slaven, die minder bruin zyn, dan de meefte Spanjaards en Italianen. Maar nergens vinde ik hier Inlanders of Slaven, die geen gitzwart hair hebben, of zy moeten eenen grooten ouderdom bereiken, wanneer de hairen en wenkbraauwen donker graauw, in 't eerft, en vervolgens, witachtig worden: even eens als in de Noordelyke Geweften. De blonde witheid van het jeugdig hair maakt derhalven, by uitftek, het kenmerk van eenen witten Neger, Dondor, Albinos, Blaffard, of hoe men ook deze zeldfaamheden van het menfchelyk geflagt gelieft te noemen; indien men ze maar van de *Kakkerlakken* onderfcheidt.

Ik wil wel gelooven, dat de blanke Moor van den Heer DE VOLTAIRE, die, ten jaare 1744. te Parys vertoond werd, geheel melkwit was, over zyn gantfche lichaam, en eene zeer fraaien gladde huid had, zonder puiften of vlakken, en teffens, dat hy langere ooren had, dan andere Negers. Maar

ik

ik vinde geene redenen, om te gelooven, dat er, in het hartje van Afrika, by het Koningryk van Lovango, eene geheele ſtam van zulke menſchen woont: of dat men dezelve voor een onderſcheiden ſoort van menſchen moet aanzien: om dat andere dieren, en inzonderheid de Apen, in vele ſoorten zyn afgezonderd. Er was meer verſchil tuſſchen de geſtalte en de ziel van den Heer DE VOLTAIRE, en die van den zwaarlyvigen Engelsman EDUARD BRIGHT, dan tusſchen dien blanken Moor en zyne landsgenooten: en nogtans zou men daar uit niet kunnen beſluiten; dat die beide Heeren tot een byzonder geſlagt van menſchen behooren. *Soudame* kwam te koop, onder eene bende Baliſche ſlaven: *Soudame* is een Balier van geboorte, uit bruine Baliers afkomſtig: en op het eiland Bali had men ſlegt eenen *Soudame*, maar geen geſlagt of ſtam van *Soudames*. Noch de plaats van SOLINUS, en noch minder die van PLINIUS, ſchynen te bewyzen, dat de inwoners van Albanie alleen met wit hair en nachtoogen, geboren werden. Maar zy beiden hebben het van ISIGONUS van *Nicæa*, eenen ouden Schryver, wiens werken ver-

SOLI: Polijhistor. C. §. XXV p. 383. P m. 85.

verlooren zyn, zonder dat zy er voor kunnen inſtaan. Daarenbooven zegt PLINIUS, ten duidelykſten, dat er ſlegts eenige withairige menſchen, met nachtoogen, in Albanie, geteeld werden. *Idem*, dat is ISIGONUS, *prodidit, in Albania gigni quosdam glauca oculorum cie, a pueritia ſtatim canos, qui noctu plusquam interdiu cernant.*

PLIN Nat. Hiſt Lib. VII C. II. Tom. I. p. 396. Edit. Gronov.

Men rekent ook zeer buiten den waard, als men de blankheid van den huid der Dondons en Blaffards, met de Heeren VOSSIUS en PAAUW, aan de melaatsheid, of andere ziektens toeſchryft. *Soudame* was fris, gezond, blozend, vleeskouleurig over zyn ganſch lichaam, lyvig, breed van ſchouderen, ſterk geſpierd: neemende hy, op myn verzoek, eenen der zwaarſte ſlaaven, die er tegenwoordig waren, en beurende hem in de hoogte; gelyk hy ook krachten noodig gehad heeft, om, by zynen vorigen heer, op Baly, als tuinjongen, te dienen. En dit is wederom iets, waar van de Heer PAAUW en andere Natuurkenners niets geweeten heb-

Beſp. over America. II. D. bl. 194.

 ben,

ben, wanneer zy die menschen, zoo leelyk, beschreeven.

Zie ook Bibl. des Scinces Tome XV. p. 107. Uitgezochte Verhandelingen, VI. Deel. bl. 116. verv.

In de *Philosophical Transactions*, Vol. LI. vindt men eene pekzwarte Negerin, in *Virginien* of *Maryland*, op haar vyfentwintigste jaar, een begin maaken, met blank te worden, en, tot op haar veertigste jaar, daar in volharden; tot dat zy, uitgenoomen eenig geringe overblyfzelen van zwartheid, aan den ruggraad, zoo blank, zoo blozend blank werd, als eene Europische vrouw. Mogelyk onderging *Soudame* die gedaante wisselinge, voor de geboorte; gelyk ik elders beweezen heb, dat men kinderpokjes kan hebben, voor de geboorte. Ten minsten hy heeft nog eenige teekenen van Balische bruinvelligheid, zeer veel gelykende naar Chineesche karakters; welke ik, met den naam van sproeten, gaarne doopen zou, indien ik geene vormveranderinge, in de baarmoeder, vooronderstelde. En zoo men die vooronderstelt, dan is het Natuurkundig Raadzel, wegens den oorsprong der Blaffards en witte Negers, eenigzins opgeheldert. Maar wat daar

Haarl. Maatsch. X. Deel. 2 Stuk bl. 440.

ook

ook van zy, dit is zeker, dat *Soudame* die bruine sproeten eerst gekreegen heeft, toen hy omtrend volwassen was. Men heeft hem, van kindsbeen af, gesmeerd met *Bobory*: zynde een mengzel uit het sap van eenige bladeren: even als alle andere Baliers; en misschien zal dat smeeren kunnen worden aangezien, voor de oorzaak van het stroeve van den huid, en der verrimpelen, welke zynen hals mismaaken; en die ik, betastende even stroef en hard gevonden hebbe, als de geheele omtrek en oppervlakte zyner overige ledematen. Evenwel wenschte ik wel, dat *Soudame* ouder wierd: en dan zou het Genootschap gelegenheid vinden, om te weeten, of hy ook bruiner zou worden, en dus eenigzins, in eene omgekeerde orde, zoodanige eene veranderinge van verwe ondergaan, als de Negerin van Maryland. *Prami* ten minsten, vermoede ik, dat weder bruine kinderen zal ter waereld brengen.

De Heer *Baron* VAN WURMB mat *Soudame*, en bevond hem iets langer, dan vyf voeten en eenen duim,

Londonfche maat, 't geen in Rynlands overgebragt, uitlevert vyf voeten, $2\frac{2}{4}\frac{3}{5}$, dat is omtrent $2\frac{1}{2}$ duimen, iets meer, Men vergift zich derhalven zeer, als men de witte Negers voor dwergjes laat doorgaan, of ten minften hun de gewone lengte van een volwaffen menfch misgunt. *Zyne geftalte is zelden hooger*, zegt de Heer DE PAAUW, *dan vier voeten en vyf duimen.* Want men weet, dat $7\frac{1}{2}$ duimen, die *Soudame* langer van geftalte is, nog al een aanmerkenswaardig verfchil, op de lengte van eenen menfch, uitlevert.

Befp. over America. II. D. bl. 179.

Eindelyk bekome ik de teekeninge, welke de Chineefche fchilder vervaardigde; maar gelyk de Chineezen geen behoorlyk begrip van de zachte *nuances* en fchaduwen der verwen kunnen vormen: zoo is die teekeninge niet genoegzaam, om in plaat te worden overgebragt. Anders was zy niet ondienftig, om de uitzonderingen, welke men tegen de Nationaale Wezentrekken van den Heer CAMPER, en tegen de *Phyfiognomie* van den Heer LAVATER zou kunnen vormen, eenigen zwier

by

by te zetten. De lengte van het hoofd, van de kin tot aan den ſchedel, bevonden wy, iets over de acht duimen: en het aangezicht is, vooral door de vettigheid, meer rond, dan langwerpig ovaal. De dwarſche openinge van den mond, is vry breed en ruim, in de midden open, en dus de tanden zichtbaar: zynde dit, denkelyk, veroorzaakt door het Pinangkaauwen. Ik zie niet, dat de ooren grooter zyn, dan het de gewone evenredigheid medebrengt: hoewel men ons dit ook al heeft willen diets maaken. De neus ſtaat ſcheef, gelyk de neuzen van alle ſtervelingen; maar zy is wat achteruit getrokken, en vertoont iets van de viezigheid. Op de kaken, en aan het voorhoofd, vindt men eenige rimpels, die het gelaad en voorkomen magtig ontſieren. Maar niets ontſiert meer, dan een paar ingetrokkene oogen, en laag gedokene witte wenkbraauwen. Met den avond worden de oogleden ronder opengezet. De toenypinge der oogen geeft een blyk van eene zwakheid in het gezicht, waar door het zelve buiten ſtaat geſteld wordt, om de grootſte glanſen, by me-

nigte, in te laaten. Niettemin schynt er, uit dat benaauwd en bekrompen uitkyken, eenige nieuwsgierigheid en bevreemdinge zich, naar buiten, te vertoonen. Het oog is grof beschilderd, by verwyderinge uit het middelpunt, met geelroode en paarsche straalen: en ook kan men, aan den oogappel, niets zwarts toeschryven; want hy is roodachtig bruin.

Even zoo bleek van verwe zal de inwendige *camera obscura* zyn: zoo dat aldaar de geweldige weerkaatzingen der lichtstraalen, op den vollen dag, om dat er in die donkere kamer te veel licht, en als 't ware rondom, kleine spiegeltjes ophangen, meer glansen dan verwen zal opleveren; en onzen *Soudame* buiten staat stellen, om de donkere gedeelten en schaduwen der voorwerpen te onderscheiden. Behalven dat ook die verwarringe en samenloopinge van glansen, min of meer, onaangenaamheid en smerten moet veroorzaaken: gelyk wanneer wy iets diergelyks ondervinden, by het inkyken van de Zon, of van een al te sterk verlicht Mikros-

koop.

koop. Kortom, ik vinde, in de oogen van *Soudame*, niets, 't geen, door de *Optica* en *Katoptrica*, niet zou kunnen verklaard worden: en ik zou denken, dat een groene bril zeer heilzaam voor hem zou zyn. Want anders mag men vreezen, dat zulke oogen, by de heldere en ſchitterende luchtsgeſteldheid van Batavia, blind zullen worden. Wil men dat gebrek nu eene ziekte van het gezicht noemen, ik mag het lyden; maar, voor het overige, vind ik, in het gantſch gelaad van *Soudame*, niets, dat eenigen naam van ziekte, of natuurlyk gebrek, verdient. En wat het leelyk voorkomen van dit witblozend en wit beparuikt aangezicht aangaat: ik heb, hier onder de Slaven, Inlanders en Mooren, en ook in Europa, onder de Blanken, hier en daar, leelykere tronies gevonden, dan die van *Soudame*. En 't is eene volſtrekte onwaarheid, dat zoodanig een witte Neger, onder de wanſchepzels, behoorde geplaatſt te worden.

Binnen in den mond, had hy eene zuivere tong, en, uit de keel, kwam eene

ne vry ſterke ſtem: zynde de ademhalinge ruim, de eetlust goed, alle teekenen van eene inwendig gezonde geſteldheid der Ingewanden.

De vermogens van *Soudames* geest, en zyne hertstogten ſchenen my toe, even wel geſchikt te zyn, als die van de overige Baliſche jongens, zyne landsgenooten: verſchillende dus zeer veel van de Blaffards, by den Heer DE PAAUW, voor krankzinnigen uitgekreeten; en vooral ook van de *Cretins* in Walliserland, van den Grave DE MAUGIRON. 't Is waar, hy is afkomſtig van het gebergte, en ſchynt dus ook, uit het domſte ſoort dier Eilanders, afteſtammen. De Godsdienſt van de Bergbaliers is, hoewel Heidenſch, nochthans zoo dom niet, als zich menig dom en onvernuftig Naam-Christen wel verbeeldt. Zy hebben eenen ſtadigen Godsdienſt, by de volle Maan, ter eere van *Dewa Rathou*, of den Heillgen Koning. Zyne tegenwoordigheid wordt, door eene ledige plaats, afgebeeld, om dat hy onzichtbaar is: en men offert aan dat ledige, om den beſten eerbied

PAAUW, Beſp. over America. II. D. bl 194, 195.

aan

aan het Opperwezen te bewyzen. Van dat gevoelen was *Soudame*, zo wel als zyne landsgenooten. En zulke byzonderheden zullen onze Miſſionariſſen moeten weeten, en te baat neemen; gelyk Paulus den onbekenden God van Athene te baat nam, om den waaren God, eenigzins ten minſten, kenbaar te maaken, onder de Grieken.

Hand. XVII. 23.

Indien men den huid van zulke witte Negers kon ontleeden, zou men misſchien eene ontdekkinge doen, welke ons te recht zou helpen, om de lymige ſtof van MALPIGIUS, voor de zitplaats van het zwart der Negers, en de blankheid onzer Noordſche volken, te kunnen groeten: of om, met den Heer MECKEL, door de *epidermis*, den buitenhuid van de *membrana mucoſa*, die onmiddelyk onder de doorſchynende buitenhuid zit, en, naar den buitenkant min of meer verdroogd is, daar voor aan te zien. Men heeft, hier over, behalven de aanmerkingen van den Prins der Ontleedkundigen, den Heer P. S. ALBINUS; van hem zelven, in zyne Akademiſche Aanteekeningen, eene

Hiſt. Acad Royal. des Sciences. Tom. IX. Bibl. Germ. 1753. Tom. XVI. p. 249. ſeq. Acad. Annot. C. V. p. 26.

opzettelyke Verhandelinge, *over de verwe van den huid der Negers en andere Menschen*: met de keurige geverwde teekeningen van den Heer L. AMIRAL: waar uit blykt, dat de zwarte verwe zit, zoo wel in *reticulo*, als in *epidermide*; om dat deze de deelen zyn van de binnenhuid, die de bruine en zwarte verwe, in laauw water, en in wyngeest, bewaaren, vooral de *epidermis*, of het binnenbekleedzel van het *reticulum*, of *netvlies*, het geen onmiddelyk onder de *cuticula* geplaatst is. Men vindt, in die Verhandelingen, de gevoelens van ARISTOTELES, HERODOTUS, PLINIUS, LUCRETIUS, TIBULLUS, THEODEKTES, ONESIKRITUS, en anderen, over den oorsprong van de bruinheid en zwartheid der Negers en andere volkeren van de verzengde luchtstreek. Ik voor my denke er dus over: de eerste inwoonders derzelve werden, door de zonne, eindelyk geroost in hunnen ouderdom, en vervolgens hunne kinderen en kindskinderen: het gedurig aanzien van zwartgebrande menschen, gedurende de minnedriften, had invloed op de verbeeldingskracht der

Diff. de Colore Æthiop. pag. 9. 10.

er zwangere vrouwen; en de kinderen kreegen, al vroeg, de blyken van hunne afstamminge: tot dat eindelyk, by gedurige voortteelinge, die verwe van de huid eene tweede natuur werd; welke, by de eerste en tweede afstamminge, in de Noordelyke landen, nu nog niet vermindert; maar waarlyk verminderen, en verdwynen zou; indien men, eene reeks van eeuwen, eene volkplantinge van Negers, in het noorden van Europa, kon houden, en derzelver gedaante opzettelyk waarneemen.

Ja de Witte Negers zelve schynen te bewyzen, dat hun geslachte, van den blanken en roodblozenden Adam, van Noach, en derzelver blanke nakomelingen, afdaalt, en dat dus de zwarte verwe eerst toevallig was, maar naderhand natuurlyk geworden is. Dan helaas! hoe blind laat ons de Natuur, in het ontdekken van de Werktuigkunde der dierlyke voortteelinge!

De Geörganizeerde Lichaampjes van den Heer DE BUFFON, die, om de Blaffards en witte Negers, niet schynt ge- Hist. Natur. Tom. II. p. 97 Quarto.

gedagt te hebben, neemen die verlegenheid niet weg; alzo min, als de Wormtjes van LEEUWENHOEK: ten minsten niet, in zoo verre, dat wy den blanken huid, en het witte hair van *Sou dame* verstaanbaar zouden kunnen afleiden, van de vereeniginge zyner zwartbruine en zwarthairige ouders en voorouders.

NB. Toen men zou overgaan tot het afdrukken van deze Befkhryviuge, bericht der Heer PAULUS JACOBUS VALKENAAR, onlangs, zeven Jaaren lang, geweest zynde Gouverneur op Ternate, en thans op zyn vertrek staande naar het Vaderland, aan den Heer Voorzittenden Directeur, ter bevestiginge van het geen in de Beschryvinge, hoewel met vooruitzicht van meerdere en betere proeven, wordt staande gehouden, het volgende. Dat Zyn Wel Ed. Gestr: gedurende de zeven Jaren van zyn verblyf, op het Eiland, niet meer dan vier Witte Negers, die men, op Ternate, *Kakkerlakken* heet, gekend had; onder welke eene Prinses en een oppasser van den Koning, beide omtrend zestig jaaren oud, fris en gezond; en alle vier waren van zwarte Ouders geboren en zwarte Kinderen teelende. En wat de huidziekte belangt, welke men in 't Portugeesch *Kaskaro*, dat is Schubziekte, noemt, dat deze den zwarten huid, op sommige plaatzen, met eenige vlekken en kleine schubbetjes, bedekt; voornamentlyk op de Sangersche Eilanden; maar dat die ziekte geene de minste betrekkinge heeft op het blanke vel van de Witte Negers.

NADER BERICHT,

aangaande de Inënting der Kinderziekte, te Batavia,

DOOR

JACOBUS VAN DER STEEGE.

In de maand November des vorigen jaars, had ik de eer, aan dit Genootschap, voor te leezen, een Bericht, nopens den aart der Kinderziekte, te Batavia &c. Niet onduidelyk gaf ik, te dier tyd, myne vrees te kennen, dat de Inënting hier, met langzame schreden; zoude vorderen; dan, daar ik, in die gedachten, op eene aangename wyze, bedroogen ben, kan ik niet afzyn, hier van aan 't Publicq kennis te geeven, eer nog het Eerste Deel onzer Verhandelingen het licht ziet.

Het was in 't begin van dit jaar, dat de Wel Edle Gestr. Heer J. J. CRAAN, Raad

Raad van Neerlands Indie &c. &c. goed vond, zyne twee jongfte Zoontjes (hebbende de oudfte reeds bevoorens gepokt,) de Inënting te doen ondergaan. De Stof haalde ik op de Maronde, een Viffchers dorp, ongeveer 3 uuren van hier gelegen; waar de pokken zich fterk openbaarden, en reets 2 of 3. menfchen weggefleept hadden. De Inlanders, vol vrees voor deeze gevaarlyke ziekte, nu gemoedigd door het voorbeeld van een Heer, met zulk een uitmuntend caracter bekleed, die tot geenen onbedachten ftap bekwaam is, en, door eene voorbeeldelyke goede opvoeding, zyne ware Kinderliefde bewyft, beflooten drie hunner kinderen te laten inënten. Deze pokten, even gelyk de Zoontjes van den Wel Edle Geftr. Heer, bovengemeld, zeer voorfpoedig. Welhaaft verzochten zy my, nog zeven inteënten: dit ging even gelukkig. Voorts moeft ik alles inënten, wat nog niet gepokt hadde; en men wierd moejelyk; als ik de teederfte zuigelingen van de hand wilde wyzen.

De Inënting wierd nu algemeener, fchoon de natuurlyke Kinderziekte zeer

zeer weinig was. Verſcheidene aanzienelyke Heeren en Burgers laaten hunne Kinderen en Slaven inënten. Van dit jaar hebbe ik er 60. opgeteekend. Niemand van alle de ingeënte is ingevaar geweeſt, veel min geſtorven: twee hebben tamelyk zwaar gepokt; maar zyn evenwel, zonder afzichtelyke lidteekens en zonder verlies of verminking van eenig lid, geneezen: andere *Practici* enten thans ook in: 't welk my doet hopen, dat, ten tyde van eene *Epidemie*, de Inënting nog ſterker zal doordringen.

By ondervinding, hebben wy nu gezien, dat de Inlander, door een goed voorbeeld geleid, door zyn gezicht en gevoel overtuigd, hoe bygeloovig anders ook, evenwel geene hardnekkigheid genoeg bezit, om de waarheid tegen te ſpreeken: eene eigenſchap, welke men, zo dikwyls, by beſchaafdere menſchen ontmoet; en die eene der oorzaken is, waarom de Inënting, tot nog toe, niet algemeener wordt.

ORDE

DER

PALMBOOMEN,

DOOR

FREDRIK BARON VAN WURMB.

De PALMBOOMEN.

Hebben waayerachtige, of gevinde, of dubbelgevinde bladen, en zyn, daarom, in de volgende rangſchikkingen geſteld.

Waayerbladige Palmen

1. *Chamærops*, Dwergpalm.
2. *Boraſſus*, Wynpalm.
3. *Corypha*, Schermpalm.

Gevindbladige Palmen.

4. *Cycus*, Meelpalm.
5. *Cocos*, Nootenpalm.
6. *Phoenix*, Dadelpalm.
7. *Elais*, Oliepalm.
8. *Areca*, Pinangpalm.
9. *Elate*, Pruimpalm.
10. *Saguerus*, Sagueerpalm.
11. *Nypa*, Poelpalm.
12. *Zamia*, Knodspalm.

Dubbelgevind-bladige Palmen.

13 *Caryota*, Niepalm.

I

WAAYERBLADIGE PALMBOOMEN.

1. *CHAMÆROPS.* DWERGPALM.

Tweeslagtige Bloem. De Kelk in driën verdeeld. De Bloemkrans, 3 bladig. 6 Meeldraadjes, 3 Stylen. Drie eenzaadige Steenvruchten. Mannetjes Bloem, even als de tweeslagtige.

1. CHAMAEROPS HUMILIS. *Lage Dwergpalm.* Italiaans *Piumara, Cephaglio.*
Met gevouwen handvormige Bladen en doornige steelen.

Lin. Sys. 2. p. 729. Sp. pl. 1657. Hort. Clift. 482 Roy. lugdb. 4. Bauh. pin. 506. Bauh. hist. 1. p. 368. Dod. pempt. 820. Houtt. 2. d. 1. st. 257.

2. *BORASSUS.* WYNPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk... (*) De Bloemkrans driemaal gedeeld. 6 Meeldraadjes.
Wyfjes Bloem. De Kelk... De Bloemkrans in drien verdeeld. 3 Stylen. Eene driezaadige steenvrucht.

1. Bo-

(*) Men is nog in onzekerheid, wegens de Kelk.

Lyn. Syst. 2. p. 729.
Sp. pl. 1657.
Fl. ind. 240.
Fl. Zeyl. 395.
Raj. hist. 1366.
Rheede mal. I. p. 11. 13. t. 9, 10.
Herb. amb. I. p. 45. t. 10.
Houtt. 2. d. 1. st. 261.

1. BORASSUS FLABELLIFER. *Waayerbladige Wynpalm, Jagerboom.* Maleitschs *Lontar.* Javaansch *Sualan.* Macassaarsch *Talla.* Timoreesch *Colje.* Malabaarsch *Carimpana.*

Met gevouwen handvormige kapachtige Bladen, en zaagvormige getande steelen, (*)

3. *CORYPHA.* SCHERMPALM.

Tweeslagtige Bloem. De Kelk... (**) De Bloemkrans is 3 bladig. 6 Meeldraadjes en een styl.
Eene eenzaadige Sreenvrucht.

1. Co-

(*) By RUMPHIUS zyn nog twee *Lontar* Boomen beschreeven, die hy de wilde *Lontars* noemt.

De eerste van dezelve is de *Gabang*, en kan, wegens het verschil van Vruchtmaaking, niet onder de *Borassus* gesteld worden. De Tweede, of de *Yhur* zal 'er misschien, met meerder recht, by te rekenen zyn. Op Tab. XI en XII Hebr. Amboin. p. 1. vind men beiden afgebeeld.

(**) Het is nog onbekend, welke kelk deeze Palm, en of ze ook afgezonderde Mannetjes en Wyfjes Bloemen hebbe.

1. CORYPHA UMBRACULIFERA. *Groote Shermpalm.* Maleitsch *Lontar-Outan.* Javaansch *Gabang.* Malabaarsch *Codda Panna.* (*)

Met handvormig geveerde en gevouwen Bladen, en tusschen gestelde draaden.

De Boom, tot aan het 40ste jaar, onvruchtbaar zynde, geeft daar op, in een jaar, Bloemen en Vruchten; en vergaat dan.

Lin Syst. 2. p. 729. Sp. pl. 1657. Amoen. Acad. 1. p. 376. Flor. Zeyl. 394. Roy. lugdb. 4. Rheed. mal. 3. p. 1. t. 1. 12. Herb. amb. 1. p. 53. t. 11. Houtt. 2. d, 1. St. 277.

2.

GEVINDBLADIGE PALMBOOMEN.

1. *CYCAS.* MEELPALM.

De Bloem is nog onbekend.

De

(*) De Malabaarsche naam uit RHEEDE, is hier by behouden, hoewel nog onzeker zynde, of in de Hortus Malab. met de *Codda Panna*, niet misschien de *Corypha* van RUMPHIUS of *Saribus* gemeend word. De *Saribus* vindt men, op Tab. VIII. Herb. Amboin. p. I. afgebeeld; en ze zal, naar alle gedachten, ook hier moeten geplaatst worden; zoo als ook de *Bissula*, een Palmboom, die men van RUMPHIUS, by den Touwagtige Sagoboom, verhandeld vindt, en misschien ook de *Licuala*, van hem mede (by de *Saribus*,) beschreeven, en Tab. IX. Herb. Amboin. p. I afgebeeld. Het blad van de *Palma Thebaica* of Koepelpalm, by POCOCK afgebeeld, komt zeer met dat van de *Corypha* overeén. POCOCK Orient. 1. p. 281. t. 73.

De Vrucht eene drooge Steenvrucht, met een tweekleppige pit.

Lyn. Syst. 2. p. 729
Sp. pl. 1658.
Hort. Cliff. 482.
Flor. Zeyl. 393
Flor. ind. 240.
Roy lugdb. 5.
Raj. hist. 1360.
Breyn. prodr. 2. p. 8.
Seb. thes. 1. p. 39 t. 25.
Herb. amb. 1. p. 72. t. 17, 18.
Rheed. mal 3. p. 9. t. 13-21.
Houtt. 2. d. 1. st. 182.

1. CYCAS. CIRCINALIS. *Sago.* Maleitsch *Sagoe.* Ternataansch *Huda.* Amboneesch *Lapia.* Bandaaneesch *Romeho.* Macassaarsch *Rombia.* Malabaarsch *Toddapanna.*

Met kamvormige kringsgewys gestelde Bladen, die uit gelyk breede en vlakke bladertjes zaamen gezet zyn. (*)

2. *COCOS.* NOTENPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk in drien verdeeld. De Bloemkrans 3 bladig. 6 Meeldraadjes.

Wyf-

(*) RUMPHIUS noemt 4 zoorten van *Sago*-boomen op, 1. *Sagus Genuinus*; de gemeene Sago, op Tab. XVII. en XVIII. Herb. Amboin p. I. afgebeeld, 2. *Sagus Silvestris*, de wilde Sago, die hooger groeit, en meerder met doornen bezet is, dan de eerste. 3. *Sagus longa Spina*, met met weinige lange doornen. 4. *Sagus Lævis*, de ongedoornde, met bladeren, die in lange steekende spitsen uitgaan.

Men vindt by dezen yverigen Natuurkundigen nog een ander zoort van Sagoboom, die hy de Touwagtige Sago, *Sagus Filaris* noemt, in 't Maleits *Sagoe Rottang*, of *Sagoe Ootan*, waar van, op Tab. XIX. Herb. Amb. p. I. de afbeelding te zien is.

Wyfjes Bloem: De Kelk vyfmaal gedeeld. De Bloemkrans 3 bladig. Een drievoudige ſtamper.
De Steenvrucht heeft een leeragtig Zaadhuis.

1. COCOS NUCIFERA. *Kokos.* Maleitſch *Nyor.* Javaanſch *Calappa.* Malabaarſch *Tenga.* Arabiſch *Singer Indi.* Amboneeſch *Niwel.* Bandaneeſch *Niwer.* Ternaatſch *Igo.* Macaſſaarſch *Caloecoe.*
Is zonder doornen, met gevinde Bladeren, wier zwaardvormige blaadjes omgeſlaagen zyn. (*)

Lin. Syſt. 2. p. 729. Sp pl. 1658. Jacq. Hiſt. t. 168. Hort. Cliff. 483. Fl. ind. 240. Fl. Zeyl. 391. Roy. lugdb. 4. Burm. Zeyl. 182. Bauh. pin. 502. Bauh. hiſt. 1. p. 375. Herb. amb. 1. p. 1. t. 1. 2. Rheed. mal. 1. p. 1. t. 1, 2, 3, 4. Houtt. 2. d. 1. ſt. 303.

2. Co-

(*) By RUMPHIUS vind men 13 zoorten van Kokos,
1. *Calappa Vulgaris.* De gemeene Calappa, die zich weder, in 3 veranderingen, verdeelt.
a. met geele,
b. met rosſe, en
c. met groene nooten.
2. *Calappa Rütila.* Maleitſch *Calappa Casſomba*, daar van de verſch opgeſneeden bolſter van binnen, ligt rood is, en een zoete zap uitleevert, gelyk als het Zuikerriet.
3. *Calappa Sacharina*, *Calappa Tuba*, de Zuiker Calappus, wier bolſter niet rood is, maar ook, als Zuikerriet, gegeeten wordt.
4. *Calappa Canarina*, Maleitſch *Calappa Canari*, op 't aanzien meeſt, met de gemeene overeenkoo- men-

Lin. Syst. 2. p. 730.
Mant. 137.
Jacq. amer. 279. t. 171.
Mill. dict. 6.

2. COCOS GUINEËNSIS. *Guineesche Kokos.*

Geheel gedoornd, met afstaande

---

mende, met eene pit, die, als versche Canari smaakt, en geen Olie geeft.

5. *Calappa Pultaria*, Maleitsch *Calappa Boeboer*, van aanzien, naar de gemeene gelykende, met eene pit, die zich, by sterke schudding der noot, met derzelver water, tot een pap vermengt.

6. *Calappa Macharoides*, Maleitsch *Calappa Parrang*, met Nooten, die langwerpig zyn, eenigzints naar een *Parrang* (Kapmes) gelykende. Op Tab. II. Herb. Amboin. p. I. is de vrucht afgebeeld.

7. *Calappa Capuliformis*, welker vrucht, meest al, uit een hairigen bolster bestaat, hebbende in 't midden een langwerpig Nootje, niet langer en dikker, dan een vinger. Voornoemde Tab. II. leevert 'er mede eene afbeelding van

8. *Calappa Cistiformis*, met kleine nooten en doppen. De zwarte Schaal der noot is dik en laat zich goed polysten Men vindt op Tab. II. mede deze vrucht afgebeeld.

9. *Calappa Pumila.* De kruipende Calappus, Maleitsch *Calappa Babi*, alleenlyk daar in, van de gemeene Calappus verschillende, dat ze vroeger vrucht draagt; en dat haar stam niet boven de twee mans hoogtens bereikt.

10. *Calappa Regia*, Maleitsch *Calappa Radja*, met kleinere Vruchten, als de gemeene, die hoog geel en somtyds orangeverwig, of rood van kleur, zyn. Op Ceilon zal 'er een zoort van gevonden worden, die grootere Vruchten geeft.

11. *Calappa Lansiformis*, Maleitsch *Calappa Lansa*, met laage Stam en kleine langwerpige vruchten, die in trossen by malkanderen hangen.

12. Ca-

de Bladeren, kruipende wortelen, en met eene zappige Steenvrucht. (*) Bauh. pin. 507. pluk. alm. 276. t. 103 Houtt. 2. d. I. st. 344.

3. PHOE-

---

12. *Calappa terri*, met kleine vruchten, en nooten, onbekwaam om gegeeten te worden.
13. *Calappa Maldiva*, met kleine langwerpige nooten, zoo als die van de *Machæroides*, wiers dikke zwarte dop, zich zoo, als die der *Calappa Cistiformis*, laat polysten.

De Maldivische Noot of *Calappa Laut*, daar van het twee aarten geeft, zou misschien, voor de 14. zoort te rekenen zyn; maar volgens de beschryving, in het zevende Deel van ROSIERS, *Observations sur la Physique*, daar men ook eene afbeelding, zoo van de boom als van de vrucht aantreft, is zy niet zonder zwaarigheid, onder de gevindbladige Palmen te plaatsen.

De bittere Kokospalm van het Eiland Martinique, door door JAQUIN beschreeven, zou dan de 15. soort uitmaaken; zy heeft kleiner vruchten, dan de gemeene met pitten, die buitengemeen bitter zyn.

(*) JAQUIN, die deeze Guineesche Kokos, onder den naam van *Bactris* beschryft, noemt 'er nog eene zoort van, die hooger van Stam is, en vruchten brengt van groote en gedaante, als een ei. Verders maakt hy ook gewag, van een derde soort van gedoornde Kokos, die nog grooter vruchten geeft; en wier vezelige en dikke bast maar weinig zappig is.

LABAT spreekt van een gedoornde Kokosboom, wiens stam, by de wortel, driemaal, en by den top zesmaal dunner is, dan in 't midden.

De Amerikaansche gedoornde Palmboom, door BAUHINUS beschreeven, draagt ronde Vruchten, van groote als een Kaatsbal, die een sneeuw witte, maar niet eetbaare kern bevatten.

3. *PHOENIX.* DADELPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk, in drien verdeeld. De Bloemkrans 3 bladig. 3 Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk in drien gedeeld. De Bloemkrans 3 bladig, Een ftyl.

Eene eivormige Steenvrucht.

Lin. Syft. 2. p. 730.
Sp. pl 1658.
Hort.Cliff 482
Hort.Upf.306.
Fl. ind. 241.
Fl. Zeyl. 390.
Roy. lugdb. 5.
Bauh.pin.506.
Sloan. Jam.174
Bauh. Hift. 1, p. 351.
Dod. pempt. 819.
Raj.Hift.1352.
Kæmpf.amæn. 668.686.688 t. 1. 2.
Blackw. t.202.
Houtt. 2. d. 1. ft. 350.

1. PHOENIX DACTYLIFERA. *Dadel-Boom.* Portugeefch *Palmeyra.* Spaanfch *Palmera.* Franfch *Palmier, Dattier.* Engelfch *Datel-Tree.* Hebreeuwfch *Thamar.*

Met gevinde Bladeren, wier zwaardvormige blaadjes zamen gevouwen zyn.

De Mannetjes en Wyfjes Bloemen vindt men zamen, in de zelfde fcheede, of zy zyn verdeeld op verfcheidene Boomen.

4. *ELAIS.* OLIEPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk 6 bladig. De Bloemkrans zesmaal ingefneeden. 6 Meeldraadjes.

Wyf-

Wyfjes Bloem. De Kelk 6 bladig. De Bloemkrans 6 bladig. Een drievoudige Stamper.
Eene vezelagtige Steenvrucht met eene driekleppige Noot.

1. ELAIS GUINEËNSIS. *Guineesche Oliepalm.* Lin Syst. 2. p. 730. Maut. 1. 7. Jacq. amer. 180 t. 171 Mill. dict. 3. Houtt. 2 dist. 375.
Met gevinde Bladeren, wier steelen met getande, ongelyke doornen bezet zyn, daar van de bovenste haakachtig zyn.
De leerachtige schors van de Vrucht bestaat uit een vezelachtig vleesch, dat vol Olie zit. (*)

5. *ARECA.* PINANGPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk 3 bladig. De Bloemkrans 3 bladig. 9 Meeldraadjes.

Wyf-

(*) De gedoornde Palmboom, door ROCHEFORT, SLOANE, BROUWNE en LABAT beschreeven, zal misschien ook by de *Elais* behooren, en ligtlyk ook nog een ander zeer sterk gedoornde soort, op Martinique, *Grigrie* genoemd.
By ADANSON vindt men een ongedoornde Palmboom, met Vruchten, uit wier schil Olie geperst wordt.

Wyfjes Bloem. De Kelk 3 bladig. De Bloemkrans 3 bladig. Een drievoudige Stamper.

(*) De Bladeren van den Bloemkrans en van de Kelk blyven aan de Steenvrucht zitten.

Lin. Syſt. 2. p. 730.
Sp. pl. 1659.
Fl. ind. 241.
Fl. Zeyl 392.
Raj. Hiſt. 1363.
Pluk alm. 275 t 309.
Bauh. pin. 510.
Burm. Zeyl. 182.
Herb. amb. 1. p. 26. t. 4.
Rheed. mal. 1. p 9. t. 5-8.
Blakw. t. 387.
Houtt. 2. d. 1. ſt. 383.

1. ARECA CATECU. *Pinang*, Maleitſch *Pinang*. Indiſch *Areca*. Arabiſch *Fauſel*. Malabaarſch *Caunga*.

Met gevinde Bladeren en tegen malkaar overſtaande, afgebeeten blaadjes. (**)

2. ARE-

(*) Hier komt het van, dat men, in het Linneeſche Syſtema, leeſt, *Drupa calyce imbricato*.

(**) RUMPHIUS verdeelt de *Pinang* in tamme en wilde.

Van de tamme Pinang beſchryft hy 3 ſoorten.

1. *Pinanga Calapparia*, Maleitſch *Pinang Calappa* daar van de Vrucht zoo groot is, als een ganzen ei; en meer tot medicyn, dan om te eeten gebruikt wordt

2. *Pinanga Alba*, Maleitsch *Pinang Poeti*, de gemeene Pinang, met eene Vrucht, niet grooter dan, een Hoender ei. Eene verandering van deeze ſoort wordt *Pinang Wangin*, of *Pinang boubou*, genoemd, die, in 't kauwen, een rookachtige reuk van zich geeſt.

3. Pi-

2. Areca oleracea. *Kool-pinang.* Fransch *Palmiste franc.* Lin. Syst. 2. p. 730. Jacq. amer. 278 t. 170. Houtt. 2. d. 1. st. 402.
Met geheele blaadjes. Het binnenste van de kruin wordt, in America, voor groente, op de markt gebragt.

6. *E-*

---

3. *Pinanga Nigra*, Maleitsch *Pinang itam*, heeft een zwart groene kruin, en langere tusschen leden aan de stam, dan de voornoemde zoorten; en mede ook kleiner vruchten.

Verders noemt Rumphius nog 4 tamme Pinangboomen, als veranderingen van weinig belang, namentlyk:

a. De hoekige Pinang, daar van de Vrucht zyden heeft, die door donkere kanten onderscheiden worden.
b. *Pinang Kaki Ayam*, daar van de Kelk, waar de Vrucht instaat, gehoekt, en in zes hoornen, verdeeld is
c. *Pinang telloor*, wiens Jonge Vruchten witachtig zyn, als eieren.
d. *Pinang lansa* met kleine Vruchten, niet grooter dan een Musquet Kogel.

Van de wilde Pinang geeft hy de volgende drie soorten op:

1. *Pinanga globosa*, Maleitsch *Pinang Outan besaar*; met ronde nooten, grooter dan musquetkogels, die eerst geel, en dan orangerood worden.
De Vruchttros komt, by deeze zoort, uit den schoot der onderste bladeren. Tab. V. Herb. Amboin. p. I. vind men 'er eene afbeelding van.
2. *Pinanga glandiformis* Maleitsch *Pinang lansa* en *Pinang pandang*, met eekelvormige vruchten, die, als

6. *ELATE.* PRUIMPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk. . . De Bloemkrans 3 bladig. 3 Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk. . . De Bloemkrans 3 bladig. Een ſtyl. Eene ſcherpgeſpitſte eivormige Steenvrucht.

I. E-

---

als de *Lanſaas*, in trosſen groeien, en ryp zynde, heel rood worden. Tab. VI. in 't eerſte deel van RUMPHIUS Kruidboek, toont 'er eene afbeelding van deze zoort, die twee veranderingen geeft, waar van het onderſcheid meeſt daar in beſtaat, dat de eene kleinere vruchten oplevert; zynde de grootſte als eekelen.

3. *Pinang Oryzæ formis*, Maleitſch *Pinang Outang kitsjil*, met kleine bloedroode Vruchten, die niet grooter zyn, dan een tarwe of Ryſt korl. Op voorn. Tab. V. vindt men mede deze Vruchten afgebeeld.

Een andere zoort van wilde Pinang, met nog kleiner Vruchten, en die op blooie en zeer ſcherpe klippen groeit, is afgebeeld op Tab. VII. Herb. Amboin p. I.

Nog een ander zoort, met achter en voren toegeſpitſte Vruchten, zal op *Boero* vallen, en daar *Saleit* genoemd worden.

Moogelyk behoort de kleine wilde Nieboom op Tab. XV. Herb. Amboin. p. I. afgebeeld, ook by de Wilde Pinang te huis: Bladeren en Vruchten geeven hem ten minſten grooter recht, van zig by de *Areca* te vergezellen, dan by de *Caryota*.

ELATE SYLVESTRIS. *Wilde Pruimpalm.* Malabaarsch *Katoe-indel.* Met gevinde Bladen, daar van de blaadjes recht tegen malkaar overstaan; en met vruchten, die naar Pruimen gelyken.

Lin. Syst. 2. p. 730. Sp. pl. 1659. Fl. ind. 241. Fl. Zeyl. 397. Raj. Hist 1364 Rheed. mal. 1. p. t. 22-25. Burm. Zeyl. 183

7. *NYPA.* POELPALM. (*)

Kæmpf. amoen. 667. Houtt. 2. d. 1. st. 405.

Mannetjes Bloem. Geen Kelk; De Bloemkrans 6 bladig. 6 Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. Geen Kelk. Geen Bloemkrans. Een styl, die het naakte vruchtbeginzel zelf is. De eenzaadige Steenvrucht heeft eene geribd houtagtig kapzel.

1. Ny-

(*) Vermits de Vruchtmaaking van deze, voorlang, door RUMPHIUS, al tamelyk goed geschreeven en afgebeelde Palm, nog niet aangegeeven was, zoo heeft ze tot hier toe, niet in het Systema van LINNÆUS kunnen geplaatst worden. De latynsche naam, die men haar hier geeft, is die van RUMPHIUS, en de Nederduitsche steunt op de eigenschap, dat ze liefst in Poelen en Moerassen groeit. De eenigste thans bekende soort van dit Palmgeslagt, komt, aan veele plaatsen alleen maar als een Struik voort. en hier op ziet de bynaam van *Fruticans*, of heesteragtig De afbeelding is te vinden, op Tab. XVI. Herb. Amboin. N. I.

b. Her. amb. 1. p. 69. Houtt. 2. d. 1. st. 432.

1. NYPA FRUTICANS. *Heesteragtige Poelpalm* Maleitsch *Nipa.* Ternaatsch *Bobo.* Amboonsch *Palean*, *Parera*, ook *Buleyn.*

Met gevinde Bladeren, daar van de recht tegens malkaar overgestelde blaadjes, in lange onbeweerde spitzen eindigen.

8. *SAGUERUS.* SAGUERPALM. (*)

Mannetjes Bloem; de Kelk 3 bladig; de Bloemkrans 3 bladig. Veele Meeldraadjes.

Wyf-

(*) Deze Palmboom, in het voortreffelyke Houttuynsche werk, by de *Elate* verhandeld, is thans bekend genoeg, om hem hier als een byzondere geslacht, in het Systema te kunnen plaatsen. De latynsche naam *Saguerus* is van RUMPHIUS overgenoomen, en de Nederduitsche van de Portugeesche benaaming ontleend, onder welke de Drank, die van dezen Boom komt, meest door geheel Indien bekend is. De Nederduitsche naam van Gevinde Wynpalm die men aan de eenigste nog ter tyd bekende zoort van dit geslagt heeft gegeeven, steunt op de overeenkomst, welke dezelve, ten opzichte van het Zap, dat ze uitleevert, met de Waayerbladige Wynpalm heeft, zynde beiden, zonder tegenspraak, voor de voornaamste wyngevende Palmboomen te houden. By de afbeelding van RUMPHIUS, op Tab. XIII. Herb. amboin. p. I. dienden de Bladeren iets grooter en voller geteekend te zyn.

Wyfjes-Bloem. De Kelk 3 bladig. De Bloemkrans 3 bladig. Een ſtyl. Eene vleezige Steenvrucht met 2-3. zaaden.

1. SAGUERUS PINNATUS. *Gevinde Wynpalm.* Maleitſch *Gomuto.* Javaanſch *Lahang*, *Areen.* Ternaatſch *Seho.* Bandaaſch *Nawa.* Macaſaarſch *Juro.* Herb. amb. 1. p. 57. t. 13. Hout. 2. d. 1. ſt. 410.

Met paarwys gevinde Bladen en branden de Vruchten. De Bloemen der eenhuizige geſlagten vindt men meeſt, in verſcheiden Troſſen.

9. *ZAMIA* KNODSPALM.

De duiſtere Vruchtmaaking zweemt naar die van het Paarde-ſtaart-kruid (*equiſetum.*)

1. ZAMIA PUMILA. *Laage Knodspalm.* (*) Lin. Syſt. 2. p. 731. Sp. pl. 1659. Mill. dict. 12. Comm. hort 1. p. 111. t. 58. Pluk. phyt. 103. 309. Trew. ehret. 5. t. 26. Houtt. 2. d. 1. ſt. 425.

Met

(*) Men vindt, by RUMPHIUS, Tab. XX. XXI. XXII. en XXIII. Herb. Amboin p. I. nog eenige gevinde Palmboomen, aan welke hy den naam van *Osmunda arborescens*, en *Olus Calappoides*, of Moes-kruidige Calappus geeft, en die, in 't Maleitſch *Sajor Calappa*

Met Vruchten, die naar *Jujuben* gelyken.

3.

DUBBELD GEVINDBLADIGE PALMBOOMEN.

1. *CARYOTA.* NIEPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk gemeenzaam met de Wyfjes Bloem. De Bloemkrans in drien verdeeld. Veele Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk gemeenzaam met de Mannetjes Bloem. De Bloemkrans in drien verdeeld. Een enkelde Stamper.

De Vrucht is eene eenzaadige Bezie.

1. Ca-

lappa utan, in 't Javaansch *Pakis Radja*, en in 't Amboonsche *Utta Niwel* genoemd worden. Op de daar aan volgende XXIV. Tab. is nog een blad afgebeeld van eene gevinde Palm, die hy *Arbor Calappoides Sinensis* of der Sineesche *Sajor Calappa* noemt. Misschien dat alle deeze Boomen tot het geslagt der *Zamia* behooren. Maar vermits derzelver Vruchtmaaking nog niet ten vollen bekend is, zoo laat zich, hier omtrend, ook niets, met grond van zekerheid, beslissen.

1. CARYTOA URENS. *Brandende Nie-palm.* Maleitſch *Nibun Beſaar.* Amboneeſch *Palunen Parun* .Ter-naatſch *Buroe,* Macaſſaarſch *Ra-mis.* Maliabaarſch *Schundapanna.* Braminſch *Birala mado.*

Lin. Syſt. 2. p. 731. Sp pl. 1660. Fl. Zeyl 396. Fl. ind. 241. Raj. hiſt. 1365. Herm. Zeyl. 44. Burm. Zeyl. 180. Plum. ſp. 3. Herb. amb. 1. p. 64. t. 14. Rheed, mal. 1, p. 15. t. 11. pluk. alm, 277. Houtt. 2. d. 1. ſt. 428.

Met dubbeldgevinde Bladeren, daar van de wigvormige bladjes, van vooren ſchuins afgebeeten zyn.

De Vrucht van deeze Palm is buitengemeen brandende, en zelf ook de Stam, als hy nat geworden is. (*)

T I-

(*) Een ander ſoort van *Caryota* ſchynt de Palmboom met dubbeld gevinde bladen te zyn, die hier op het Eiland valt, en van de Javaanen *Kihura* genoemd word. Volgens onderzoek van een tak van dezen Boom, met Vruchten en Bloemen, onlangs hier te Batavia aangebragt, blykt, dat deſſelfs Mannetjes Bloem een Kelk heeft met 3 ſchubben, een drie bladige Bloemkrans, en 14-18 Meeldraadjes. De Wyfjes Bloem was niet te zien. De Vrucht is van kleur, grootte en gedaante, als eene volle Geneverbezie, De mannetjes Bloemen en de Vruchten, zyn, in verſcheide Troſſen, afgezonderd Zoo droog, als ook nat gemaakt was 'er niet de minſte brandende eigenſchap, aan de Vruchten te beſpeuren. De blaadjes zyn overhoeks geplaatſt, en zoo als by de *Caryota Urens*, ſchuins afgebeeten.

TITELS
DER AANGEHAALDE
WERKEN.

Amoen. acad. CAR. LINNÆI, Amoenitates academicæ, Holmiæ 2749-1763. vol, I. VI. 8.

Bauh. Hist. JO. BAUHINI Historia plantarum universalis. Ebrod 1650-1651 fol. vol. I. III.

Bauh. pin. CASP. BAUHINI Pinax theatri Botanici. Basil. 1623. 4.

Blackw. Herbarium Blakwellianum emendatum & auctum, cum præfat.
CHRI. JAC. TREUWII, per NIC. FRIED. EISENBERGER. Norimb. 1747. fol.

Breyn. prod. JAC. BREYNII Prodromus I. & II. fasciculi rariorum plantarum. Geld. 1680-1689. 4. Iterum inpressus 1739.

Burm. Zeyl. JO. BURMANNI, Thesaurus Zeylanicus. Amstel. 1737. 4.

Comm. Hort. JO. COMELINI descriptio & icones rariarum plantarum Horti Medici Amstelodamensis, Amstel. 1797-1701. vol. I. II.

REMB.

REMB. DODONÆI Stirpium pemptades sex. Antv. 1583. fol. Dod. pempt.

NIC. LAUR. BURMANNI Flora Indica. Lugd. Bat. 1768. 4. Fl. ind.

CAR. LINNÆI Flora Zeylanica. Amstel. 1737. 4. Fl. Zeyl.

GEO. EVERH. RUMPHII Herbarium Amboinense. Amstel. 1741 - 1750. fol. vol. I. VII. Herb. amb.

PAULL HERMANNI Museum Zeylanicum. Lugd. 1717. 8. Herm. Zeyl.

CAR. LINNÆI Hortus Cliffortianus. Amstel. 1737. fol. Hort. Cliff.

CAR. LINNÆI Hortus Upsaliensis, Holm. 1748. 8. Hort. upf.

M. HOUTTUYN Naluurlyke Historie, volgens het samenstel van den Heer LINNÆUS, met nauwkeurige Afbeeldingen. Amsterdam 1761 - 1777. I Deel 18 stukken, II Deel thans 9 stukken. Houtt.

NIC. JOS. JACQUIN, Selectarum stirpium Americanarum Historia; adjectis iconibus in solo natali delineatis, Vindo. 1763. fol. Jacq hist.

ENGELB. KÆMPERI Amœnitatum exoticarum. politico-Phisico-medicarum. Fasciculi V. Lemgov. 1714. 4. Kæmpf. amoen.

Lin. Syſt. CAROLI à LINNÉ. Syſtema Naturæ, per regna tria, ſecundum claſſes, ordines, genera, ſpecies. Editio decima tertia. Vindob. 1767-1770. Tom. I. III. 8.

Mant. CAR, à LINNÉ Mantiſſa plantarum Generum editionis VI. & ſpecierum editionis II. 8.

Mill. Dict. PHIL. MILLERS Gardiners Dictionary. Lond. 1760. fol.

Pluk. alm. LEON. PLUKNETII Almageſtum Botanicum. Lond. 1694. 4.

Pluk. phyt. LEON. PLUKNETII Phytographia. Lond. 1690. 4.

Plum ſp. CAR. PLUMERII Species plantarum Americanarum. Paris 1743. 4.

Pocock orient. RICH. POCOCKE Deſcription of the Eaſt. 1743-1745. fol. Tom. I. II.

Raj. hiſt. JO. RAJI Hiſtoria plantarum generalis. Lond. 1686-1704. vol. I. III.

Rheed. mal. HEN. ADR. VAN RHEEDE tot Drakenſtein, Hortus Indicus Malabaricus Amſtel 1676-1693. fol. vol. I. XII.

Roy. lugdb. ADR. VAN ROYEN Floræ Leydenſis Prodromus, exhibens plantas, quæ in horto academico Lugduno Batavo aluntur. Lugd. Bat. 1740. 8.

AL-

ALB. SEBÆ locupletissimi rerum naturalium Thesauri accurata descriptio; & inconibus artificiosissimis expressio. Amstel. 1734-- 1765. fol. reg. Tom. I. IV. Seb. Thes.

HANS SLOANE, Catologus plantarum, quæ in insula Jamaïca nascuntur, Lond. 1696. 8. Sloan. Jam.

CAR. LINNÆI species plantarum, secundum Systema sexuale, Holm. 1762. 1763. edit. secunda. 8. Tom. I. II. Sp. pl.

Plantæ Selectæ, quarum imagines pinxit GEO. DION. EHRET, collegit D. CHPH JAC. TREW, in æs incidit JO. JAC. HAID, Norimb. 1750. fol.. Treuw. ehret.

